

BENKES MIHÁLY
Helyzetkép Fekete-Afrikáról
Politikai afrikanisztikai tanulmányok

Budapest

2006

HELYZETKÉP FEKETE-AFRIKÁRÓL

A TÖRTÉNELEMTANÁRI TOVÁBBKÉPZÉS
KISKÖNYVTÁRA

LXIII.

BENKES MIHÁLY
Helyzetkép Fekete-Afrikáról
Politikai afrikanisztikai tanulmányok

**Budapest
2006**

**A MAGYAR TÖRTÉNELEMTANÁRI TÁRSULAT
TANÁRI TAGOZATÁNAK KIADVÁNYA**

Sorozatszerkesztő
Dr Szabolcs Ottó

ISSN
ISBN: 9639223123

A kiadásért felel Magosi István országos titkár

TARTALOM

Bevezető	i
Előszó	iii
Szocializmus Afrikában – Afrikai szocializmusok	1
A létező szocializmusok ösztönző szerepe	5
A kolonializmus és a dekolonizáció politikai öröksége	8
Az afrikai társadalmak “megkésettsége”	16
A kapitalizmus elutasítása és az afrikai szocializmus különössége	19
Fekete-Afrika helyzete a posztbipoláris korszak küszöbén:	
Helyzetkép az 1990-es évek elejéről	35
A függetlenségi korszak mérlege	35
Afrika és a világrend entrópiája	38
A jövőt terhelő kérdések	41
Az euroafrikai kapcsolatok napjainkban	45
Első megközelítés	45
Európa érdekeltsége – Afrika várákozása	48
Új kurzus az euroafrikai kapcsolatokban	52
Új irány : a humanitárius jog	54
Intellektuális érintkezések	56
Az afrikai biztonság a 20-21. század fordulóján :	
Indigenizáció vagy multilaterális biztonságpolitika	61
1. A biztonság kérdése a dekolonizáció függvényében	61
2. Az afrikai biztonság és az “afrikanizáció” deficites volta	66
3. Biztonsági komplexitás és regionális biztonságpolitika a mai Afrikában	72
3.1 <i>Biztonság és hatalommegosztás</i> <i>Nyugat-Afrikában</i>	73
3.2 <i>A dél-afrikai változások biztonságpolitikai</i> <i>hatása</i>	76
3.3 <i>Biztonsági és strukturális deficitek Közép- és</i> <i>Kelet- Afrikában</i>	78

4. Változások a posztbipoláris korszakra való átmenet idején	83
4.1 Az ENSZ szerepvállalása	83
4.2 Az <i>euroafrikai kapcsolatok biztonságpolitikai szerepe</i>	86
Kitekintés	93
Bibliográfia	99
Névmutató	107
Tartalom	111
Térképmelléklet	
1. sz. térkép: Nagy afrikai királyságok	
2. sz. térkép: A gyarmatosított Afrika (1914)	
3. sz. térkép: A gyarmati adminisztráció típusai	
4. sz. térkép: Nemzeti felszabadító háborúk 1945 után	
5. sz. térkép: Társadalmi változások	
6. sz. térkép: Független Afrika	
7. sz. térkép: Politikai rendszerek	
8. sz. térkép: Pánafrikai szerveződések	
9. sz. térkép: Eredetiség és arabizáció a függetlenség korszakában	
10. sz. térkép: Afrika országai	
11. sz. térkép: Afrika népsűrűsége	
12. sz. térkép: Hivatalos nyelvek	
13. sz. térkép: Afrika közlekedése	
14. sz. térkép: Afrika gazdasága	
15. sz. térkép: Fegyverkereskedelem Afrikában a függetlenség után	
16. sz. térkép: Pólusok Afrikában	
17. sz. térkép: Afrika az éhség és betegség kontinense	

BEVEZETŐ

Sorozatunk, amely már félszázadik kötete felé közeledik, a tanárok képzettségének fehér foltjait kívánja csökkenteni. Részben olyan témák bemutatásával, amelyek hiányoznak a tanári képzésből, jórészt a továbbképzésből is. Közlésükkel egyrészt a szakmai tájékozottságot kíséreljük meg némileg növelni. Másrészt olyan anyagokat jelentetünk meg, amelyek a módszertani műveltséget szolgálják. Általában anélkül, hogy megkísérelnénk közvetlen adaptálni a történelemoktatásra. Ezen anyagokat nem elsősorban az elmélyedés, hanem az összefolyamat összetettségének átlátása igényével tesszük közzé. Közel sem azzal a céllal, hogy a történelemtanárok ebben a formában bevigyék az oktatásba, hanem hogy saját szakmai látókörüket bővítsék, s ezzel áttételesen emelkedjék az oktatás-képzés színvonala. Jelen kötetünk nem a modernül értelmezett történelmi belső interdiszciplinaritás, hanem kiemelten politikai történelmi szempontból tárgyalja Afrika történetét ködbe vesző messzeségétől kezdve a mai kérdések konkrét gyökeréig visszanyúlóan. Az utóbbi másfél századról visszatekintőleg lényegi teljességében annyit ad, ami egy ilyen kis terjedelmű könyvecskétől telik.

Kérem az olvasót, ezt az összefoglalót fogadja szívesen, s ahol lehet és ahol kell, a tanítás során vessen egy pillantást erre a világra is. Hiszen ez is a globalizáció része.

- a sorozatszerkesztő -

ELŐSZÓ

E tanulmánykötet nem romanticizál, nem célja, hogy a fekete kontinens megejtő emberi és természeti szépségeit és értékeit írja le. Sokkal inkább Fekete-Afrika apokaliptikus helyzetére világít rá. Közel fél évszázaddal a kontinens gyarmatállamainak politikai függetlenné válása után Fekete-Afrika minden téren marginalizálódott vagy csődbe jutott. Elvesztette a világkereskedelemben korábban elért részesedését; néhány exporttermékféleség esetében, amelyek révén eredményeket ért el, az ázsiai termékek konkurenciájával szemben alulmaradt. Az okok, ha nem is megfeythetetlenek, de rendkívül összetettek. Ezek között szokásossá vált a gyarmati korszak gyakran brutális és gátlástalan túlkapásaira leszűkíteni a vizsgálódást. Ezt a felfogást a kétpólusú világ viszonyai közepette az antikolonialista, antiimperialista, illetve antikapitalista irányultságú aktorai és követői képviselték, olykor minden megfontolás nélkül.

Az elemzési fogyatékoságokkal egyidejűleg létezett a kicsinyes konfrontáció az Afrikára vonatkozó megnyilatkozásokban: az egyik oldala a kolonialista rendszert mint az afrikaiak viszonylagos idilli fejlődési korszakát magyarázta, a másik oldalon a függetlenségi korszak halmozott elmaradottságának kutatásakor eltekintettek az afrikaiak felelősségének beható és sokrétű vizsgálatától (az általános és mélyülő korrupció, a nepotizmus, a demográfiai skandallum, az etnicitás közegében egyre erősebben megjelenő és ismétlődő erőszak, az “elitek” tékozlása, az államiság és a kormányzati feladatok terén tapasztalható képlékenység, avagy a geopolitikai és egyéb tényezők feltárásától). Fekete-Afrika ekként szinte “kilépett” a történelemből.

A közelmúltban újabb ideaként terjed, hogy Afrika nem szűnő diszfunkcióinak, “süllyedésének” az elvándorlás, azaz Európa elszívó hatása az oka. E vélekedés szerint Európa mintegy a kontinens leértékelődését “szubvencionálja” a mai euroafrikai kapcsolatok keretében.

További magyarázatok is megjelentek a hidegháború utáni években. Ezek a szocializmus és más radikális ideológiák – így a “harmadik világ” – koncepcióból eredő mozgalmak romboló hatását állítják előtérbe. Van tehát alapja annak, hogy megújítsuk Afrikára vonatkozó ismereteinket.

Az újragondolás igénye vezetett a politikai afrikanisztika területén hosszabb ideje folytatott kutatásaimban, egyetemi oktatói

munkámban, valamint a tudományos ismeretterjesztésben is. A hazai iskolaügyben, a politikai közéletben alig szerepelnek a fekete kontinensre vonatkozó ismeretek, amire az “érintettség” hiánya, illetve az érdektelenség hamis indokai nem adhatnak felmentést. Napjainkban, amikor az univerzalizáció, a globalizmus minden korábbi kornál dinamikusabb keretet nyújt a nemzetközi társadalom létezéséhez és fejlődéséhez, elkerülhetetlen a tartós afrikai válság tudatosítása. Különösen igaz ez az ítélet egy EU-tagállam vonatkozásában, hiszen az Európai Unió tradicionális kapcsolatokat tart fent Afrika szinte valamennyi államával, mégpedig kétoldalú és multilaterális formában egyaránt. Európa rendelkezik a legtöbb tapasztalattal Afrika különféle entitásairól, jóllehet átütő sikert e képessége birtokában sem ért el. Többnyire két attitűd között őrlődik, két egymással ellentmondásban lévő irányultság szerint alakítja Afrika politikáját: a mind több segítségnyújtás valamint a kooperációk visszafogása áll szemben egymással. Az első az optimisták álláspontja, a másik a “realistáké”. E mesterkéltné megkülönböztetés rávilágít arra, hogy a gazdasági kapcsolatokra leszűkített akciók nem hozhatnak megoldást.

A megújuló afrikanisztikai elemzések alapján kimondható, hogy a fekete kontinens problémái kevésbé gazdasági természetűek, sokkal inkább pszichológiai, szociotörténeti és kulturális vonatkozásúak. Emellett helytelen – bár nagyon is kézenfekvő – az a megközelítés, hogy az afrikaiak a földrajzi és politikai végzet örökös áldozatai. Nem utolsósorban körvonalazódik, hogy a kolonialistáknak felróható károkon túl fel kell tárni az afrikai autoritások, rezsimek működésének természetét, azaz kritikai vizsgálat tárgyává kell tenniük az afrikai viszonyokat.

Ennek a “korparancsnak” a szellemében fogantak a kötetben szereplő tanulmányok, értekezések, mégpedig annak reményében, hogy a történelemtanári társadalom “direktúrák”, avagy előírások nélkül is beiktatja oktató-nevelő tevékenységébe az afrikai realitások ismeretanyagát. Az afrikaiak jövőjét akadályozó jelenségek a mi jövőnk is érintő ügyek. A humanitás, a biztonság, a béke nagy nemzetközi kérdéseivel nem lehet sikeresen foglalkozni az afrikai trauma megoldása nélkül.

A szerző

SZOCIALIZMUS AFRIKÁBAN – AFRIKAI SZOCIALIZMUSOK

Az a politikai képalkotás, amely az afrikai szocializmusokról a hazai közvéleményben mindmáig fentmaradt, természetesen a szovjetizált blokkon belül fejlődő Magyar Népköztársaság politikai-társadalmi berendezkedésének jellegéhez kötődik. Ez a kép rendkívül felületes és torzított, jóllehet az egykori felelős szakmai megnyilatkozások - bár a politikai afrikanisztikának nem volt elégséges kutatóbázisa és hagyománya a '60-as és '70-es években - eléggé kritikus viszonyultak e kérdéskörhöz.¹ Ennek alapvető okát abban véljük felfedezni, hogy a kortárs szocializmus-propaganda rendkívüli módon elhallgatta a helyi sajátosságok jelentőségét a politikai-társadalmi rendszeralkotás folyamatában, s hogy a szocialista korszak megszűnését követően az ellenpropaganda ugyancsak tudománytalan és tudatlan erői nyertek teret e tekintetben a közvélemény formálásában. A '80-as évtized elejére némileg változott a helyzet, több eredményes kísérlet történt a kritikai szemlélet elfogadtatására és terjesztésére.² Különös módon ehhez “bátorítást” jelentett a szovjet interpretációk változása is, amelynek során sok új, a marxista-leninista irodalomban addig még nem eléggé megvilágított kérdés merült fel. Karin Ny. Brutyenc az afrikai politikai rendszerek számos fonákságát hozta felszínre. Arra a kérdésre, hogy mennyire tekinthető biztosítottak a “forradalmi demokrácia” uralma alatt álló országokban a szocialista orientáció, a belső reakció és a “neokolonializmus” felforgató tevékenysége mellett, magának a “forradalmi demokráciának gyöngé oldalait” emelte ki, mint bizonytalansági tényezőt.³

¹ L. *Marton Imre*, *Eszmék és téveszmék a harmadik világban*. Bp., Kossuth K., 1969; *Kende István*, *Fekete-Afrika politikai, társadalmi és gazdasági viszonyai*. Bp., MSZMP Politikai Főisk., 1982 és *Fejlődő országok - haladó eszmék*. Bp., Kossuth K., 1976; *A szocialista orientáció. Elmélet és gyakorlat* (Szerk.: Ágh Attila). Bp., Kossuth K., 1984; *Szentes Tamás*, *Elmaradottság és fejlesztés. Az elmaradottság leküzdésének kérdései Afrikában*. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1972; *Benkes Mihály*, *Szocializmusépítés - fejlődő világ in: Társadalomelmélet - Szocialista fejlődés* (Szerk.: Benkes Mihály, Illényi Domonkos). Bp., ELTE BTK, 1986

² L. a *Politikai pártok és mozgalmak a fejlődő országokban*, I-II. köt. (Szerk.: Steinbach Antal). Bp., TITI, Bp., 1980 vonatkozó ország tanulmányait, II. köt. 7-195.o.

³ v.ö. még: *K.Ny. Brutyenc*, *Korunk nemzeti felszabadító forradalmi*. Bp., Kossuth K., 1975. 519.o.

A Kádár-korszak idején az oktatás emelt szintjein, a tudományos igényű elemzésekben a függetlenné válás utáni afrikai hatalmi és politikai viszonyokról olyan tipológiát alkottak meg, amely egyfelől összekapcsolta az antikolonializmust és az antikapitalizmust, másfelől viszont bizonyos mérvű kritikai szemlélet jegyében árnyalni igyekezett a kialakuló helyi politikai-társadalmi rendszereket (l. a “nemzeti” és a “komprádor” burzsoázia megkülönböztetést, a kollaboráns és a nemzeti demokratikus forradalmi erők szembeállítását; a nyugatbarát és a nem kapitalista, valamint a szocialista orientációjú esetek osztályozását). E törekvések ellenére mégis egy vulgáris és végzetesen leegyszerűsített képlet került a köztudatba, melynek lényegi elemeit *a gyarmatosítás negatív hatásai, a halmozott elmaradottság, a világrendszerben kialakult alternatív (kapitalista/szocialista) fejlődési távlatok, a “fejlődő világ” történelmi fellépéséhez fűződő felfokozott remények, s az egyes helyi radikális mozgalmak transzparens-tevékenységének megtévesztő hatásai* alkották.⁴ A hidegháború logikájának alárendelődtek a szakmai közelítésmódok, a nomenklatúrától eltérő nézetek nem kaptak kellő társadalmi támogatást.

Súlyos fogalmi, ideológiai és politikai zavarosságok, s nem kevésbé elemzési hibák tarkították a fekete-afrikai “új, függetlenségi irányvételről” szóló képalkotást. Miközben realitásként könyvelhettük el, hogy *a nem kapitalista úttal kísérletező, a szocialista orientációt követő afrikai - és nem afrikai - országok ténylegesen új jelenségei voltak a nemzetközi társadalom életének*, ez a felismerés nem párosult az utak és módok kimerítő analizisével, amelynek következtében egyértelműen kimondható lett volna, hogy a kísérletek és törekvések nem vezetnek automatikusan szocializmushoz. Természetesen akadtak kutatók, akik ezt kimondták (l. Kende István és Babirák Ilona idevágó írásait), mondván, hogy a nem kapitalista út nem tekinthető szocialista rendnek, minthogy az ahhoz szükséges legfőbb ismérvek szükségszerűen hiányoztak.⁵ A problémát az jelentette, hogy az adott Kelet-Nyugat szembenállás légkörében az érintett afrikai országok politikusai gyakran igen ellentmondásos, képlékeny viszonyokkal a “hátuk mögött”, különösebb megfontolás nélkül magukat a

⁴ v.ö.: Szlávikné Hajba Éva, A fejlődő országok társadalmi-politikai viszonyai. Bp., Tud. Szoc. Füzetek 97. sz., MM, Marxizmus-Leninizmus Főosztálya, 1987, 27-36, 40-43.o.

⁵ v.ö. *A fejlődő országok*, Jegyzet az MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemek Nemzetközi Munkásmozgalom Története Szakosító tanfolyam hallgatói részére. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1970-1971, 18-23. o.

szocializmus követőinek nyilvánították. A “harc” tudatosítása (harc a gyarmatosítók ellen, harc az elmaradottság leküzdéséért, harc egy szilárdabb államiság megteremtéséért, harc egy afrikanizált nemzeti egységért, harc egy demokratikusabb nemzetközi rend bevezetéséért stb.) jelentősen közrejátszott az egyébként össze nem tartozó uralmi-berendezkedési formák, hatalmi megoldások összemosásában. A külvilág, különösen a szovjetizált blokk és az “új baloldal” szereplői nagy reményeket fűztek egy a fennálló erőviszonyokat radikálisan átalakító szocialista világexpanzióhoz. Később jelezték ezt a “harmadik világért” küzdő szellemi és politikai-katonai elitekre vonatkozó nyugati (“polgári”) bírálatok és elemzések is a '80-as évek első felében. E leleplező elemzések a létező szocializmust illetve a létező “alulfejlettséget” jelölik meg a “tiermondizmus” balratolódásának okaként. Meglepő, hogy 1985-ben egy Franciaország ún. kooperációs minisztériumának készült tanulmányban is úgy szerepel a “tiermondizmus” elleni fellépés, mint a “szovjetellenes” politika szerves része.⁶

Az “afrikai szocializmus” fogalmát elsőként alkalmazó szenegáli politikus és költő *L.S. Senghor*, aki a Szocialista Internacionálé alelnöki posztját is elérte, vitathatatlanul nem a “tudományos szocializmust” követte, ellenkezőleg, egyfajta új, afrikai, sőt szenegáli léptékű szocializmust hirdetett. Senghor tartós elnöki uralma során egyértelművé vált, hogy a szenegáli szocializmusnak szerves része az antikommunizmus, a magántőke és a nyugati világ szereplőivel való tudatos, reálpolitikai együttműködés.⁷

Más esetekben is nyilvánvaló lett, hogy a szocializmus transzparensé alá helyezkedő afrikai hatalmi elitek semmiféle valós közösséget nem vállalnak a marxista-leninista alapokon álló létező szocializmus rendszerével. A szovjetizált blokk országainak nagypolitikája ezt a jelenséget jól ismerte, de igyekezett azt a perspektívát megnyitni, részben az afrikai rezsimek, részben a nemzetközi világ számára, hogy a kísérletező afrikai államok egy átmeneti fejlődési szakasz során valóban csatlakoztathatók lesznek a szocialista világhoz (l. az 1969. júniusi moszkvai értekezlet anyagát).⁸ Az a lenini taktika munkált a kommunista és munkáspártok hivatalos

⁶ I. ehhez: *C. Rangel*, *L'Occident et le Tiers-monde*. Laffont, 1982; *Y. Montenay*, *Le Socialisme contre le Tiers Monde*. Albin Michel, 1983; *M. Guillou*, *Pour un dialogue Nord-Sud: s'associer en liberté*. Paris, Albatros, 1985

⁷ *L. S. Senghor*, *Nation et Voie Africaine du Socialisme*. Paris, Seuil, 1971

⁸ *A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása*, Moszkva, 1969. Bp., Kossuth K., 1969

tanácskozásának szereplőiben, amely szerint “a szovjeteket hozzá kell idomítani a kapitalizmus előtti társadalmi rend viszonyaihoz”. A tradicionális afrikai viszonyok eszerint a kommunizmus/szocializmus eldorádójának ígérkeztek. E jelenséget a nyugati felsőoktatás és történeti publicisztika is felhasználta az afrikai szocializmusok megvilágítására. Idézték Lenin stratégiai várakozásait, különösen az alábbi értékelést: “A gyarmatosított földrészek, elsősorban Afrika, váltak a kapitalizmus lágy alhasi tájkává, melyen keresztül halálos sebek mérhetők rá.”⁹ A téma vizsgálatában tekintélyt szerzett *Romano Ledda* is azt hangsúlyozta, hogy a “nem kapitalista út egy korai és új, sajátos formája az antikapitalista fejlődésnek, a szocialista orientációjú átmenetnek”.¹⁰ Ledda téziséből a figyelmes elemző számára kitűnik, hogy nincs közvetlen “átjárás” a nem kapitalizmus és a szocializmus között. Ám azt az üzenetet is tartalmazta ez a felvetés, hogy a nem kapitalista út nem tekinthető “harmadik” útnak, s mint ilyen, a szocializmus kiterjedéséhez való hozzájárulás.

Tovább bonyolította a képalkotást az “új baloldal” ideológusainak tevékenysége. Képviselői ambivalens értékű utópiák híveiként váltak ismertté, de szellemi befolyásuk kétségtelenül a kapitalista társadalmi renddel szemben hatott.¹¹ *Frantz Fanon* a kapitalizmus leleplezése tekintetében kíméletlen kritikát fogalmazott meg, az ő szocializmus-képe valódi kapitalizmus- és imperializmus-ellenességből táplálkozott, más kérdés, hogy nem bízott egy forradalmi szerepre vállalkozó afrikai munkásosztály megjelenésében.¹² Ugyancsak erős hatása volt *Régis Debray* munkásságának, az ő forradalomelmélete a gyökeres forradalmi változások objektív feltételeinek meglétére helyezte a hangsúlyt, mintegy jelezve, hogy a forradalom nem igényel hosszas felkészülést és a szubjektív feltételek széles körébe tartozó érési periódust.¹³ Ez a sugallat azt a magatartást erősítette, hogy a remélt sorsfordító társadalmi változásokhoz elég a tagadás, az elégedetlenség erőinek szabad utat nyitni, s a folyamat önszervező, öngerjesztő jelleget ölt. Mindkét teória kedvezett a megkésettiséggel, képlékenységgel és a szubjektív tényezők hiányosságával jellemezhető fekete-afrikai radikális erők és szereplők

⁹ *General History of Africa VIII*, UNESCO, Heinemann, 1993 470.o.

¹⁰ *Nemzetközi Szemle*, 1969. 12. sz.

¹¹ *Köpeczi Béla*, Az új baloldal ideológiája. Bp., Kossuth K., 1974. 222-223.o.

¹² *F. Fanon*, A föld rabjai. Bp., Gondolat, 1985

¹³ *J. Woddis*, Új teóriák a forradalomról. Magyarázatok Frantz Fanon, Régis Debray és Herbert Marcuse nézeteiről. Bp., Kossuth K., 1975, vö. *R. Debray*, Révolution dans la révolution? Paris, Maspero, 1972

“romantikus” szerepvállalásának, nem ritkán önérdekű, presztízs-növelő tetszelgésének.

Fekete-Afrika függetlenség utáni igen mozgalmas politikai történetében azonban több helyütt sor került a “tudatosan megtervezett” szocializmus-építésre, a rendszerváltó forradalmi cselekmények alapvetésére is (l. Algéria, Brazzaville-Kongó, Bissau-Guinea, Burkina Faso, Etiópia, Madagaszkár, illetve Portugál-Afrika ún. haladó irányú fordulatait és rendszereit).¹⁴

A létező szocializmusok ösztönző szerepe

A kommunista és munkáspártok korábbi, 1960-as találkozásán elfogadott nyilatkozat nem “ismerte” az afrikai szocializmust. Két útról esett szó, két történelmi lehetőségről: a *kapitalista*, illetve a *nem kapitalista* fejlődési útról. De amíg Nyugaton a kapitalizmus útján való fejlődésben a volt gyarmatok szocialista alternatívától való távoltartásának lehetőségét látták, addig a Kelet - pontosabban az SZKP - a nem kapitalista fejlődési formula előtérbe állításával a be nem vallott szocialista útírányt jelölte ki. Ez a politika abban a felfogásban gyökerezett, hogy a szocialista világ gyors ütemben megteremti a volt gyarmati országok számára a kapitalizmustól való leváláshoz való lehetőséget, megteremtve ezzel a szocialista és “fejlődő” országok egységes tömbjét.¹⁵

A nem kapitalista szkéma problémái már az emlékezetes kísérletek (ghanai, guineai típusú fejlődés) elindulásakor ismertté váltak, mára pedig már egyértelműen kiviláglanak a kudarcok és a vereség okai. Ezt a világstratégiát a nyugati imperializmus elleni harc összefüggésében alkották meg a moszkvai találkozón, s nem fordítottak kellő figyelmet, illetve szakmai-tudományos energiát a helyszíneken lejátszódó - lejátszható - reálfolyamatokra. A fő gondot

¹⁴ *Politikai mozgalmak és pártok a fejlődő országokban* i.m., vonatkozó részek; l. még: *La marche de l'Afrique libre*. Prague, Éd. Int. "Paix et Socialisme", 1978; v.ö.: *Lengyel István, Algéria hármass forradalma*. Bp., Kossuth K., 1982, 299-309.o.; *Apáti Sándor, Angola - múlt, jelen, jövő*. Bp., Kossuth K., 1981. 69-120.o.; *Raúl Valdés Vivó, Etiópia, la revolución desconocida*. Ciudad Habana, Ed. de Ciencias Sociales, 1977. 109-127.o.

¹⁵ *A kommunizmus építőinek kongresszusa*. Bp., Kossuth K., 1961, l. még *Merre tart Fekete Afrika?* (Szerk.: Borges Györgyné, Kovács Géza). Bp., TIT, 1980; *Kwame Nkrumah, Neokolonializmus, az imperializmus utolsó szakasza*. Bp., Kossuth K., 1967, 15-26.o.

Afrikában is az okozta, hogy a “gazdasági alapban” megkezdett, többé-kevésbé végrehajtott átalakulások nyomán nem alakult ki az elvárható felépítmény, amely a forradalmi programot (a szocializmus alapjainak lerakása) képes lett volna gondozni, szervezni és védelmezni mind a külső, mind a belső ellenérdekeltségű megnyilvánulásokkal szemben.¹⁶

Ennek a túldimenzionált átvezetési technikának súlyos fogyatékosága az volt, hogy nem számolt az afrikai sajátosságokkal, az ott kialakított gyarmati kapitalizmus hatásaival, a különös módon beindított modernizációs folyamattal, s mindezeket túl a kísérletező kormányzatok nem voltak képesek hathatósan ötvözni a demokratikus és szocialista átalakulásokat, valamint az afrikanizálás és a szocialista útra térés feladatrendszerét.

A létező szocializmusok országaiban a politikai és bizonyos mértékben a tudományos elit egy része is megelégedett azzal, hogy a fejlődés nem kapitalista formuláját mint a szocializmus irányába mutató típust könyvelte el. A *történelmietlen és figyelmetlen voluntarista kezelésmód* legnagyobb tévedése persze abban rejlett, hogy a szocializmus elméletben magában *a kapitalizmus átugorhatóságának dogmája* volt a döntő. Ennek megfelelően a létező szocializmus blokkja és ideológiai központja azt várta, hogy *az igen elmaradott afrikai társadalmak a prekolonialista-tradicionális, a gyarmati kapitalista és modernizációs elemek, s így a jelzésszerűen megmutatkozó szocialista irányultságok elegyével együttélve döntő fordulatot idézzenek elő.*

Végtére is felmerül a kérdés, milyen konkrét programelemeket tartalmazott a szocializmus irányába való haladás? Mindenekelőtt a *külső és belső tőke korlátozásával* számoltak a stratégiák, feltételezve, hogy ezáltal *az afrikaiakat sikerül kivonni a kapitalizmus politikai, gazdasági világrendszeréből.* Ez a szkéma azzal számolt, hogy *az afrikai országok demokratikus és szocialista vonatkozású feladatai dialektikus egységet alkotva valósíthatóak meg.* A folyamat sikeres fenntartásához szükség volt a “szocialista világforradalom” mozgáskeretére, mely azonban a 60-as évek elejére kétségtelenül már

¹⁶ L. ehhez *Marton Imre*, *Eszmék, téveszmék a harmadik világban* i.m., 119.o., v.ö. még *A szocialista orientáció*, i.m. , *A szocialista orientáció afrikai tapasztalatai* (Angola, Etiópia), 123-157.o.

csak transzparens forradalmat jelentett (l. például a SZU reagálását a kongói válságra 1960-ban és az azt követő években).¹⁷

A szocialista orientáció problémája tehát a sajátságos, önellentmondásos “nem kapitalista” átvezető típussal nem oldódhatott meg. Az afrikai valóságos viszonyok nem tették lehetővé, hogy az érintett vállalkozás célba érhesen, azaz hogy az afrikai országok maradéktalanul megvalósítsák a “szocialista forradalomba” való átlépés, átfejlődés biztonságos feltételeit. Az afrikai esetek azt bizonyítják, hogy a *gyorsító tényezők* (a “belső és külső ellenforradalmi” tevékenységek) mellett nem várt erővel jelentkeztek olyan *fékező jelenségek*, mint az *új nacionalizmus*, az *utópizmus* és a *forradalmi romantizmus*, illetve *illuzionizmus*. Ezek háttérében az afrikai halmozott elmaradottság viszonyai húzódtak meg. Az illuzionizmusra fényt vet, hogy a nehézségek láttán megkonstruálták azt a definíciót, amellyel könnyedén áthidalták a reális fejlődési akadályokat, ekként megfogalmazódott, hogy az adott esetben a szocialista szakaszba való átmenet sajátságosága, hogy a demokratikus felvezető szakasz időben elnyúlik, majd mind több szocialista elemmel telítődik. Az *ultima ratio* pedig úgy hangzott - *Lofli El-Kholi* nyomán -, hogy az *antiiperalista afrikai forradalmi módszer új vonása, hogy a nemzeti felszabadító forradalmak és a szocialista perspektívájú társadalmi forradalmak objektíve egybeolvadnak, egybeesnek a céljai és feladatai*.¹⁸ Behatóbb elemzés után bizton állítható, hogy *L. El-Kholi* teoretikus megoldása inkább távolította, mintsem előrevitte az afrikai kísérleti rezsimeket a szocialista jövő vonatkozásában. (Tekintsünk most el attól, hogy később az 1989-92 közötti időben a létező szocializmusok országai maguk is rendszerváltásra, a rekapitalizációra kényszerültek.) Ennek egyszerűen az volt az oka, hogy mindazon esetekben, amikor a demokratikus szakasz elnyújtása - valójában a diszfunkcionális, következtelen működés fenntartása - elfogadottá vált, a nemzetközi rendszeren belüli, a “nemzetközi osztályharc” síkján lezajlott változások, a szocialista világ pozícióvesztései miatt a kísérletek rendre elbuktak. *Viszonylagos sikert csak azok az országok és rezsimek könyvelhettek el maguknak, amelyek a gyorsított végrehajtás, azaz a forradalmi erőszak alkalmazása mellett döntöttek*. Így például

¹⁷ L. V. Thomas, *Socialisme et l'Afrique*. Paris, Livre Africain, 1966; l. még Benkes Mihály kandidátusi értekezésének rövidített kiadását: *Benkes Mihály, Belga-Kongó függetlenné válásának története*. Bp., MM, Tud. Szoc. Füzetek 81, 1985

¹⁸ *Béke és Szocializmus* 1967. 1.sz. 24.o.

rövidebb-hosszabb időre létrejöttek a “szocialista világrendszerhez” társult, vagy abban integrálódó afrikai politikai rendszerek, ezekben a demokratikus és szocialista építkezés azonnali összekapcsolásával egyfajta proletárdiktatúrát teremtettek. Ilyen folyamat következett be Brazzaville-Kongóban, Bissau-Guineában, Szomáliában, Etiópiában és másutt is. (Az esetek többségében érett és szervezett proletárosztály, illetve modern dolgozó rétegek híján a hiányzó társadalmi hajtóerőt a bürokratikus államszervezetek és a hadsereg káderállománya “pótolta”).¹⁹

A kolonializmus és a dekolonizáció politikai öröksége

A szocializmus afrikai megjelenéséről szólva - bár bizonyosan nem lenne ma már érdektelen - nem kívánjuk a “modern szocializmusnak”, mint filozófiai és politikai gondolatnak korai fejlődési szakaszait, az elmélet reformista, utópista és tudományos (marxista) alkalmazási módzatainak részletes elemzésére építeni az “afrikai szocializmusok” meglehetősen különös jelenségeit. Csupán azt az indító axiómát idézzük fel, amelyet a 19. század harmincas éveiben az induló új mozgalom tárt a nyilvánosság elé: a szocializmus hívei elítélték a tőkés liberális társadalom “gonosztetteit”, túlkapásait, és egy újabb rendszert javasoltak helyette, melyben nagyobb társadalmi igazságosság valósítható meg a dolgozó társadalmi csoportok érdekeinek megfelelően. Ez tehát egy alternatív fejlődési lehetőséget jelzett a nyugat-európai iparosodott társadalmakban kialakult kapitalizmussal szemben.

A továbbiakban még néhány fejlődési állomásra, illetve ugrópontra hívjuk fel a figyelmet. *A szocializmus is alapvető politikai gondolatok áramlatát jelenti az emberiség történeti fejlődésében*, amelynek során különféle formákban nyilvánult meg. Sokszor csak kísérleti módon került a társadalmi változásokat alakító főbb áramlatok közé, ilyenek az afrikai előfordulások is.²⁰

¹⁹ L. a szerző vonatkozó esettanulmányait in.: *20. századi egyetemes történet* (Szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Németh István). Bp., Korona K., 1997, 255-256, 241-242, 273-277 oldalak

²⁰ *D.G. Lavroff, Histoire des idées politiques depuis le XIXe siècle*. Paris, Dalloz, 1993. Livre II. 68-80, 83-89, 95-104

Ismert, hogy a szocializmus korszakos és világméretű megújítását *Karl Marx* tudományos beavatkozása eredményezte. Az ún. marxista politikai gondolat és módszer, az abból kifejtett osztályharc-elmélet, államfelfogás, a forradalom-központúság, a kapitalizmust felváltó szocializmus rendszerének felépítménye és gyakorlata (proletárdiktatúra, “új - kommunista – társadalom”, “új ember”) mint totális közhiedelem terjedt el a világban. Ez a rendkívül nehezen leegyszerűsíthető, összetett filozófia Európa iparilag fejlett országaiban - köztük a modern gyarmatosításban addig nem tapasztalt eredményeket elérő metropoliszokban - a századforduló évtizedeiben a *demokratikus szocializmus* formájában jelentkezett (l. *J. Jaurès* és *L. Blum* fellépését, *J. Guesde* és az SFIO működését Franciaországban vagy a *német szociáldemokraták* reformista irányultságú szereplőit és a *Labour Party* megalakulását). Ez a politikai mozgalom, amely nem fogadta el a marxizmus szabadság-felfogását, a szocialista társadalom és az emberi szabadság tiszteletben tartásának összekapcsolásában látta a megoldást a fennálló társadalmi viszonyok hátrányainak és konfliktusainak felszámolására.

A kapitalizmus európai viszonyainak változásai közepette a marxi teória és politikai mozgalom alapvető felülvizsgálaton esett át, akár a nyugati, akár a keleti szellemi követők tevékenységére tekintünk. Oroszországban, Kínában, Kelet-Közép-Európában különös történeti konstellációk jegyében kényszeres helyzetek és fordulatok erősítették fel a szocialista fordulat igényét, elvezetve a szocializmus szovjetizált létező rendszeréhez.²¹ A nyugat-európai marxisták (kommunista pártok) bizonyos ideológiai-politikai karanténhelyzetben töltött időszak után a nyolcvanas években a doktrinális megújulás útjára léptek (l. az eurokommunisták nagy áttörését főként a spanyol, francia és olasz pártok gyakorlatában).²²

*A szocializmus tehát hosszú történeti korszakokon át, mint az emberiség jövőjének megfelelő rendszer szerepelt a társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális küzdelmekben. A szocializmusba vetett hitet vallókhöz a szocializmushoz fűzött reményekkel eltelt tömegek kapcsolódtak, nem utolsósorban a kommunista és munkáspártok világot behálózó tevékenysége folytán.*²³

A létező, “megvalósított” szocializmus megítélése menetközben sokat változott. A szovjetizált blokk gyakorlata, a kínaiasított változat

²¹ *D.G. Lavroff* i.m. 117-120.

²² uo. 120-122., l. még *É. Balibar*, *Sur la dictature du proletariat*. Paris, Maspero, 1976

²³ *J. A. Kranin*, *A szocialista forradalom elmélete*. Bp., Kossuth K., 1980

és más zsákutcás kísérletek kedvezőtlen tapasztalatai, végső soron az eredménytelenség megszüntette a szocializmus korábbi legitimitását. A szocializmus vitatottá vált, átfogó válságba került, mindenekelőtt azokban a világrégiókban, ahol - mint a gyarmati világ különböző pontjain, s ezek távol estek a központtól - a halmozott elmaradottság és a koncentrált idegen uralom megszüntetésének szinte egyetlen módjaként kínálkozott a kétpólusú világrendszer kereteiben.

Az afrikai szocializmusok vizsgálatához a fenti szűkös, de elégséges visszatekintés mellett megkerülhetetlen a kolonizáció/dekolonizáció processzusának megértése is.²⁴ Afrika az első világháború idejére már “gyarmati kontinens” volt. A földrész 96,6%-át európai hatalmak uralták és szervezték meg különféle célzattal (katonai, stratégiai, gazdasági, presztízs és civilizatórikus küldetési síkon) mind az állami-kormányzati, mind a magán szféra szereplőinek részvételével. Afrikáért, Afrika körül és a kiemelten fontos területekért, szubrégiókért fokozott hatalmi versengés folyt. A tőkés világgazdaság egykori fejlesztéséhez szükséges újabb monopolizált afrikai területek megszerzésének leplezetlen szándéka előrevetítette az erőszak, a háború eszközeinek bevetését is. Az európai hatalmak fekete kontinensen belül kialakult ellentéteinek bizonyítottan köze volt az első világháborúban szembenálló szövetségi rendszerek kialakulásához. Afrika teljes “pacifikálását” és a világ tőkés rendszerébe történő bevonását eleinte döntően az európai hatalmak - az európai kapitalizmus - részéről, a világfejlődés szerves részének kell tekintenünk.

Afrika gyarmatállamaiban a multietnicitás viszonyai közt létező bennszülött népesség közösségi és egyéni viszonylatokban is rendkívüli elnyomás alatt élt a gyarmatosítási rendszerek és vonások egymásközti eltérései ellenére is (l. a brit, a francia, a belga és a portugál kolonializmus különbségeit). A mi felfogásunk szerint, s ennek más afrikánisztikai kutatóhelyek képviselői is hangot adnak, a kolonializmus történeti jelenségét nem elfogadni, avagy eltorzítani többszörös elemzési hibákhoz vezet. Így a szocializmus megjelenése a kontinensen szintén nem értelmezhető anélkül, hogy a kolonializmus processzusát, majd a dekolonizációs politikákat ne helyeznénk el az általános és afrikai fejlődési folyamatban. Csak ezzel a szemlélettel

²⁴ A problémakörben különféle felfogású rendszerezett, átfogó művek jelentek meg francia nyelven: *H. Grimal*, *La décolonisation de 1919 à nos jours*. Paris, Éd. Complexe, 1984; *B. Lugan*, *Afrique, bilan de la décolonisation. Vérités et Légendes*. Paris, Perrin, 1991., *C. Coquery - Vidrovich - H. Moniot*, *L'Afrique noire de 1800 à nos jours*. Paris, PUF, 1992.

értelmezhetők az afrikai társadalmak modernizációjának alternatív kísérletei, próbálkozásai.

Mindaz, ami - főként - a berlini konferencia után egészen az 1960-as évekig Afrikában történt az imperialista világpolitika jegyében - tehát világbirodalmi építmények létrehozatala és azok kiterjesztése és védelmezése külsőleg, a gyarmati elnyomó rezsimek működtetése és védelmezése belsőleg -, a világrendszert alkotó alapvető funkciók közé tartozott. Eközben csak hosszú és elhúzódozó, a kritikai gondolkodásból a fennálló kapitalizmus válságkezelési technikáihoz szükséges új dekolonizációs politika útján lehetett eljutni addig a gyarmati rendszer kérdésében, hogy a függetlenség megadásával, az önrendelkezésnek utat engedve lehet továbbfejleszteni magát a nyugati dominanciájú világrendszert, azaz megnyerni a túléléshez szükséges esélyt.²⁵

A fejlődési folyamatnak ebben a szakaszában már nem pusztán anyagi forrásokat kerestek a fejlett országok és a tőke világa, hanem - tendencia jelleggel - mindazon kondíciókat, amelyek a második világháború után kialakuló nemzetközi társadalomban a viszonylag biztonságos és békés működés megvalósításához nélkülözhetetlenné váltak (l. az univerzalizáció és a globalizáció térnyerését a kétpólusú rendszer keretei között a háborús fenyegetéssel terhes hidegháborús szakaszok és az enyhülési szakaszok idején egyaránt fellépő változtatási késztetések és kényszerek következményeként). A második világháborút követő gyarmati háborúk destabilizációs hatása éppúgy ezt követelte meg, mint az új államok beilleszkedési és működési zavarai nyomán kialakult válságócokban, illetve az azok körül kialakult hegemonia-küzdelemben felgyülemlett és nehezen elszigetelhető feszültségek. A volt gyarmati világhoz kapcsolódó változások ereje és "kimunkálatlansága" alapvetően hozzájárult, hogy a *stabil egyensúlytalanságot* a '60-as évek elejétől *instabil egyensúlyi állapot* követte a fennálló nemzetközi rendszerben.²⁶

A gyarmati rendszer feladása, megszüntetése idején egyúttal érlelődött az a felismerés, hogy a dekolonizáció még nem eredményez függetlenséget, csupán utak megnyitását jelenti a függetlenség "teljessé tételéhez". Sőt, ma már látható, hogy maguk a dekolonizációs politikák nem egyirányú hatásmechanizmust teremtettek, hanem dinamikusan változó viszonyokat, nem ritkán hektikus mozgásokat az

²⁵ Benkes Mihály, *A dekolonizáció alternatívái*. Bp., Korona K., 1999, 9-18.o.

²⁶ J.-J. Roche, *Le système international contemporain*, Montchrestien, E.J.A., 1994. 67-113.o.

érintett új államok körében éppúgy, mint az őket befogadó nemzetközi társadalomban is. Ebből kiviláglik az, hogy *a dekolonizáció nincs mereven és elkülönülten hozzárendelve az egykori kapitalizmus, avagy a vele szembenálló létező szocializmus modelljéhez*, sokkal inkább széles politikai, társadalmi-gazdasági és kulturális spektrumban fejlődő ún. köztes jelenségeknek adott teret általában is és különösen Fekete-Afrikában.

Az afrikai kolonializmus felváltásakor - főleg a metropoliszok által tudatosan megkezdett ún. reformpolitikák alkalmazásakor (alkotmánymódosítások, decentralizációs intézkedések, az afrikanizáció lépcsőzetes bevezetése, a hatalomátadás és a politikai-jogi függetlenség alapvetése, a káderkiválasztás stb.) - a nyugati minta erőltetése általános volt. Ez olyankor lehetett viszonylag sikeres, amikor az anyaországban egységpolitika létezett a gyarmati kérdésben, s a gyarmati területen nem fejlődött ki számottevő antikolonialista front, tehát nem szerveződtek meg különféle (tradicionalista, modern, etnikai, vallási, szakszervezeti, elit és egyéb kritikai mozgalmak), amelyek frontszerűen szembeszállhattak a gyarmati hatalommal, annak helyi adminisztrációjával és a kolonializmus fenntartásában érdekelt nem-afrikai - európai és ázsiai - betelepültekkel.

Természetesen az afrikai gyarmatok egy részében kialakultak, ha késve is és a szervezettség alacsony fokán is, azok az antikolonialista mozgalmak, pártok és formációk, amelyek, összhangban a nemzetközi viszonyokat meghatározó nagy doktrinákkal és normákkal, fellépésükkel a dekolonizáció következetes és gyors lefolytatását kényszerítették ki (l. a francia gyarmatokra vonatkozó brazzaville-i konferencia bejelentését, vagy más gyarmatok függetlenné válásának konkrét körülményeit).²⁷

A dekolonizációs folyamat minden aránytalansága vagy hiányossága, illetve tudatos torzítása ellenére az új független államok, a nemzetközi társadalom új szereplői a gyarmatosítottak felszabadulási vágyán alapuló küzdelmek és a gyarmati uralmat gyakorló szereplők, végsősoron a nemzetközi rendszert is meghatározó tőkés világrend központjainak változtatási törekvéseinek, érdekeinek együttes hatásaként keletkeztek. Ez azt is eredményezte, hogy az új helyzetben az érzékelhető nemzetközi jogi, helyi társadalmi-politikai-kulturális paradigmaváltás ellenére az imperializmus gazdasági, katonai és bizonyos mértékben a politikai és kulturális kereteiből ezek az államok

²⁷ 20. századi egyetemes történet i.m.

nem szakadtak ki. Az új fejlődési szakaszban az ún. *imperializmus kolonizáció nélküli típusa* bontakozott ki (sokan ezt a neokolonializmus fogalommal illették), ami azt jelentette, hogy különös formális feltételek között, idegen populáció részvétele vagy csökkenő közvetlen beavatkozása és betelepülése nélkül alakították ki az afrikaiak függő helyzetét a velük kapcsolatot létesítő egyre szélesebb körű magán- és kormányzati partnerek. Persze ez az “imperializmus telepések nélkül” formula sem vált általánossá a fekete kontinensen, sőt a telepes ultrák egyes pontokon évekre kiható válsághelyzeteket teremtettek (l. Rhodézia, a lusofon Afrika, volt Belga-Kongó és más államok eseteit).²⁸

Az afrikai “rendszerátalakításokban” (a gyarmati rezsim megszüntetésében), miként minden volt gyarmati szférában, különös szerepet játszott a civilizációk és a rasszok kérdése. A gyarmatosítás folyamatát körülölelő civilizációs és evangelizációs küldetés dinamikája csak változott, de nem tűnhetett el. Egyfelől a helyi kultúrák viszonylag rövid időn belüli nemzeti szintű megjelenésének *több fejlődési-elmaradottsági rendellenesség és hiány* állta útját (az afrikai közegben a nemzetté válási folyamat vagy el sem kezdődött, vagy csak töredékes jegyeket mutatott; a gyarmati struktúrákhoz alkalmazkodott társadalmi rétegek és egyének, a modern államisághoz tartozó intézmények változtatás nélküli működtetése tovább folyt, esetleg a radikalizáció motivációs elemeként hatott). Másfelől az afrikai függetlenségi mozgalmak szinte minden válfajában (vallási, nacionalista, tradicionalista-tribalista, kommunotarista-szocialista), de magában az afrikaiak öntudatra ébredésében is több-kevesebb mértékben jelen volt az *ellenrasszizmus*. Az idegenek, fehérek, európaiak elleni gyűlölet, a gyarmati uralom során elfojtott indulatokban gyökerező ellenreakciók, az afrikaiak többsége számára végzetes és káros jelenségek “túlreagálása” volt az a hajtóerő, mely az esetek túlnyomó többségében biztosította (pótolta) a tudatosan eljáró, szervezett és felkészült autentikus erőket.

Az esetek többségében az afrikaiak számára *az eredeti afrikai mivolt visszaszerzése* lett a központi kérdés, ezáltal remélték leküzdhetőnek a kolonializmus elidegenítő, romboló hatásait. Ennek *az azonosságkeresésnek pedig mindent átható alapját a közösségben, faluközösségben, etnikai csoportokban való létezés adta*. Ez a

²⁸ L. Benkes Mihály, A dekolonizáció alternatívái i.m., 98-111. o.; *Szöveggyűjtemény a marxizmus és gyarmati kérdés - korunk nemzeti felszabadító forradalmi című kollégiumhoz* (Szerk.: Benkes Mihály). Bp., Tankönyvkiadó, 1981, 203-212. o.

jellegetesség önmagában is a “kollektivista” megoldásoknak kedvezett. A laza elrendezésű bennszülött társadalmakban a tribalizmus és a tribalizáció egyszerre jelentette a külső valamint egymásközi konfliktusosságokat és az etnikai csoportokon belüli szolidaritást. Erre a sajátos, de Afrikában természetes történeti érintkezési rendszerre erőltették rá a gyarmati kapitalizmus, a fehér uralom sémáit, s ekként - bizonyítottan tudatos manipulációk által felerősítve - az afrikaiak egyesülési képessége a legalacsonyabb szinten stagnált (kivételt jelentettek a vallási szabadságmozgalmak és szervezkedések, a négritude és a pánafrikanizmus áramlatába való bekapcsolódás, s később az ún. demokratikus tömörülés jegyében szerveződő modern pártosodási folyamat). Az “országos” vagy “nemzetállami” eredményes politikának legtöbbször nem voltak meg a minimális feltételei. A megszűnő gyarmatállamok egészét átfogó uralmi helyzet megteremtéséhez elengedhetetlen volt egy “megváltó közhiedelem” elterjedése. A “szocializmus” ilyen közösségi kibontakozás ígérését hordozta magában, miként a kezdetekben Európában is.²⁹

Az afrikai szocializmusok megjelenésének lényeges vonása, hogy Fekete-Afrikában *a függetlenség kérdése magában foglalt mindennemű szabadulási célkitűzést*. A függetlenségtől azonnali, ugrásszerű változást reméltek az ismeretlen jólét irányában, mivel úgy ítélték meg, hogy a fehér uralom során előállított javak az afrikaiak önnön hatalma idején bőségesen elegendőek lesznek a minőségi javuláshoz. Ez teszi érthetővé, hogy az afrikai antikolonializmus stratégiája jószerével csak a “kulcsátadásra” összpontosult, s kevésbé kaptak szerepet az új államiság, a nemzetté válás, a modernizációs kényszerek függvényében felmerülő teendőik, az új rendszer helyi adottságokhoz való igazításának feladatai. (Az egyik legkiválóbb esetet volt Belga-Kongó szolgáltatta 1960 elején, amikor a brüsszeli politikai kerekasztal-tárgyaláson szinte a teljes kongói delegáció - ideértve Patrice Lumumbát is - szinte csak az azonnali politikai-jogi váltást tekintette eredménynek. Többen közülük a későbbi gazdasági

²⁹ L. ehhez N'Krumah, Nyerere, Kenyatta írásait, ill. vö. a marxizmust-leninizmust tudatosan elsajátító új generáció képviselőinek (főként A. Cabral, M. Ngouabi, S. Machel) teoretikus megnyilatkozásait: *Kwame N'Krumah*, *Africa must unite*. London–Melbourne–Toronto, Heinemann, 1963; *Kwame N'Krumah*, *Neokolonializmus - Az imperializmus utolsó szakasza*. i.m. ; *Jomo Kenyatta*, *Harambee*. London, Oxford University Press, 1964; *Julius K. Nyerere*, *Uhuru Na Ujamaa/Freedom and Socialism*. Oxford University Press, 1970; l. még *Szöveggyűjtemény*(Szerk.: Benkes Mihály) i.m. 203-220. o.

kerekasztalnál csak formálisan képviseltették magukat.³⁰ Ez a “megkésettség”, dezorganizáltság és fragmentáltság ellentétben állt az észak-afrikai és közel-keleti viszonyokkal, ahol a népek széles körben megőrizték kulturális sajátosságait, tudatában voltak összetartozásuknak és összefogásuk erejének, ahol a szervezethez legális és illegális formáinak lényegesen magasabb fokára jutottak. Nem véletlen, hogy a szocialista út követése igen kiélezett belső, polgárháborús konfliktusokba torkollott, több esetben országszakadáshoz, vagy országcsoportok közötti ellenséges blokkosodáshoz (szövetségekhez) vezetett. Mindez nem jelentette azt, hogy a fekete kontinensen belül ne indult volna meg valós erjedési - ébredési - folyamat, amely aztán különböző ágain keresztül a függetlenség elnyeréséhez teremtett szellemi, fizikai és gyakorlati politikai-szervezeti alapokat.

A szabadulásvágy a kolonializmus, mint a gazdasági, politikai, kulturális elnyomási és emberhez méltatlan kizsákmányolási forma, a nyugati civilizációt megtestesítő fehér uralom tagadása volt. Ebben a politikai-társadalmi közegben a szükséges történelmi alapok és feltételek híján is meglepő gyorsasággal terjedt el az *új nacionalizmus*.³¹ Az antikolonializmusban megjelenő “fekete” és “muzulmán nacionalizmusok” szervezői, vezetői a korszak liberalizmusát a kolonializmus politikai filozófiájaként azonosították, semmi módon nem kapcsolták a jövőképhez. Ezek az első generációs afrikai politikusok ösztönösen, majd tudatosan is antikapitalista alternatívákat kutattak, illetve a már ismert - még el nem tüntetett - tradicionalizmus, valamint a még nem ismert, csak a hiedelem síkján befogadott szocializmus víziója felé fordultak, miközben erős külső és belső késztetésnek voltak kitéve, hogy ún. *nemzeti államot* szervezzenek. *A nacionalizmus ily módon nem a szocializmus versenyfilozófiája volt számukra, hanem a szocialista irányultság serkentője és hajtóereje lehetett.* A tanult vezetők egy része közvetlenül a marxizmus érvényének adott hitelt, s annak élharcosává szegődött, de eközben szükségszerűen fenntartották az afrikai kultúrákhoz való kötődést, sőt több esetben hozzáfogtak a domináns etnikumok kultúrájának általánossá tételéhez, elfogadtatásához. Kevésbé ismerték még fel az átmeneti periódusban, hogy a tradicionális viszonyok fenntartása ismételen a nyugati függőség

³⁰ A. Sékou Touré, L'Afrique en Marche, 1967. 87-129.o.

³¹ Th. Hodgkin, Nationalism in Colonial Africa. London, Muller, 1956., v.ö.: H.S. Wilson, African Decolonization. London, Edward Arnold, 1994, 92-111.o.

megerősödéséhez, kiszélesedéséhez vezet. S bár ez a veszély a szocializmus irányának választásakor is reálisan jelentkezett, a szocializmus hirdetett elveinek hatása alatt - nem mérve fel egy társadalmi forradalom által előidézett makro- és mikroszerkezeti változás bonyodalmaival és nehézségi fokát - valamiféle átfogó mitikus kulturális újraéledés ideája mögé sorakoztak fel.³²

A nyomortól, a megkülönböztetéstől, az elszigetelődéstől szabadulni vágyó afrikaiak - sem a vezető elitek, sem a szervezettség különböző szintjére jutott tömegek - nem mérlegelték a nemzetközi környezetben egyre inkább jellemzővé váló univerzalizációs, globalizációs folyamatokban immanens módon meglévő értékrendszer dinamizmusát, e folyamatok szereplőinek expanzionizmusát. Ez a perspektivikus "vakság" kétszeresen is kedvezőtlenül érintette az afrikai új államokat, részben atavisztikus jelenségek nyertek ismét teret a társadalomban, részben hosszabb-rövidebb időre megfosztották magukat az egyetemes fejlődésben meglévő pozitív elemek alkalmazásától. A korabeli szovjetizált blokk és szimpatizánsaik, avagy szövetségeseik együttes köre több fontos stratégiai kérdésben nyújtott támogatásával megtévesztően hatott az útkeresőkre (l. a szovjet, a kínai baráti és együttműködési segítségnyújtást, valamint a szocialista tömb szelektív fellépését Afrikában), minthogy akarva-akaratlanul azt a perspektívát "kínálták fel", amit Kína, Korea, Vietnam vagy Kuba is megismert, azaz kapcsolataik megszakadtak a tőkés piaccal. Ez a helyzet viszont egyáltalán nem felelt meg az afrikai államoknak.³³ A független afrikai államok olyan gazdasági viszonyokat örökölték, amelyek feltételezik a külpiacokkal való kapcsolatot, illetve a tőkés piacoktól való függést.

Az afrikai társadalmak "megkésettsége"

Visszatekintve a múltat, s bizonyos, a század első felében nyilvánosságához szóló etnográfiai jelzésekre az afrikai társadalmakat a *tradicionalizmusban* megrekedt, mozdulatlan közösségekként írták le. Ehhez a képalkotáshoz szorosan társult a fejletlenség illetve "primitívség" minősítése. Tény, hogy feltűnő fejlettségbeli

³² Kende I., Fejlődő országok - haladó eszmék i.m.

³³ J. Suret-Canale, A négerkereskedelemtől a neokolonializmusig. Bp., Kossuth K., 1983, 233-243.o.

különbségeket rögzíthettek: Afrika kutatása összetett feladatként jelentkezett, és ma sem könnyű megmagyaráznunk, mi okozza az afrikai társadalmak technológiai “késését” az európai fejlettséghez képest.³⁴ Az idő előrehaladtával egyre inkább előtérbe kerül, hogy a nem afrikaiak által adott elemzések az esetek többségében figyelmen kívül hagyták az afrikai jelenségek, formációk egymásközi eltéréseit, s ezek az európai illetve világszintű összevetéssel szembesítették a mesterségesen sematizált “afrikai” alulfejlettséget. Jóllehet a sokféleség a szemük előtt létezett: a szervezett államiság és a nem szervezett társadalom, vagy a képlékeny állam; a katonai hegemonia (l. Samorit); a vallási alapú állam (l. a mahdista államot), a kereskedői irányultságú szerveződések (Yao, Nyamvezi, Chokwe és mások), despotikus uralom (közép-szudáni királyságok, Kongói királyság, Ashanti és Dahomey királyság).

A marxizmus nevében adott “láttelel” is torzított, akárcsak a fejlett polgári világ képviselőjében fogant művek. Az a formációelmélet, amelyet a marxisták alkalmaztak (rabszolgatartó, feudális, tőkés és egyéb termelési módok) nem állt összhangban az afrikai fejlődési jegyekkel.³⁵

A “primitív közösség”, mint anarchikus forma, “a nagycsaládi - állam nélküli – társadalom” és az osztály-jellegű, államot alkotó társadalom kategóriái tetszetős fejlődési vonalat alkottak, de változatlanul “elkerülték” az afrikai különös jegyeket.³⁶

Szinte bizonyos azonban, hogy a fejlődési jegyek különbözősége ellenére az afrikai társadalmak eredeti strukturális felépítése összehasonlítható jellegzetességeket foglal magában. Vagyis Afrikában a társadalmi-gazdasági szervezet a “törzsi”, egyes etnikai csoportok szintjén megvalósuló termelési módon épült fel, amely egy lényeges ellentmondást rejtett magában: a közösségi cselekvést és az állam által teremtett “művi” közösség tagadását (l. S. Amin idevágó elemzéseit).³⁷

³⁴ R. Dumont, *L’Afrique noire est mal partie*. Paris, Seuil, 1962

³⁵ I. J. Suret-Canale törekvését, hogy az ún. ázsiai termelési mód stádiumát az afrikai viszonyokra vetítve alkalmazza: *Afrique noire de la colonisation aux indépendances, 1945-1960*. Paris, Éd. Sociales, 1972; vö. még: A trópusi Afrika hagyományos társadalmi és az ázsiai termelési mód fogalma in.: *Az ázsiai termelési mód a történelemben* (Szerk.: Ecsedy Csaba). Bp., Gondolat, 1982, 537-561.o.

³⁶ Vö. G. Balandier idevágó politikai antropológiai kutatásaival: *Afrique ambiguë*. Paris, Libr. Plon, 1957; *uő Political Anthropology*. New York, Pantheon Books, 1970

³⁷ Samir Amin, *Delinking : towards a polycentric world*. London, Zed Books, 1990

Az afrikai körzetek “fejlődési útjainak” különös jellegzetessége volt, hogy többségük vagy nem rendelkezett helyi piaccal, vagy csak periférikus piaccal rendelkező gazdaságuk volt (ez utóbbihoz sorolható esetekben sem az érett gazdasági szabályok és törvények szerint, hanem csupán a hagyományoknak megfelelően folytatták le a cseréket).

A tradicionális társadalmakban az alábbi szokások voltak elterjedtek: a “többközpontúsággal” együtt jelentkező egymástól elzárt, elszigetelődő kereskedelmi tranzakciók (pl. presztízsjavak forgalma), amelyek a *kölcsönösség* elvén nyugodtak és inkább adomány jelleget, illetve kötelező társadalmi cseréket jelentettek. Ezt a szintet alig haladta meg az *újraelosztásos* gyakorlat, amelyben a vezetők ünnepek alkalmából visszaosztották a nekik, mint a legfelsőbb hatalom birtokosainak szolgáltatott javakat (Ch. Meillassoux után ez a módozat “mutatványnak”, “kérdésnek” is minősíthető lenne). A “*piacgazdaság*” fogalmát többé-kevésbé kimerítő társadalmak is működtek Afrikában.³⁸

Ugyanakkor a történeti kutatások megbízható eredményt mutattak fel a tekintetben, hogy egyfajta kiegyensúlyozottsággal jellemezhető, statikus jellegű társadalmi-politikai állapot létezett Afrikában a modern gyarmatosítást megelőzően, amelyben a helyi főnökségek alá tartozó önellátó közösségi forma mellett mégis érvényre jutott az állami típusú nagy kereskedelmű és a vele kapcsolatban álló területi politikai hatalom. Ez a fajta stabilitás azonban csak korlátozott időtartamban érvényesült (pl. a Kongó Királyságban, Dahomeyben).

Az afrikai szocio-történeti fejlődés különleges alapelemeinek sorában fontos helyet foglal el a külső hatások meghatározó volta. Az afrikai falusi-paraszti társadalmak életében korszakos kihatással járó törést jelentett, amikor a legfőbb termelési eszköz, a föld feletti rendelkezésük, ellenőrzésük beszűkült vagy megszűnt. Ez a kényszeres helyzet az állam megszervezése idején keletkezett, amikor az uralkodó a közvetett uralomról a közvetlen uralomra váltott, mintegy megbontva és eltüntetve az afrikai kommunotarista gazdaságot. Ezzel más, például az ázsiai régiókhoz hasonló “külső lökés” elvileg utat nyitott a dinamizálódáshoz.

Az európai piaci mechanizmushoz hasonlítható interakciók (pénzeszközök, áruk és termékek választéka, szállítás és szolgáltatás,

³⁸

C. Meillassoux, *The anthropology of slavery*. London, The Athlone Press, 1991

megrendelés és gyártás) viszonylag korlátozott körben léteztek. Az afrikai tradicionalista társadalmak szembetűnő közös sajátossága volt, hogy nem alakult ki az ún. “dualizmus”, minthogy a tradicionális szektor egyben többközpontú volt (az önellátás hagyományos szektora és az öntörvényű piacgazdaság kettőssége nem vagy alig alakult ki). A családi-származási elvű gazdasági rendszerben a termelők (egyéni kézművesek, parasztok, stb.) az ősök által uralt családi közösség kötelékében - függőségben - fejtették ki tevékenységüket, a cserék meghatározott rítusok keretében valósultak meg (Elefántcsontpart vagy Buganda hiteles példákat szolgáltatott erre vonatkozóan).³⁹

A csere- vagy piaci kapcsolatok mikéntje kiegészíthető azzal a nem elhanyagolható jelenséggel, hogy az “archaikus gazdaság”, az afrikai termelési kultúra és az általuk előállított termékek a kortárs nemzetközi összehasonlításban, azaz a terjeszkedő tőkés világpiachoz viszonyítva alacsony szintű volt (technológiai lemaradás mutatkozott, a családi termelési mód fogyatékosága és korlátozott mennyisége nyilvánvaló volt). Ez a “lemaradás” paradox módon viszonylagos stabilitást vitt az afrikai társadalmak életébe. A különös vonásokat erősítette, hogy amíg a gazdaság ilyen archaikus módon működött, s ezzel elkerülték a centralizációt illetve az integrációt, mint a fejlődés újabb stádiumait, megteremtették az elégséges társadalmi feltételeket és struktúrákat, amelyek a változáshoz (paradigmaváltáshoz) kezdetben szükségesek voltak. S mégis Afrikában ez az induló “modernizációs” folyamat megrekedt a prekoloniális szakaszban, hosszú időn át inkább dermedtség, mintsem a dinamizmus vált jellemzővé. (Az arab, majd a portugál behatások és beavatkozások természetesen megmozgatták a kontinens társadalmi-gazdasági viszonyait.)

A kapitalizmus elutasítása és az afrikai szocializmus különössége

Fekete-Afrika új államainak gyakorlatában a szocialista irányultság választását rendszerint egy hosszabb-rövidebb sajátos kapitalista berendezkedési szakasz előzte meg. Ebből a nyugati kötődésű stádiumból általánosítva kétféleképpen “orientálódtak át” az afrikai szocializmusok felé. Az esetek egy részében a kapitalista gyakorlatot a

³⁹ *Ótársadalom és ázsiai termelési mód* (Szerk.: Tőkei Ferenc). Bp., Magvető K., 1976

belső ellenzéki erők kritikái és támadásai nyomán felszámolták (ezek az erők elégedetlenek voltak a régi anyaországi gyámság idejéből eredő struktúrákkal, a függetlenség idején is létező gazdasági, sőt politikai-ideológiai és kulturális-függőségi viszonyokkal). A rendszerváltozásért küzdő radikálisok strukturális reformok révén elsősorban az elmaradottság felszámolását tűzték ki célul. Ezt a folyamatot a nemzetközi politikai környezet konfliktusossága és a belső konszolidációs nehézségek egy újabb átmeneti szakasz után “túlhajtották”, s a “reformpolitika” küszöbén autoriter jellegű, diktatúrával fenntartott szocialista érárt eredményeztek (l. Etiópia, Brazzaville-Kongó esetét). Az esetek más részében a szocialista orientációjú fejlesztés kinyilvánítása szorosan kapcsolódott, illetve egybeesett a függetlenség elnyerésével, amit saját győztes nemzeti felszabadító harcukkal értek el az érintett afrikai új államok (l. Mozambik, Angola, Bissau-Guinea esetét).

Afrika államainak egy jelentős csoportjában az antikapitalista, antiimperialista motiváció ellenére sem történt meg az “átorientálódás”. Ezekben az esetekben különféle önkényuralmi rezsimek jöttek létre, nem egy esetben hosszú távra szóló quasi monarchikus viszonyokat teremtve meg (l. legismertebb példáját a volt Belga-Kongóban, a mobutista uralmat).⁴⁰

A szocialista rendszerhez való eljutás minden válfajában a gyarmati időszak termelési módozatainak és a tőkés tulajdonviszonyok intézményesült rendjének megszüntetése volt az elsődleges, amit a kapitalista eszmékkel való radikális szakítás készített elő a hatalomra kerülő elitiek részéről. Az új afrikai államokban bekövetkezett történelmi fordulat nem volt azonos vagy összemérhető a szovjetizált blokkban létező szocializmusok kialakulásával, mindenekelőtt kezdetlegességeik illetve eltérő sajátos fejlődési jegyeik miatt.⁴¹ Bár tagadhatatlan, hogy egyes afrikai vezetők - így legkiváltképpen *Kwame N’Krumah*, *Marien Ngouabi*, *Amilcar Cabral* - teoretikus megnyilatkozásaikban az átorientálódás eltérő körülményeinek tudatában arra törekedtek, hogy saját szocializmusukat a “szocialista világrendszer” szerves részeként értelmezzék. A *nkrumahizmus* közvetlenül a világforradalom emelőjeként értékelte az “afrikai forradalmat”, amely szerinte egyidejűleg osztályharcokban és népi

⁴⁰ L. a szerző vonatkozó esettanulmányait: Benkes Mihály, Afrika in.: *20. századi egyetemes történet* i.m. (223-299. o.)

⁴¹ l. ehhez: *C. Coquery-Vidrovitch*, *Afrique noire: permanences et ruptures*. Paris, Éd. Payot, 1985. ch. 8.

háborúkban öltött formát. A szocialista forradalom értelmezése N'Krumah esetében egy születőben lévő, dinamikusan terjedő és győztes világszocializmus képletét jelentette, melyben az afrikaiak felszabadulása, egysége (egyesülése) és szocializmus-gyakorlata koncentráltan jelenik meg. (Pl. N'Krumah víziójában központi kérdés volt egy Afrikai (Szocialista) Egységkormány létrejötte.)⁴²

Az összafrikai egység "apostola" a függetlenségi politika megalapozásának alap gondolatát még 1963-ban megjelent "Africa Must Unite" (Afrikának egyesülnie kell) című írásában fogalmazta meg, meghirdetve, hogy a volt gyarmatosítók neokolonializmusát csak a forrásai felett egységesen maga rendelkező és új társadalmat építő Afrika lesz képes felszámolni.⁴³

A nkrumahizmus eszmeiségében fontos helyet kapott az afrikai forradalom ellenségeinek "feltérképezése". Miként N'Krumah, az afrikai forradalmár vezetők egy része is kizárólag a kapitalizmushoz kapcsolódó külső és belső ellenségek legyőzésében látta a központi feladatot (a külső ellenséget az imperializmus, a kolonializmus és a neokolonializmus erői, míg a belső ellenséget a reakciós helyi burzsoázia, a feudalista csoportok, a bábkormányok tagjai és haszonélvezői, valamint a nyugatiakhoz lojális rezsimeket támogató kisebbségek alkották).⁴⁴

Hasonló ellenség-képletet alkotott a volt Francia-Kongóban *Ngouabi* és köre (a marxista-leninista eszmeiséget követő Kongói Munkapárt életrehívói), amikor 1968 nyarán végrehajtották a "brazzaville-i fordulatot", amelynek során *Massemba-Debat* vargabetűket leíró nemzeti demokratikus rendszerét megszüntették. A "demokratikus forradalom" a kapitalista vállalatok, az európai alkalmazottak, a kongói pszeudo-burzsoázia (államapparátusbeliek) és a kapitalista rendszer hatáskörébe tartozó bérből élő kongóiak összefonódásának, valamint az afrikaiakat kirekesztő tőkés szisztéma megszüntetésére, valamint felszámolására vállalkozott.⁴⁵

⁴² Kwame N'Krumah, *Class Struggle in Africa*. New York, International Publishers, 1970. 80-83. o.

⁴³ Vö. K. N'Krumah, "Neokolonializmus - Az imperializmus utolsó szakasza" című idézett kötetével, (az angol nyelvű eredeti kiadás 1965-ben jelent meg), ill. uő, *Africa must unite*, i.m.

⁴⁴ K. N'Krumah, *Class struggle in Africa*, i.m., 86.o.

⁴⁵ Benkes Mihály, *Politikai küzdelmek Brazzaville-Kongóban - A Kongói Munkapárt megalakulása és harca a függetlenség kiteljesítéséért, 1960-1973*, in.: *Politikai pártok és mozgalmak a fejlődő országokban* i.m., II. köt. 45-92.o.

Ennek jegyében a tudományos szocializmus eszmeiségét hirdető új rezsim az alábbi változásokat tervezte:

- az állami szektor befolyásának növelése a struktúraváltás mechanizmusával;
- a gazdaság állami szektorában a szervezeti és vállalati irányítás demokratizálása;
- az átalakítás során elhárítani az intenzifikáció és a modernizáció akadályait, különösen a társadalmi és a mezőgazdasági szférákban;
- a társadalmi különbségek radikális csökkentése, az alkalmazotti, dolgozói, valamint előnytelen helyzetű társadalmi rétegek életkörülményeinek rendszeres fejlesztése.⁴⁶

A kapitalizmus elutasításának nyilvánvalóan a volt gyarmattartók és a velük kapcsolatba hozható magánvállalkozások jelenléte és megújuló aktivitása szolgáltatott alapot. Különös motívumként merült fel az Amerikai Egyesült Államok egykori Afrika-politikája, mivel az afrikaiak várározásaival ellentétben, az “amerikai magatartás” nem az afrikaiakat segítette. Az afrikai vezetők is látták azt, amit az Egyesült Államokban egyes elemzők kritikailag róttak fel a kormányzati és nem kormányzati amerikai szereplőknek: az USA hosszú időn keresztül mintegy “támaszpontként” kezelte Afrikát.⁴⁷

A szocialista orientációjú fejlődési út hívei közvetlen kapcsolatot tételeztek fel a halmozott elmaradottság felszámolása és a szocializmus-modellek bevezetése között. Számukra minden afrikai ország kivétel nélkül érdekeltté vált a szocialista irányú fejlesztésben.⁴⁸ A kapitalizmus-ellenes forradalmárok új generációjához tartozó A. Cabral a luzifon afrikai frontországok baloldali, szocialista-kommunista eszmeiséget követő politikusaihoz hasonlóan még inkább tételezetten hirdette meg antiimperialista, antikapitalista forradalmi programját.⁴⁹ Mindannyian a “kizsákmányolásmentes társadalom” célkitűzését tartották megfelelő tájékozási iránynak. Az elvek és a tartalom tekintetében koherens antikapitalista programtéziseket dolgoztak ki és követték lehetőségeik korlátai között. Ilyen volt:

⁴⁶ *La marche de l'Afrique libre* i.m., 92-100.o.

⁴⁷ L. ehhez Emory Ross elemzését, idézi W.A. Hunton, *Merre tart Afrika?* Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1958., 268.o.

⁴⁸ I. A. Dansoko, I. Cox és mások véleményét az afrikai országok forradalmi folyamatának fejlődésmenetéről, in.: *La marche de l'Afrique libre*, i.m., 69-92.o.

⁴⁹ A. Cabral, P.A.I.G.C. : *Unidade e luta*. Lisboa, Textos, 1974, S. Machel, *A lata continua*. Porto, Afrontamento, 1974

- harc a kapitalista államokéval egyenlő elbánásért a gazdasági-technikai kapcsolatok terén;
- a gazdasági kapcsolatok átalakítása úgy, hogy azok alapvetően és széleskörűen a szocialista államok körére terjedjenek ki;
- a helyi magánvállalkozások szigorú szabályozása, a nacionalizált szektorokra, üzemekre gyakorolt befolyásuk megszüntetése.

Igaz, hogy ez a “nézetazonosság” azonnal megszűnt, amikor a reálisan létező akadály leküzdését egy mindent felszámoló ideológiai türelmetlenséggel, illetve a gyakorlati kormányzás során elkövetett túlkapasokkal társították. Paradox módon erre leginkább a szocializmust propagáló elméletírók és vezető politikusok hajlottak. A kritikai elemzők viszont Ghana, Guinea és Mali - mint modellországok - esetében meghirdették azt a tézist, hogy “a szocializmus konstrukciójának előkészületeként szét kell zúzni a tradicionális struktúrákat és fel kell szabadítani a dinamikus, individualista vállalkozásokat, ideértve a gazdagparaszti réteget is”.⁵⁰

A fejlesztési stratégiák az élet minden területén a racionális és tudományos alapú, illetve fokozottan tudás-elvű eljárások meghonosítását követelték meg, tekintve azon adottságokat, amelyek Afrika természeti viszonyaiban rejtlettek. Ilyen összefüggésben került előtérbe a kulturális és iskolai forradalom ügye, a jogrendszer és a bíraskodás visszaigazításának igénye az “afrikai mivolthoz”, a különféle termelési-szervezeti formák és módszerek együttes alkalmazásának szükségszerűsége (pl. az eltérő szövetkezési formák újraélesztése illetve megszerzése), az egyéni és közösségi szintű beruházások vegyes rendjének szorgalmazása stb.⁵¹

Az “afrikai forradalmi láz” majdnem feledtette a realitásokat. Egyfelől azt, hogy a “függetlenség” (értsd: a jogi-politikai aktus) nem mindig jelentette a dekolonizációt. Másfelől azt, hogy a felmerülő nehézségekért és problémákért az afrikanizációval növekvő mértékben megjelent az afrikaiak és vezetőik felelőssége illetve helytállásának kérdése is. Egykorúan több nyugati elemző is szükségesnek látta kinyilvánítani, hogy a nepotizmus, a korrupció és a törvénytelenések lényegileg akadályozzák a fejlődést. A politikai Nyugat lelkiismeretének hangot adó Afrika-szakértők egy része világos ajánlásokat fogalmazott meg: tudatos gazdaságépítésre, tervezésre, a

⁵⁰ Samir Amin, Ghana, Guinée, Mali. Tiers Monde, 1964

⁵¹ R. Dumont, L’Afrique noire est mal partie, i.m.: 3. fejezet, 153-200.o.

termelési szféra elsődlegességére, ezzel összhangban a befektetések növelésére, dogmáktól mentes, azaz pragmatikus iparosítási programok végigvitelére, intenzifikációra és a termékszerkezet keresleti és népjóléti-egészségügyi szempontú átalakítására mutattak rá, mint halaszthatatlan feladatra.⁵² Különös visszaidéznünk, hogy a realista szemléletű polgári elemzők intelmei milyen erős elutasításra találtak a forradalmi radikálisoknál. Nézeteikkel megpróbálták mérsékelni a harcos (“osztályharcos”) szemléletű irodalom befolyását az afrikai politikára, s ennek során egyes kérdésekben egybevágó nézeteket hangoztattak. Így például a kontinens nagy részében tapasztalható visszahúzó hatásmechanizmust, amit az ősi szokásrendszer és a gerontokrácia intézménye képviselt.

A szocializmus választásának komoly motivációs alapot adott az a tény, hogy a függetlenség után az új államok gazdasági és egyéb jellegű függősége felerősödött. Az afrikaiak felrőtták a külföldi tőkebefektetőknek és hibáztatták a metropolisukat, amiért az országokban elért magas nyereség után nemhogy enyhültek volna elmaradottsági gondjaik, hanem még növekedett is függőségük és halmozott elmaradottságuk.⁵³

E kedvezőtlen folyamatot döntően az egyenlőtlen cserekapcsolatok, továbbá a “segélyprogramok” idézték elő: az elsónél a profitok visszaáramlása természetes úton történt meg, a másodiknál a “segélypolitika” azt eredményezte, hogy a volt anyaországok illetve a nyugati tőkés vállalatok továbbra is befolyásuk alatt tartották az afrikai gazdaságokat.⁵⁴ Suret-Canale némiképp bírálta az ún. “ökonomista” interpretációkat terjesztő szerzőket, mondván, hogy azok “tudatosan alábecsülik” a realitások politikai dimenzióját.⁵⁵

Fekete-Afrikában Elefántcsontpart vezetőjének, Houphouet-Boigny irányítása alatt tudatosan fordult a nyugati modell és a piacgazdaság felé, s el is nyerte a világ több vezető hatalmának bizalmát (az ország az ún. “vadkapitalizmus” útján indult el). Az ország makrogazdasági

⁵² L. ehhez *R. Dumont*, *L'Afrique noire est mal partie*, i.m.. vonatkozó részeit.

⁵³ *L. B. Davidson*, *Which Way Africa: The Search for a New Society*. Baltimore, Penguin Books, 1967, 120.o., vö. még *G. Leduc*, *Les investissements privés au service du Tiers Monde*. Paris, France-Empire, 1970, 7.o.

⁵⁴ L. ehhez *S. Amin*, *A.G. Frank* és *A. Emmanuel* elemzéseit illetve *T. Mende*, *De l'aide à la recolonisation*. Paris, Seuil, 1975, 103. o. és *P. Jalée*, *Le Tiers Monde en chiffres*. Maspero, 1971 (vonatkozó táblázatok).

⁵⁵ *J. Suret-Canale*, *A négerkereskedelemtől [...]* i.m. 243.o.

eredményei növekedést jeleztek, de fejlődés nélkül, azaz az “alulfejlettséget” nem sikerült visszaszorítaniuk.⁵⁶

Szenegál esetében - a szocializmus híveinek leküzdése után - egy az ún. reális növekedés felfogása szerint kísérelték meg a fejlesztést. Szenegál a fekete-afrikai frankofon területek közül az első helyet foglalta el az ipari termelésben, amelyet afrikaközi együttműködés keretében működtettek (Mauritánia, Guinea, Niger és mások). A viszonylagos sikerek záloga tartósan a külföldi vállalkozások aktivitása volt. Ghanában rövid időn belül kudarchoz vezetett a neokolonialista kísérlet, amely afrikai tőkés középosztály életrekeltését irányozta elő. N'Krumah vezetésével áttértek az állami szektor kiterjesztésének politikájára és ez Afrika-szerte egyedülálló sikert ígért. Ez a gazdaságpolitika ugyanakkor drasztikusan növelte az adósságokat. A “ghanai szocializmus” is zsákutcába futott. A gazdaság visszarendezése a liberális nyugati modellhez, az iparosítási politika feladása pedig stagnációhoz vezetett.⁵⁷

Afrikában a szocializmus kérdése új dimenzióval társult a függetlenségi hullámot követő első esztendőkből. Az afrikai politikai rendszerek működésképtelensége hamar felfedte az anyaországok által sugallott vagy hagyományozott politikai intézményminták és működési elvek haszontalanságát. Ezek a polgári intézmények nem feleltek meg az afrikai országok valóságviszonyainak, s alig kezdték meg az önálló működést, máris kiigazításokra, átalakításokra volt szükség. Több afrikai rendszer röviddel a függetlenség elnyerése után káoszba süllyedt, összeomlott. Afrikában az európai demokrácia-szükségletet kielégítő többpártrendszer ugyan formálisan megvalósult néhány esetben, de jellemző módon nem jelentette az afrikai demokrácia garanciáját. Ezt viszont paradoxnak tűnő módon az egypártrendszer létrehozása több esetben hosszabb-rövidebb időre szavatolta, amolyan afrikai sajátosságként, mivel ezek működése nem eredményezte önmagában más valós politikai szereplő vagy erő elnyomását, elsorvadását, illetve törvényen kívül kerülését. (Ezt a helyzetet igazolja az is, hogy legtöbb esetben ilyen valós erők nem is léteztek, mesterséges fenntartásuk csak ártott az afrikai közügyek megszerzésének és ellátásának).

⁵⁶ S. Amir, *L'Afrique de l'Ouest bloquée*. Paris, Éd. De Minuit, 1971, 206.o.

⁵⁷ V.ö. a szerző országtanulmányaival: *20. századi egyetemes történet*, III. köt. i.m. vonatkozó részek

Afrika forradalmi körülmények közepette kísérletezni kezdett a valóságnak leginkább megfelelő politikai formáció és társadalmi berendezkedés kialakítása érdekében. Ez az útkeresés az amúgy is képlékeny államiság közepette hozzájárult az afrikai országok belső és külső destabilizálódásához. A célmeghatározás az ismert konkrét esetekben világos és egyértelmű volt. Az *Arushai Nyilatkozat*⁵⁸ és a *Kenya Fehér Könyv*, mint egyfajta afrikai szocializmus doktrinája a szocialista irányú fejlesztés értelmét abban jelölte meg, hogy a halmozott elmaradottság ellenére is elérjék a társadalom legnagyobb, minden területre kiterjedő szabadságát. Ebből kitetszik, hogy a pusztán negatív antiimperializmus nem bizonyult elegendőnek az afrikai fejlődés szempontjából sem. Kézenfekvő volt a szocializmus választása, mivel az elnyomás újabb megjelenését ezúton vélték kizárni, s ezzel egyidejűleg a szegénység és elmaradottság elleni építő munkát elkezdni. A folyamat attól válhatott "afrikaivá", hogy valóban megkezdődött az *afrikanizáció*, ami nem csupán afrikai káderek és politikusok fellépését jelentette, hanem valamennyi "polgár" közös erőfeszítését feltételezte a posztkoloniális átmenet körülményei között. Az afrikanizálás legfőbb mozgáskerete az *államépítés* lett, ily módon a szocializmus afrikai útja eltért a nyugat-európai, a Szocialista Internacionáléban meghonosodott demokratikus szocializmus skémától. Az egypártrendszerek és az erős államiság felé való puhatolózás, vagy az ilyen irányban végrehajtott puccsszerű - forradalmasító - fordulatok azt a látszatot keltették, mintha a szovjet modell korlátlan terjedése és életképessége nyert volna igazolást (l. az állampártok működését és a pártállami építkezést a szovjetizált blokk országokban). Miközben az afrikanizációnak arra kellett vezetnie, hogy az afrikai népek országokban a maguk hatalmát teremtsék meg, óhatatlanul felmerültek kételyek, hogy ezzel érzékelhető módon visszahatnak a Kelet-Nyugat szembenállás rendjére. Ez a felismerés azt is tartalmazta, hogy a szovjet mintájú rendszerek megszaporodása számottevően csökkenteni fogja a megújhodott szociáldemokrácia mozgásterét, s ezt a szocializmus híveinek több csoportjában veszteségként könyvelték el. A Szocialista Internacionálé 1969-ben kiadott jelentése ezért az afrikanizáció elméletének kiegészítését

⁵⁸ *Julius K. Nyerere*, Az arushai deklarációról, in.: *Szöveggyűjtemény ...* (Szerk. Benkes Mihály) i.m. 213-217.o.

javasolta “a kölcsönös tisztelet, érdeklődés és egyenlőség alapján megvalósuló nemzetközi együttműködés” elméletével.⁵⁹

A szocializmus afrikai térhódításának másik, nem lebecsülhető forrása volt az ideológia fontossága és szerepe az új afrikai államok és a rendszerváltozásba berobbant afrikai tömegek életében. Tény, hogy az afrikai vezető elit kisebb része kísérelte meg a saját ideológiáján nyugvó hatalomgyakorlást. Nagyobb részük érdeklődése vagy a modern szocializmus ideológiája felé fordult, vagy a szovjet-mintájú szocializmus építésének koncepciójából merített alkalmazhatónak vélt részeket.

A fentiekből kitűnik, hogy a szocializmus “választása” többretű motivációs bázison jött létre, mint ahogy azt a kortárs elemzők állították: Az egyik elterjedt nézet - *P.E. Sigmund* amerikai politikai elemzőtől származott, miszerint a kapitalizmus visszautasítását és a szocializmus előnyben részesítését “erkölcsi és gazdasági” okokkal magyarázta.⁶⁰ Afrikában a szocializmus ígérete valóban gyógyírt hordozott magában mindkét vonatkozásban. Az afrikaiak igazságtételt akartak, s kevésbé törődtek a profitérdekeltséggel, továbbá “kiszámított”, ugrásszerű gazdasági növekedést terveztek a szemükben lejáratódott külföldi vállalkozások piaci versengése és önzése helyett. Ez a magyarázat azonban megkerülte a tudományos szocializmus elméletében központi helyet elfoglaló hatalmi és tulajdonviszonyok kérdését.

A marxista szemléletű szerzők körében - így a magyar szerzők között is - általánosan elfogadott volt, hogy a szocializmus befogadásának alapja mindenekelőtt a tudományos gondolkodás. Ezzel fejezték ki konformitásukat a tudományos szocializmushoz, illetve alapozták meg kritikai viszonyukat a “sokféle” afrikai szocializmushoz.⁶¹ Álláspontjukat erősíteni látszott, hogy Afrikában is - miként már korábban Ázsiában is - tanult marxisták kerültek a hatalom élére és elméleti munkásságot is kifejtettek a szocializmus megértése céljából.

⁵⁹ A szocializmus afrikai útja : Jelentés az 1969-ben Eastbourne-ben tartott kongresszus számára, III. fejr. 31. pont Socialist International Information 1970. VI. vol. XX. N° 6., London, közli: Benkes Mihály, *Szöveggyűjtemény* [...]. i.m. 154-159.o.

⁶⁰ *P.E. Sigmund*, The Ideologies of the Developing Nations. Praeger Publ., 1963, 12.o.

⁶¹ L. a korszak hivatalosan elismert szerzőinek publikációit (*Kende István, Szentes Tamás, Marton Imre*).

A 70-es évek közepére a szocialista tömb egyes teoretikusai általuk teljes értékűnek gondolt tipológiát dolgoztak ki. Eszerint a “tényleges tartalom” alapján az alábbi modelleket különítették el:

1. antikapitalizmus nélküli szocializmus
2. “reformszocializmus”
3. nem proletár szocializmusok (forradalmi nacionalisták és forradalmi demokratikus irányzatok)

Természetesen ezen áramlatok feltérképezéséhez rendelkezésre álltak az eszmetörténeti és politikaelméleti-politikai vizsgálódások előzményei. Az első modell követőit “burzsoá szocialistaként” azonosították, akik tudatos manipulációra használták a szocializmus fogalmat. Ezt a demagóg megoldást alkalmazták az Elefántcsontparton⁶², Kamerunban⁶³, Nigériában⁶⁴, az egykori Kenyában⁶⁵, Marokkóban⁶⁶ és bizonyos elkülönülő jegyekkel Szenegálban⁶⁷ a 60-as évek folyamán.

Ennek az országsoportnak vezetői elhatárolták magukat és az általuk irányított rendszert a “lenini szocialista rendszertől”, s elsődleges megkülönböztető jegyként arra hivatkoztak, hogy csak ezáltal sikerülhet az eredeti afrikai - etnikai személyiség, a fizikai és erkölcsi függetlenség megőrzése. A “kameruni szocializmus” egyenesen az érzelmi, lelki és vallási-szellemi tényezőket állította szembe a tudományos szocializmussal, a marxi-lenini skémával. Ennek az afrikai hagyományokhoz “visszanyúló” szocializmusnak - szerintük - nem lehetett köze az európai, osztályharcokban kialakított szocializmushoz.

Ismert, hogy Senghor ennél jóval messzebb ment, amikor a szocializmus megjelenését történelmileg Afrika fejlődéstörténetéhez kapcsolta. A “saját szocializmus” képviselőinél meglepő fordulatot találunk a szocializmus/kapitalizmus alternatíva kapcsán. Ők ugyanis gyakran hangoztatták, vagy a hirdetett elmélet és a politikacsinálás során markánsan bizonyították, hogy az afrikaiak egyszerre

⁶² vö. *Konan Bedie* Washingtonban tartott előadásával 1966. szeptember 10. in.: *Yves Bénot*, *Ideologies des indépendences africaines*. Paris, F. Maspero, 1969.

⁶³ Amedou Ahidjo beszéde a Kameruni Nemzeti Unió IV. Kongresszusán, 1962. július, in.: *L.V. Thomas*, *Le Socialisme et l'Afrique*. Le livre africain, Paris, 1966

⁶⁴ N. Azikiwe interjúja, in.: *Présence Africaine*, 1963.

⁶⁵ *J. Kenyatta*, *Suffering without bitterness; the founding of the Kenya Nation*. Nairobi, East African Pub. House, 1968

⁶⁶ *J. Nagy László*, *A Maghreb országok felszabadulása: 1919-1956* Szeged, s.n., 1995

⁶⁷ vö. *L.S. Senghor*, *Nation et voie africaine du socialisme*. Paris, *Présence Africaine*, 1961

szocialisták és kapitalisták, amivel a saját út hitelét kísérelték megalapozni. Ez a hibridizáció azt a pragmatikus közelítést tükrözte, hogy az afrikai életmódot már nem lehet elszakítani a kapitalista gazdálkodástól, a szabad vállalkozás lehetőségétől, de meg kell óvni az önzés, az egoizmus és az elidegenedés veszélyeitől. Ez utóbbit a “szocializmus” önkéntes követésében látták megvalósíthatónak.

Ezzel a bölcselettel felruházva egyfajta középutas áramlat alakult ki az afrikai szocializmusok keretei között. Mai szemmel nézve természetesnek tűnik, hogy az említett típusú szocializmusok irányítói a materialista szemlélettel szemben az idealista töltetű szocializmusokhoz vonzódtak, az “utópistákat”, a “szociáldemokratákat” magukhoz közelebbinek ítélték meg (l. L.S. Senghor karrierjét a Szocialista Internacionáléban). Mindezekre válaszolva a higgadtabb marxista elemzők lesújtó bírálataik mellett nem hallgatták el, hogy ezen az úton járva is lehetett eredményeket felmutatni a külföldi monopoltőke és az imperialista politika ellenében.

A második országcsoporthoz sorolható esetekben az előzőnél több pozitív szocialisztikus elemet tartalmazott a kormányzati politika, bár ezt a gyakorlatot erős szubjektivizmus övezte, terhelte meg. Ezek a kísérletek valódi antikapitalista megoldásokkal próbálták elérni a rendszerváltást, de a tornyosuló nehézségek láttán visszarettentek a “mindent megoldónak” ismert, lényegbe vágó strukturális változtatásoktól.

E típusok jellemzésekor feltétlenül figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy az érintett *afrikai államok képlékenysége, a kormányzati tevékenység következetlenségei és a kiszámíthatatlan hatalmi viszonyok, a hatalom megszerzésének és elvesztésének hirtelen esélyei és kockázatai* olyan gyakorlathoz vezettek, amelyben az elemzésben elkülönített típusok elvei, technikái és eszközei összevegyülhettek vagy időlegesen átcsaptak egyik modelltől a másikba. Nem ritkán bekövetkezett, hogy a hatalmat birtokló egyetlen párton belüli “frakciók”, “platformok” - az esetek zömében ez igen szűk létszámú vezetői köröket jelentett, vagy csak egy-egy kiemelkedő tehetségű politikust - egymás közt “felosztották” a lehetséges szerepeket. Az afrikai politikai történetben gyakori puccsok, államcsínyek és erőszakosságok jórészt a vezető személyeken keresztül kifejezésre jutó orientációs ellentétek, eltérések játszottak döntő szerepet. Különösen érvényes ez a megállapításunk a “keményebb” áramlatokat

reprezentáló rezsimok esetében, mint ami a harmadik csoportot alkotó modellországokban megfigyelhető volt.

A nem-proletár szocializmusok egyik változatában az értelmiség, vagy annak több-kevesebb pótlásaként-kiegészítéseként a hadsereg vezető rétege került hatalomra. Ezek a nasszerizmus példájára a nacionalizmus felszabadító energiájában találták meg a megoldást.

A forradalmi módon vállalt “új nacionalizmust” nem állították szembe a szocializmussal, ellenkezőleg, a szocializmushoz való eljutás történelmi átvezető eszmeiségének és formájának tartották. A gyakorlatban ritkán következett be ez az átnövés, minthogy a forradalmi nacionalizmus nem adott egyértelmű programot a felépítendő új társadalmi rendre vonatkozóan. A kapitalizmus negatívumainak megszüntetésére a gyarmati rendszerben megtapasztalt ellentmondások, igazságtalanságok és megaláztatások sarkallták őket, de a szocializmus ideáját nem vállalták, vagy nem értették meg maradéktalanul. A szocializmus határán túllépni kevesen tudtak, ami még mindig nem jelentett valós paradigmaváltást, sikeres működést, tartósan fenntartható prosperitást. Természetesen nem feledkezhetünk meg az országok sajátosságairól, adottságainak és erőforrásainak sokféleségéről, különbözőségeiről. Márpedig az utak megválasztására, a konkrét modellek gyakorlati kimunkálására, a hatalom szilárd megtartására komoly hatással voltak a helyi, országos körülmények. (L. az algériai FLN 1954-ben meghirdetett eszméit, vagy *Julius Nyerere* korai politikai mentalitását Tanzánia vezetőjeként.)⁶⁸ A forradalmi nacionalisták számára - Nyerere után – “a szocializmus jellegzetessége az elosztás igazsága” volt.⁶⁹

Ez a részleges szerepvállalás eleve megakadályozta, hogy a társadalmi rendben alapvető változtatásokra kerüljön sor. Ez a politikai felfogás reformista illúziókkal vegyült, s az átmenet végén a kapitalista rendszerhez való visszarendeződés következett be. A magántulajdon védelmezésével az útválasztás felemás karaktere, a kapitalista környezet túlereje, a hatalmi elit eltökéltségének és egységének hiánya, gyakorlatlansága, az elkövetett hibás lépések társadalmi következményei a gyors kifulladásához vezettek.

Tanzánia az ujamaa-doktrínát meghaladva tovább ment a nem-proletár szocializmus másik ágán, rátért az ún. forradalmi demokratikus szakaszra, amely az elnevezés megtevesztő volta

⁶⁸ *Tricontinental*, 1969. 11. szám; *J. Nyerere*, *Socialisme, Démocratie et Union Africaine*. Paris, *Présence Africaine*, 1970.

⁶⁹ *J. Nyerere*, *Uhuru Na Ujamaa*, i.m.

ellenére harcosabb, radikálisabb és a kapitalizmus felszámolásában tudatosan eljáró politikai irányzatként mutatkozott meg. (A modell társadalmi támaszát a paraszti népesség, a városi lakosság alsó rétegei és a kispolgári csoportok, valamint az értelmiség egy része alkotta.) Ebből következően a szocialista építés nem szerepelt a közvetlen politikai célkitűzések között. Maradt tehát a nem-kapitalista út, a nem-kapitalista állam megszervezése, másként fogalmazva - követve a szocialista országokban meghonosodott "nyitottabb" kategorizálást - a szocialista orientáció fenntartásának politikája.⁷⁰

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az afrikai szocializmusok kialakulásának összetett eszmei-doktrinális, valamint pragmatikus forrásai vannak. Kétségbevonhatatlan, hogy az "afrikai szocializmus", mint olyan, illeszkedett a függetlenné válás idején *általános baloldali gondolatiság expanziójához*. Az afrikai új államok érdekérvényesítésének kézenfekvő mozgáskeretet kínált *a marxista-leninista rendszerelmélet radikális antiimperializmusa*, amire az afrikai vezető elit úgy tekintett, mint nem ritkán ellenrasszizmussal vegyülő, kapitalizmus-ellenesség sikerrel kecsegtető világstratégiájára.

Az is felvethető, hogy az *"ébredő Afrika" helyzete* több szempontból *hasonlóságot mutatott az egykori Szovjet-Oroszország helyzetéhez*: a teljeskörű és halmozott válság felszámolását a szovjet hatalom a szocializmus újszerű fejlődési skémájának bevezetésével kísérelte meg. Viszont ennek az áthatásnak ellentmondóan érvelt *Julius Nyerere*, a tanzániai szocializmus szellemi és gyakorlati vezére, amikor az általa kialakított ujamaa-szocializmus eredetiségével érvelt: "A szocializmus terén Afrikának nincs tanulnivalója a Szovjetuniótól, éppen ellenkezőleg, inkább maga adhatna útmutatást" - hangoztatta. Nyerere és más, az afrikai szocializmust vállaló politikusok az egyes országokban épülő szocializmusokban az "Egyesült Afrika" víziójára nézve veszélyes jelenséget láttak, bár ennek ellenére folytatták kísérleteiket.⁷¹

Mindenesetre ehhez a történelmi produktumhoz kapcsolódott *a pánafricanizmus által hirdetett összafrikai egység-gondolat*, amely az accrai értekezletek gyújtó - ha nem lázító - hatására egyidejűleg több afrikai politikust indított el, egy általuk nem, vagy csupán felületesen

⁷⁰ A nemzeti demokratikus forradalom és állam kérdését a kommunista és munkáspártok 1960-as nyilatkozata vetette fel először. Megjelentette a Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1961.

⁷¹ *Interjú J. Nyererével: Ikaweba Bunting, The Heart of Africa*, in: *New Internationalist*, 14. o.

ismert új típusú rendszer kialakítása felé. A radikális pánafrikanizmus mozgósító hatásának legjellegzetesebb alakját Kinshasa-Kongó leendő első miniszterelnökében, *Patrice Lumumbában* találjuk meg, igaz, anélkül, hogy a szocializmus bevezetése terén konkrét lépéseket tett volna. Önmagában véve az a lumumbista törekvés, hogy a széttagoaltság és a tradicionális főnökségi autonómiák föderalista államszervezetével szemben az erős központi hatalom unitarista modelljét állította szembe, a kelet-európai szocializmus modellnek csupán egy kritériumát mutatta fel, azt is csak program-szinten.⁷² Az igen gyorsan kifejlődő “kongói dráma”, Lumumba gyorsan bekövetkezett bukása e megrekedt kísérleti modell tükrében mégis érzékeltette, hogy a nyugati világ hatalmait nyugtalanította a sorsközösség tudatára ébredő egységesülő Afrika jövőképe. Más kérdés, hogy a metropolisok (Párizs és Brüsszel) kolonialista beidegződésű politikusainak intervencióival támogatott belső etnikai konfliktusok eleve kizárták az egységes Kongó valamiféle kiszakadását a tőkés függőségi viszonyokból. Lényegében ugyanez mondható el általánosítva a kongói esettől messzebbre jutott forradalmi radikális szocialista irányultságú rendszerekről, az ún. afrokommunista próbálkozásokról is, amelyek a nyugati tőkeforrásokra támaszkodtak, vagy rövid időn belül helyreállították kapcsolataikat a tőkés világgazdaság központjaival, a volt anyaországok gazdaságaival. (Beszédese példát szolgáltatott erre Brazzaville-Kongó, amelynek vezetője a tudományos szocializmus tudatos alkalmazója, az ún. népi demokratikus rendszer megalapozását követően rövid időn belül konszolidálta viszonyát Franciaországgal.)⁷³ A tradicionális Afrika átalakítása racionális és központi tervutasításos államszocializmussá megoldhatatlan feladatnak bizonyult (l. a már említett ujamaa-szocializmus, majd később a mozambiki és angolai szocialista rezsimek kudarcát a 70-es években).⁷⁴

Az afrikai szocializmusok megjelenésének főbb motívumai közül kiemelhető az a hatásmechanizmus és politikai-társadalmi pszichózis, amit a függetlenné válási folyamatok lassúsága és megosztottsága okozott. Fekete-Afrika politikai ébredése, modernizációs irányultságának alapvetése nagy mértékben függött a megvalósított

⁷² L. a szerző kandidátusi értekezésének részleges publikálását: *Benkes Mihály*, *Belga-Kongó függetlenné válásának története*, i.m.

⁷³ *Woungly-Massaga*, *La révolution au Congo - contribution a l'étude des problèmes politiques d'Afrique Centrale*. Paris, Maspero, 1974 és vö. *Benkes Mihály*, *Politikai küzdelmek Brazzaville-Kongóban* i.m.

⁷⁴ *Benkes Mihály*, *Afrika in.: 20. századi egyetemes történet* i.m. 223-301. o.

gyarmati hatalom típusától, valamint a fejlődésben mutatkozó “megkésettség”, elmaradottság fokától. Ismert, hogy e tekintetben az általános elmaradottsági jegyeken túl jelentős eltérések mutatkoztak az egyes régiók és új államok esetében (pl. Közép-Afrika nyilvánvaló eltéréseket mutatott a nyugat- és észak-afrikaihoz képest). A megkésettség az 50-es évek folyamán vált érzékelhetővé, amikor a gyarmatosítók számára érthetetlen és váratlan módon a politizációs folyamat eltérő ideológiai alapokon, avagy ideológiai köntösben mutatkozott meg. Az évtizedeket felölelő gyarmati elnyomás idején a gyarmat-ellenesség szinte kizárólag *messianisztikus vallási-politikai mozgalmakban* öltött formát, a dekolonizáció felgyorsulásakor, a politikai-jogi függetlenség elnyerésekor erősen kontrasztos viszonyok keletkeztek.⁷⁵ Több helyütt a *tribalizmus* térnyerése vált meghatározóvá, ami szinte minden esetben párosult a nemzetközi erők versengésével, kiélezett esetekben beavatkozásaival. A belső és külső erők tevékenysége, a hatalmi harcok következtében egymástól eltérő fejlődési útra kerültek az új államok, amelyeknek közös “betegsége” volt, hogy továbbra is a gyarmati közigazgatási gyakorlat körülményei közt szerveződtek, mégpedig általában viszonylag fiatal és tapasztalatlan afrikai “káderállomány” vezetése alatt. Hasonlóan nehezítette az eredményességet, hogy a vezető elit bizonytalan és elégtelen támogatást kapott akár a viszonylag gyenge szervezettségű “fiatal” munkásrétegektől és a kis létszámú “kisburzsoáziától”. Ilyen feltételek között az “új utak” keresése szükségszerűen a szocializmus, mint korjelenség felé terelte a radikális vezetők figyelmét. A szocializmus-modell a rövid távú sikerek képzetével társulva így válhatott az afrikánizáció megkülönböztett és önkéntesen vállalt módozatává. Igaz, hogy ekként az afrikai szocializmusok megjelenésére, “bevezetésére” döntően a *vezérek szubjektív teljesítménye* nyomta rá a bélyegét, beleértve az erőszak alkalmazásának különféle válfajait.

A szocialista rendszer-kísérletek összeomlásának főbb motívumai jórésze megegyezik azokkal a válságjegyekkel, amelyek a létező szocializmusokat is “fojtogatták”: a tőkehiány, az elégtelen nemzetközi kooperáció, avagy az embargó-politika károsító hatásai, a tőkés világpiaci környezet diszkriminatív mechanizmusai, a helyi sajátosságok elhanyagolása vagy kizárása, az idegen minta sematikus-

⁷⁵

v.ö. R. Dumont, L’Afrique noire est mal partie i.m. vonatkozó fejezeteivel

formális átvétele a társadalom különféle területein. De túl ezeken az alapvető gondokon jelentkeztek különös gátló tényezők is. Afrika országainak túlnyomó része nem volt képes az érdekérvényesítésre a nemzetközi társadalomban, a vele érintkező nemzetközi közösségekben. Az afrikai falusi lakossággal nem lehetett az orosz és a kínai mintájú “forradalmi” munkaharcot végigvinni. A szocialista orientációjú afrikai rendszerekben rövid időn belül magasra szökött a közköltségek mértéke, a bürokratikus és korrupt elit parazitizmusa (ehhez társult az ún. családi parazitizmus), miközben a munkakultúra, a technológiai-termelési fegyelem kevésbé vagy elégtelenül fejlődött. Az afrikai viszonyok közt súlyosabb terhet jelentett, hogy a szocializmus nem rendelkezett megfelelő hatékonyságú eszközökkel a csődök kezelésére, felszámolására. Afrika fejlődésében közvetlenül éreztették hatásukat a két szuperhatalom Afrika-politikájának hiányosságai. Amíg a Szovjetunió által nyújtott segélyek Ázsiára, Délkelet-Ázsiára, Észak-Afrikára, Közel- és Közép-Keletre irányultak, valamint egyes latin-amerikai országokra (l. Kuba, Nicaragua), addig az Egyesült Államok hosszú időn át szinte teljesen átengedte a terepet európai szövetségeseinek, s bizonyos katonai aktivitáson túl komoly szerepet nem vállalt. Az euroafrikai együttműködés, amelyben az európai közösségek is érdekelték voltak, ugyancsak bizonyos korlátok között maradtak. Afrika inkább “támaszpontként” működött több esetben, mintsem önrendelkezés szintjére jutott aktív és egyenjogú partnerként. A szocialista világ létezéséhez kapcsolódó távlatok beszűkültek, sőt elvesztek a nemzetközi rendszerben bekövetkezett változásokkal összefüggésben. A politikai afrikanisztika irodalma jól tükrözi, hogy homogén szocializmusról a fekete kontinens új államai esetében nem beszélhetünk, minthogy az afrikai országokat olyannyira eltérő sajátosságok jellemzik - ezt az európai köztudat a legcsekélyebb mértékben sem fogadta még el -, hogy pusztán az ún. afrikai szocializmusok kísérleti sokfélesége mutatható ki gondos elemzések alapján.

A szocialista szovjetizált blokk megszűnésekor arra is fény derült, hogy a modern társadalmi szervezettség technikáinak birtokában sem sikerült a szocializmus megreformálása, “emberarcúvá” tétele és univerzális célkitűzéseinek és értékeinek rendszerjelleget kielégítő kiterjesztése. Fekete-Afrika képlékeny és fragmentált világában mind a centralizált, diktatórikus, represszív avagy paternalista rezsimek, mind a saját “harmadikutas”, autark és gyámkodó rendszerek időről-időre kudarcot

vallottak. Ezek a bukások nem pusztán a modernizációs politikák elutasítását jelentik, hanem az egész afrikai kontinens szerepének, önazonosságának tisztázatlanságáról adtak bizonyosságot, s ezzel folyamatosan leértékelődtek a fekete kontinens részvételi esélyei a külvilág, a nemzetközi társadalom által fenntartott illetve megújításra váró világrenden belül.*

* Megjelent: *Múltunk*, 2001. 2-3.sz. 247-275.o.

FEKETE-AFRIKA HELYZETE A POSZTBIPOLÁRIS KORSZAK KÜSZÖBÉN Helyzetkép az 1990-es évek elejéről

A függetlenségi korszak mérlege

Az afrikanisták azon csoportja, amelynek kutatói a politikai afrikanisztika felértékelt szerepében hisznek, akkor járnak el helyesen, ha egyidejűleg folytatnak konkrét, egyes országokra vonatkozó analitikus kutatásokat és átfogó, kontinentális szintű elemzéseket. Az a mérleg, amelyet e tanulmányban kívánok ismertetni, a Szaharától délre elterülő, ún. Fekete-Afrika makroszintű összehasonlító elemzésének terméke.

A posztbipoláris korszakra való áttérés viszonyainak megértéséhez természetesen elkerülhetetlen lenne a kolonizáció-dekolonizáció processzusának behatóbb elemzése is. Ezt a vizsgálatot a szerző több megelőző publikációja segítségével lehet pótolni.¹

A címben jelzett problematika alapja nem más, mint az a konstatació, hogy *az afrikai kontinens országai, népei, népcsoportjai, különösen Fekete-Afrika új államai elvesztették, egyes elemzők szerint "eltékozták" azt az esélyt, amit 1960 és 1964 között a politikai-jogi függetlenné válás hordozott magában.* (L. esély a nemzetté válásra, szervezett államiságra, modernizációra, az autentikus utak választása mellett az integrációra, az afrikaközi együttműködésre, internacionalizációra stb.)

A deficitért, amely máig érvényes megállapítás, nem lehet kizárólagosan az afrikaiakat elmarasztalnunk (természetesen az 1960 és 1990 között eltelt időszakban a saját felelősségi körükben tapasztalható negatívumok, diszfunkciók, hiányosságok és káros jelenségek nem kerülhetik el figyelmünket). Tény, hogy *a független államok esélyeit a volt gyarmattartók politikája nemcsak lerontotta, hanem adott esetekben eliminálta is.* Az ún. nemzetközi szférából Afrikába irányuló akciók és műveletek sem mondhatók kielégítőnek. A

¹ *A politikai Afrika néhány problémája* in: A Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára IV., Bp., ELTE BTK, 1995. 95-110.o.; *Afrika* in: 20. századi egyetemes történet (szerk.:Diószegi I., Harsányi I., Németh I.) III. Kötet. Bp., Korona Kiadó, 1997. 223-301.o.; *A dekolonizáció alternatívái.* Bp., Korona Kiadó, 1999. p.156; *Szocializmus Afrikában – afrikai szocializmusok.* In: Múltunk, 2001. 2-3.sz. 247-275.o.; *A kongói válság történeti gyökerei – a mobotizmus politikai hagyatéka.* In: www.kul-vilag.hu

nemzetközi élet aktorai által nyújtott segélyek nem egy szerves, kooperatív rendszer jegyében, hanem sokkal inkább kompenzatív jelleggel, quasi szegényérzetből, több esetben a profítszerzési pozíciók átmentéséért érkeztek. Az első rendszerjellegű lépésre a Lomé-konvenció 1975-ös indításakor került sor (l. Stabex, Sysmin). A Commonwealth és az ACP-mechanizmus sem eredményezte, hogy a kontinensre érkező segélyekből valamennyi ország részesedett volna (a segélyek közel 50%-a mintegy 10 országba irányult). (Egyes szerzők annak adtak hangot, hogy a segélyezés a fejlődést gátló gyakorlatot jelentett. L. ehhez J.-J. Gabas elemzéseit.²) A nemzetközi társadalom felől érkező, várható segítség ügyét a Kelet-Nyugat ellentétek terhelték meg, az a harc, amely Afrikáért, Afrika körül folyt a hidegháború különböző szakaszaiban. A hidegháború keltette belső és külső orientációs harcokat, kísérleteket különös módon egészítette ki, értékelte fel az erősödő “tiermondializmus” és a “pánafrikanizmus” hullámjelensége.

Visszatérve a függetlenségi korszakban működő afrikai kormányzatok és elitek felelősségéhez, ugyancsak összetett képet alkothatunk. A fejlesztési politika hosszú távon mérhető kudarcát csak több felelősségi kör vizsgálata és minősítése teszi lehetővé. A belső és külső tényezők egyaránt közrejátszottak a negatív mérleg kialakulásában, s *az afrikai viszonyoknak egyetlen területe sem volt mentes a lecsúszáshoz avagy az eredménytelenséghez vezető rossz teljesítményektől.*

Az afrikanizáció sem a kezdetekkor, sem később nem jelentette a segélyezési-együtműködési processzus feladatrendszerének kellő színvonalú és szervezetszerű fogadását (l. az afrikai vállalkozások elégtelenségeit, az afrikai adminisztráció kialakulatlanságát és képlékenységet, a vezető elitek ideológiai-érzelmi túlfűtöttségét, korrupciós-nepotista érintettségét, a társadalmi közeg kulturális-etnikai pluralizmusát és minőségi-funkcionális jegyeit stb.).³

Alapvető strukturális fejlesztési mulasztások fordultak elő a mezőgazdaság és az iparosítás vonatkozásában (hibás, idegen tervek, koncepciók és segélyprogramok tették kiszámíthatatlanná, hektikussá a független afrikai államok teljesítményeit).

² J.-J. Gabas, *L'aide contre le développement?* Fond. Liberté sans frontières, 1988.

³ *Revue juridique et politique*, n° 1., 1990. pp. 1-29., v.ö. még R. Dumont vonatkozó elemzéseivel.

A teljesítmények elmaradásáért nagy mérvű felelősség terheli a *segélyezési-együtműködési programok technokratizmusát*, azaz a külső szakértők attitűdjét, amelyet az afrikai kultúrák, az afrikai környezet földrajzi, etnikai, történeti, társadalmi, mentális és képzettségi realitásainak hanyagolása, vagy egyenesen mellőzése, megkerülése jellemez. (Az afrikai terepre belépő szovjet, kínai és más keleti szakértőkre ez éppúgy érvényes általános megállapítás, mint a metropoliszokból érkezőkre, jóllehet ez utóbbiak esetében problematikusabb a jelenség.)

Végül egy átfogó kép esetén említenünk kell, hogy *a bipoláris világrendszerben Fekete-Afrikát "elkerülték" a domináló törésvonalak*. E konstatació alól kivételt képez a luzofón Afrikában, a frontországok térségében kialakult akutt belső és külső (afrikaközi) konfliktusosság, amely természetesen jelentős hatással járt a kontinens fejlődésére. Ezt a jelenséget Afrika leértékelődésével kötötte össze a világ. Ebben a kontextusban újabb stratégiai latolgatások keletkeztek, amelyek közös vonása volt az Európa-központúság illetve a virtuális közelítési mód. Felmerült az ún. *második dekolonizáció terve*, a *kivonulás és a stigmatizálás koncepciója*. Ide tartozik az afrikai fejlődési utak, a nyugatiasodás kontra szocialista orientáció kísérlete, ám mindkét csoportban válságba torkollottak az események.⁴ A szovjetizált blokk összeomlását követően az afrikai vezetőkben megnőtt a félelem, hogy európai rendszerváltozások nyomán a működő tőke és a segélyezés is Kelet-Közép-Európa felé fordul, ami Afrika marginalizálódását fokozza. (Az AESZ 1990 után többször figyelmeztetett egy ilyen váltás veszélyeire.)

A politikai realizmust és a nemzetközi viszonyok tudományos alapú magyarázatából származtatható állásfoglalást tükrözte *a segélypolitika megújítása, újragondolása*. Ez a törekvés kritikai elemzéseken nyugodott és azon a beismerésen, hogy évtizedeken át a segélyezők pusztán saját fejlődési szisztémáik átültetésében, alkalmazásában gondolkodtak. Ennek legkirívóbb hibájaként könyvelhető el, hogy *az európai segélyezők többségükben csak az afrikai kormányokkal kötött üzletek és alkuk körében mozogtak*. Az 1980-as években már ismertté vált a segélypolitika kudarca. Nyilvánosságot kapott az az értékelés, amely az együtműködési-segélyezési procedúrát új alapokra kívánta helyezni. Végre

⁴ L. erről a szerző tanulmányát: *Szocializmus Afrikában – afrikai szocializmusok* in: *Múltunk*, 2001. 2-3. sz. 247-275. o.

kimondatott, hogy a pusztán hiteleken nyugvó segítség nem szolgálja az afrikaiak fejlődését, meg kell változtatni a segélypolitika szerkezetét, így:

- a helyi erők és eszközök fejlesztését szolgáló alapok és programok részarányát kell növelni;
- be kell szüntetni a csupán városoknak címzett kooperációs projekteket, minthogy azok egyrészt a “vad urbanizációs hullám termékei”, jó esetben csak az újraelosztásra képesek (a korrupció folytán ennek hatása is csekély mértékűnek mondható);
- előtérbe került a vidék és a paraszti rétegek fejlesztésének, támogatásának kérdése, oly módon, hogy a mezőgazdasági-élelmezési segítség árucikkei és fajtái ne jelenthessenek konkurrenciát a helyi termelőknek;
- vissza kell fordítani a végzetesen eluralkodó függőséget a külső segélyezéstől, kiváltképp az élelmezési szektorban.⁵

A kudarc természetes velejárójaként rögzíthetjük, hogy *az afrikai válság tovább mélyült, tovább tartott a világkereskedelemben való térvesztés, az eladósodás, a halmozott elmaradottság eszkalálódott.*

Afrika és a világrend entrópiája

Az 1990-es évek elején az afrikai államok 2/3-át a “kevésbé fejlett országok” csoportjában találjuk. Olyan országok is visszacsúsztak az ENSZ által definiált klasszifikációban, mint Ghana, Nigéria, Libéria, Zambia, Elefántcsontpart, és más korábban jobb helyzetű állam; 28 afrikai állam esetében volt kimutatható a súlyos degradáció (az analfabétizmus, az iparosodottság és kézművesség, valamint az egy főre jutó jövedelem alsó küszöbértékeket jelez).

A gazdasági statisztikai adatok egyfajta “életképtelenséget” tükröznek az 1980 és 1990 közötti szakaszban:

- az egy lakosra eső átlagjövedelem-csökkenés feltartóztathatatlanul erősödött;

⁵ I. ehhez a *Marchés tropicaux* 1986. január 3-i számát, v.ö. még Béchir ben Yamed tanulmányával, *Jeune Afrique*, 8 aout 1990.

- az Afrikába irányuló tőke-transzfer csökkent, a megrendült bizalom jele, hogy a tőkebefektetések drámaian visszaestek;
- az afrikai országok eladósodásának növekedése tartós jelenség, csökken az esélye az afrikai gazdasági teljesítmények növeléséből származó ellentételezésnek (1979-81 óta az importok és exportok folyamatosan csökkenő tendenciát mutatnak: az 1990-es adósságállomány túllépte a 250 md USD-t, ez 20-szorosa az 1970-es adósságnak; egyedül Afrika-kontinens esetében volt regisztrálható a termelés csökkenése 1980 és 1990 között);
 - a foglalkoztatottság 16%-kal csökkent;
 - a fizetési mérleg hiánya 5-szörösére nőtt.

A fenti gazdasági mutatók csupán az afrikai társadalmak pozícióvesztését jelzik. A behatóbb vizsgálatok fényében különös *funkcionális problémákra* figyelhetünk fel.⁶

Afrika társadalmi viszonyaiban az *etnicitás* és az elviselhetetlen *társadalmi egyenlőtlenség* összefonódása vált uralkodóvá. Nem csökkent a függetlenné váláskor még természetes jelenségként "kezelt" *tribalizmus*, az etnikai villongás és a *területek közötti permanens konfliktusosság*. Az etnikai meghatározottság, az etnicitás filtrálódik a politikai küzdelmekben, sőt destabilizálja a volt gyarmatok nyomában életre hívott afrikai államiságot. Az etnikai csoportok egy része megrekedt a *tradicionális rendszerében*, magatartásukra a mindent tagadó, elhatárolódó ellenzékiesség (önvédelem) jellemző. Az etnikai ellentéteket (l. Libéria, Dél-Afrika, Szudán, Ruanda, Zaire stb.) a *rasszok közötti bizalmatlanság* és konfliktus egészíti ki (l. Mauritánia, Csád, Niger és más államok rasszközi villongásait és háborúit).

Afrika mindezen hátrányok mellett el kell, hogy szenvedje a *helyi háborúkat*, a hadseregek közötti elhúzódozó összetűzések terhét (l. a fekete-afrikai kétoldalú határkonfliktusokat: Etiópia–Szomália, Szomália–Kenya, Mali–Burkina Faso, Szenegál–Bissau Guinea, Szenegál–Mauritánia, Gabon–Egyenlítői Guinea stb.). Ugyancsak kimerítőek az *afrikaközi katonai-politikai intervenciókhoz kapcsolódó erőfeszítések* (1989-1990-ben az afrikai katonai kiadásokat az összafrikai nemzeti termék értékének 1/3-ra becsülték, a mintegy 35 md USD a kontinens adósságának 1/6-od részével volt egyenlő).

⁶ L. a *Marchés tropicaux* von. számait, különösen 9. febr. 1990

Afrika a “széthullás”, “összeomlás” kontinenseként említődik a posztbipoláris korszak küszöbén. *Nemzetközi összehasonlításban különösen megdöbbentő a kontinens lemaradása a függetlenségi korszakban más egykor közel azonos helyzetű világrészekhez képest.* Afrika több vonatkozásban sem állta a versenyt Ázsiával. Ez a sommás ítélet alátámasztható országtanulmányokkal. (Pl. hogyan hódította el Malajzia a pálmaolaj-piacot Afrikától. A történelem különös fintora, hogy a piacvesztés okai között szerepel, hogy az afrikai – jelesen elefántcsontparti – ültetvényeken tízszer több alkalmazottat foglalkoztatnak, mint Malajziában.) Több üzemszervezési, technológiai, pénzügyi különbség, az innovációra való készségben és a kompetitásban megmutatkozó eltérések magyarázzák a teljesítménykülönbségeket. A megdöbbentő leértékelődés különös esete az ún. “kongói kérdés”. Tanulságos lenne levezetnünk, miként alakult volt Belga-Kongó fejlődési görbéje, minthogy 1960 táján a belgák “mintagyarmatának” általános mutatói megfeleltek Olaszország középső régiója statisztikáinak. A mobutizmus korszaka nyomán az 1990-es évek elejére “Afrika motorja” nemcsak hogy leállt, hanem “totálkáros” lett, anarchiába, polgárháborúba zuhant. Kétségtelen, hogy ez az összehasonlítás a geopolitikai-földrajzi és kulturális tényezők jelentőségére is utal.

A szakirodalomban e süllyedő tendencia láttán megjelent az a minősítés, hogy Afrikát a dekolonizáció processzusa tette tönkre. Ez a megközelítés erősen kihívó, a korábban túlzottan egysíkúan tárgyalt és felelőssé tett kolonialista rendszer, konkrétabban az európaiak felmentését célzó attitűd. A higgadtság jegyében érdemes megemlíteni, hogy ez az érvelés az afrikanizációt helyteleníti, anélkül, hogy mélyrehatóbban vizsgálná a függetlenségi periódus Afrika egészére és egyes országaira érvényes környezeti feltételeket, azok változásait. (Ilyen iskola teremtődött a Lyon III. Egyetemen.)⁷

A polémia jegyében említsük meg, hogyan viszonyultak a szuperhatalmak a fekete kontinenshez. *Mind Moszkva, mind Washington Afrika-politikájára bizonyos fokú tartózkodás volt jellemző.* Az Egyesült Államok sokáig nem érdeklődött az afrikai terep iránt, csak a szovjetizált blokk összeomlásakor vált aktívvá (l. az Afrika szarvában vagy Zairében vállalt szerepét). Afrikát mintegy

⁷ L. ehhez B. Lugan Afrika tárgyú műveit.

Franciaország “gyámságára” hagyták katonailag is.⁸ A Szovjetunió folyamatosabb érdeklődése sem eredményezett kiterjedt jelenlétet, a szovjet stratégia szelektív Afrika-politikát írt elő, mely a hidegháború enyhülési érájának megfelelő küszöbök figyelembevételén alapult (ez indokolta részben, hogy a portugál gyarmatok háborújához Kuba nyújtott hathatós segítséget). A kolonializmus felmentési kísérleteinek egyik klasszikus kérdése, mennyiben voltak okozói az európaiak illetve a világhatalmak a tribalista vérengzéseknek, konfliktusoknak? (Ez a kérdésfeltevés előkerült a tuszi-hutu etnikai ellentétek fellángolása idején is.)

A jövőt terhelő kérdések

A magunk részéről igazolva látunk számos az afrikai eliteket, az afrikai népesség különféle rétegeit érintő elemzési eredményt. A problémák sorában említendő az *afrikaiak szociotörténeti valósága*, az *etnicitás*, a *modern politikai-ideológiai deficit*ek, a *kulturális inkompatibilitás*; az *atavisztikus, tradicionális struktúrák és intézmények*, valamint *attitűdök létezése* és más különös jegyei a sokszínű afrikai mivoltnak. De ugyancsak vizsgálat tárgyává kell tenni az *európai expanzió afrikai következményeit*, továbbá a *változó nemzetközi rendszer hatásait*, különösképpen a gyarmati imperializmus és későbbi hidegháború korszakának, a kikényszerített dekolonizáció alternatív megvalósulásának következményeit. A posztbipoláris átmeneti fejlődési szakaszban mindezen hatásokat magában hordva Afrika leértékelődése tovább folytatódik.

A nemzetközi rendszer anarchiája elvileg megengedi, hogy a világ különböző részein eltérő ütemben valósuljon meg a fejlődés. Mi több, jelei mutatkoznak egy multipoláris világrend iránti érdeklődésnek. Az afrikai országok esetében azonban *nem biztosított az a képességminimum, amely a modernizációs fordulathoz szükséges*. Egy olyan modernizációhoz, amely nem számolja fel az afrikai kultúrákat. A hiányolt képességszint az afrikaiak esetében sem, miként más népek és civilizációk esetében sem pusztán a helyi adottságok zárt köréből származtathatók, sokkal inkább a nemzetközi érintkezési

⁸ *L'Afrique et l'Europe* (s. d. Ph. Lemarchand). Éd. Complexe, 1994. 102-104. o.

viszonyok rendjéből, azon interaktív kapcsolatokból, amelyek az univerzalizációs folyamat keretei között cselekvési teret biztosítanak a “gyengébb” szereplők számára is. *A posztbipoláris korszak küszöbén indokolatlanul nagyobb mérvű a nemzetközi társadalom részvéltlensége az afrikai problematika iránt.* Az okokat kutatva első helyen szerepeltethető a világrendszer entrópiája, mely nehezen megszüntethető és nem lezárható olyan kétségtelenül nagy horderejű lépésekkel, mint amilyen az európai egyesülés, a transzatlanti dominancia megteremtése. Ha a dekolonizáció processzusa egyaránt szolgálta a gyarmatbirodalmakat fenntartó metropoliszok modernizációját és korszerűbbé tételét, valamint a kolonizált népek valódi fejlődését, akkor *a kialakítandó új világrend működőképességének biztosítása is megköveteli a rendszerben fellelhető elviselhetetlen egyenlőtlenségek, válsággócok kezelését, megszüntetését.* Ilyen nemzetközi értékű kérdés a leszakadó Afrika integrálásának ügye.

A jövő szempontjából az afrikai milióban bevezetendő működőképes társadalmi-politikai rendszer kérdése még vitatott. E tekintetben *új imperativusként jelentkezik a demokratizmus ideájának bevitele, az afrikai demokratikus rendszerek meghonosítása és fejlesztése.* (L. az 1990-ben megtartott francia-afrikai csúcsértekezletet La Baule-ban, valamint a 2003. februári párizsi afrikai rendezvényt.) Afrika demokratizálása számos buktatót rejt magában. A demokratizálás értékrendjének több alapelemét nehezen fogadják az afrikaiak, így például az individuum érvényesüléséhez kapcsolódó jegyeket. Az afrikai milióban az ember érvényesülése még sok tekintetben a csoporton, a klánikus vagy területi közösségeken keresztül megvalósítható. A megkövetelt demokrácia is csak ilyen struktúrák szűrőjén keresztül indítható útjára. De minthogy ezen az úton már egyszer megrekedt a fejlődés, többletmotiváció bevezetésére lesz szükség. Kétséges, hogy ez a többlet összeköthető-e az apátiába és tömeges depresszióba süllyedt afrikaiak mobilizálásával. *Az olyan célmeghatározások, mint a “több demokrácia – több fejlődés”, avagy a segélyezés progresszív folyósításának a “több demokráciához” kapcsolt gyakorlata nem tűnnek tartósan eredményesnek.* Az afrikai demokratizáció csak akkor lehet sikeres, ha önnön eszközeikkel és saját energiáikkal bevetésével egy különös “afrikai út” definiálása és kimunkálása megtörténik. Egy ilyen út megfogalmazásakor nem hagyható figyelmen kívül az afrikai társadalmak tagoltsága, a jelenhez vezető utak sokfélesége, az a sokféleség, amely számtalan entitást

különít el és sorakoztat fel vagy éppenséggel állít szembe egymással. Nyilvánvalóan számolnunk kell azokkal az Európa-barát közvetítő csoportokkal (a dekolonizáció idején őket hívtuk “fejletteknek”, “éretteknek”, “asszimiláltaknak”), amelyek funkciójuk vállalásával azonban új ellentétek elindítói és hordozói lesznek (l. a kulturális neokolonializmus európaizált kádereinek társadalmi megítélését, legitimizációjának kérdését). Kérdés az is, hogy az afrikai társadalmak egyike-másika számára nem érkezik-e későn ez a protekcionista-demokratizáló vállalkozás illetve “demokratikus diktátum”.

Afrika nagy országai kerültek a robbanás, a széthullás stádiumába (Zaire, Szudán, Etiópia, Szomália és mások). További kihívást jelent, hogy a demokrácia bevezetése nélkülözheti-e a szilárd, szervezett nemzeti állam létét, magát a nemzeti identitás korszakokon átívelő energiakészletét, a fenntartható élet, a fejlődés és a nemzeti szintű közösségi reagálóképességet.

A közelmúlt világpolitikai fejleményei, döntően az Egyesült Államok által képviselt világstratégiai koncepcióhoz köthető “beavatkozási politika” arról tanúskodik, hogy Afrika mellőzöttsége, marginális szereplőként való kezelése tovább tart. Ma nem az a fő kérdés, hogy “Merre tart Afrika?”, hanem az, hogy megállítható-e az általános degradáció.^{9*}

A szerző által vázolt megállapításokat vedd össze:

Baeck, L. Post-war development theories and practice. UNESCO, ISSC., 1993

Benkes Mihály, Szuperhatalmak kora. Korona, Bp., 1999

Carfantan, I-Y.–C. Condamines, Qui a peur du tiers monde? Éd. du Seuil, 1980

Coquery-Vidrovitch, C. - H. Moniot, L’Afrique Noire de 1800 à nos jours. Press. Univ. de France, 1964

⁹ A szerző az ELTE Afrikanisztikai Oktatási Programja, valamint a TáTK Politikai Tudományok Tanszék törzsképzése keretében több kollégiumot hirdetett a tanulmányban vázolt történeti, politikai jelenségek vizsgálatára.

* Ez az előadás a 2003. március 26-i tudományos konferencián hangzott el, Pécsen, megjelent: www.kul-vilag.hu 2004

- Dumont, R.* L'Afrique noire est mal partie. Éd. du Seuil, 1962
Fischer Ferenc, A megosztott világ. IKVA, 1990
Fischer Ferenc, Történelmi-politikai atlasz 1941-1991. Pécs-Bp., 1996
Grimal, H. La décolonisation de 1919 à nos jours. Armand Colin, 1965
Lugan, B. Afrique, bilan de la décolonisation. Paris, Perrin, 1991
M'Bokolo, Elikia L'Afrique au XXe siècle. Éd. du Seuil, 1985
Wilson, H. S. African decolonisation. London-New York, E. Arnold, 1995

AZ EUROAFRIKAI KAPCSOLATOK NAPJAINKBAN

Első megközelítés

A “fekete kontinens” és Európa kapcsolata különös és bonyolult képletet hozott létre az emberiség története folyamán. Jelen törekvésünk még korlátozott mértékben sem lehet a történelmi korszakokra való visszatekintés. Az euroafrikai kapcsolatoknak csupán a 20–21. század fordulójára és a jelenre eső főbb, általánosításra alkalmas politikai–gazdasági és szellemi–tudományos interakcióit vázoljuk fel. A “hatásvizsgálatot” a hidegháború utáni, immár mintegy másfél évtizedet felölelő szakaszra összpontosítjuk, és – bár ez ellenkezik kutatói felfogásunkkal – ezúttal szinte kizárólag kontinensközi megközelítést alkalmazunk, annak tudatában, hogy ennek során szükségszerűen elsikkadnak azok az egyedi és különös motívumok és történések, amelyek a mai tagolt Afrikában egyre erőteljesebben jelentkeznek.

A mai Afrika *földrajzi vonatkozásban* ugyanazt a meghökkentő “képségeit” mutatja, mint évszázadokkal ezelőtt. A kontinens teljes területi kiterjedése közelíti az Amerikai Egyesült Államokét és a mai Európai Unióéval is vetekszik. Továbbra is jelentős természeti javakkal rendelkezik, miközben ezen javak egy része leértékelődött vagy lekerült az ipari–technológiai szükségletek kiemelt stratégiai “anyagjegyzékeiről”.

Napjainkban azonban az EU és a fekete-afrikai államok közötti két- és többoldalú, spontán vagy intézményesített jellegű kapcsolatépítés/kapcsolattartás a megelőző korszakhoz képest lényegesen eltérő mozgáskeretben működik: *az új világrendre való átmenet nemzetközi viszonyaiban a globalizáció, a mondializáció, általánosabban az univerzalizáció strukturális hálója erőteljesebben, ha nem drasztikusabban terjeszkedik.*

A politikai–jogi függetlenség birtokába jutott afrikai társadalmak a nemzetközi társadalom körében egyes “egzotikus” és extrém jelenségektől eltekintve (vadászat, célturizmus, kulturális “anakronizmusok”, természeti, antropológiai alapkutatási lehetőségek, a modernizációs folyamat túlkapásai és károsító hatásai, az egészségügyi bomba-effektus, hatalmi–etnikai kilengések stb.)

folyamatosan veszítettek súlyukból. Erre nem csupán a zsurnalisztikában meghonosodott állandó jelzők (“elfelejtett kontinens”, “beteg Afrika” stb.) utalnak huzamos ideje, hanem a rendszeres összehasonlító elemzések eredményei is.¹ Fél évszázada vissza–visszatér a kérdés: *merre tart Afrika?* Ugyanis, ellentétben minden sommás megközelítéssel, a függetlenségi Afrika sokfélesége, az afrikaközi viszonyokban tapasztalható különféleség és másság, a fejlődési utak és irányultságok eltérései szinte kizárják az egyszerűsítő választ. Egy átfogó jellegű prognózis felállítását ugyancsak lehetetlenítik a halmozott elmaradottságból táplálkozó szélsőséges események (genocídiumok, permanens válság- és erőszakgócok, a kultúravesztés, a szerves fejlődés beindításának és fenntartásának gyenge kilátásai, az állami és “hétköznapi” képlékenység erősödése).

A hidegháborús korszak idején tapasztalható hatalmi rivalizáció Afrikáért, Afrika körül, magában Afrikában alábbhagyott, jelentős helyzetváltozás következett be. Ez a módosuló mozgástér kihat az EU és a mai Afrika kapcsolatrendjére is. Korábban – még a gyarmati érában – a *Római Szerződés* (R. Sz. – EGK) lefektetésekor a metropoliszok tengerentúli területeit ún. *társult státus*ba sorolták a 6-ok. Ez a “társulás” nem a tagsághoz vezető lépcsőfokot jelentette, hanem egy funkcionális küszöböt rögzített a gyarmatállamok számára (R.Sz. N./131–136. cikk). A dekolonizációs folyamat, mint a nemzetközi rendszer, ezen belül a változó kapitalizmus egyik elengedhetetlen működési mechanizmusa, jelenségcsoportja, már formális egyenrangúságot vezetett be, s ekként az *euroafrikai viszonyok keretében multilaterális egyezmények születtek.* Az Európai Közösség tagországai és egykori gyarmataik között a *Yaoundei Egyezmények* (1963, 1969) a *Loméi Konvenciók* (1975–) szabályozták a kapcsolatokat. 1967-től kezdve működtették az ún. *élelmiszer konvenciót.*

A kelet-közép-európai szovjetizált blokk megszűnését követő időszakban, amikor az Afrikai Egységsszervezet (AESZ)² részéről jogosnak ítélni lehet figyelmeztetés érkezett a nyugati államok részére – mondván: nem lenne szerencsés, ha az afrikai kapcsolatokban újabb zuhanás következne be a belépő kelet-európai konkurencia illetve új partnerségi viszony kiépítése miatt –, a *Cotonoui Partnerségi*

¹ Benkes Mihály, Fekete-Afrika helyzete a posztbipoláris korszak küszöbén. Helyzetkép az 1990-es évek elejéről. www.kul-vilag.hu 2004

² 2001-től Afrikai Unióként szerepel

Megállapodás (2000)³ nyitott új szakaszt a kapcsolatokban. Jelentős változtatás következett be 2002 őszén, amikor megszüntették a *Stabex*⁴ és *Sysmin*⁵ eljárásokat, ezeket a *Regionális Gazdasági Társulási Egyezmény* (APER) váltotta fel. Ezen túlmenően az Egyezmény 2007-től kezdődően az egyoldalú preferenciális vámkedvezmények rendjének felszámolását is előírja.⁶ Ehelyütt csak megemlítjük, hogy a dekolonizáció a felidézett fél évszázad során elmélyült és kiterjedt, jelzi ezt az ACP-rendszer működtetése is, melyet mintegy entitásként fogadott be a világ (“77-ek” néven). (Az ACP-országoknak juttatott segély 2/3-a Fekete-Afrikába irányult az elmúlt 15–20 évben – 2000. évi adat – a Stabex és a Sysmin projektekre alapítva.)

Az érintkezési viszonyok mindkét oldalon változásokkal estek egybe: az EU ma 25 tagállammal korszakos átalakuláson megy keresztül, az euroafrikai kapcsolatok pedig deklaráltan kiegészültek újabb politikai–társadalmi kritérium-követelményekkel (l. az *emberi jogok, demokrácia és jogállamiság, illetve a megfelelő szintű kormányzás* kitételeket). A korábbi világrend megszűnésével a kapcsolatok fejlesztése újabb kényszerpályára került, s *az irányultság nem lehetett más, mint a szegénység elleni küzdelem több dimenzióban, a fenntartható gazdasági és környezeti fejlődés, az elmaradottak felzárkóztatása és fokozatos integrálása a világgazdaságba* (l. a Római Szerződés “fejlesztési együttműködés” címszó alatti 130i–130y cikkelyeit).

Az Európai Unió és Afrika közötti politikát ma már alapjaiban változó nemzetközi rendszerben értelmezhetjük. Ezt a gyakorlatot követi az EU is az élet minden fontosabb területén: ismertek az EU kereskedelempolitikai segélyezési kapcsolatrendszerének fajtái, melyeket a “harmadik világ” országaival létesítettek (*társulások jogalapon működő együttműködés és segélyezési szerződéses viszony; preferenciális elbánás; kooperációs megállapodás preferenciális kötelezettség nélkül*). Az EU tagországainak segélyei és közösségi szintű szerepvállalásai elérik a fejlődő országoknak nyújtott összes segély 45–50%-át. E segélyek változatos formában valósulnak meg: *programsegély; élelmezési, humanitárius, nem kormányzati szervezetekhez irányuló illetve beruházási segélyek* együttesen

³ Az EU hetvenhét NCP országgal kötött megállapodást, ennek két fő területe van: az együttműködés (integráció) elmélyítése és a kereskedelem élénkítése.

⁴ Stabex: exportstabilizációs program

⁵ Sysmin: ásványkincsek exportját támogató rendszer

⁶ Vö.: *Buccient, Alexander, Les Européens veulent aider l'Afrique s'adaptér à la mondialisation*, in: *Le Monde*, 2000, 15 avril.

hivatottak a válságos afrikai viszonyok megállítására. (Ez utóbbi a legösszetettebb, minthogy egyaránt irányulhat a “természeti kincsek” körére, egyéb termelő szektorokra, a gazdasági infrastruktúra és szolgáltatások, a szociális infrastruktúra és szolgáltatások, a kormányzati és civil társadalmi szférára, valamint egyéb más válságkezelési feladatra.) A megvalósított segélyezés néhány konkrét esete illusztrálja a “felhasználók” körét:

- a *Stabex* és *Sysmin* jegyében főleg Elefántcsontpart, Kamerun és Etiópia részesült, nagyságrendben a többiek közül az első három helyet élvezhették;

- az *élelmezési segély*ből az első számú kedvezményezett Etiópia volt, Szudánt és Mozambikot messze felülmúló értékösszeggel;

- a *humanitárius segély* a Ruanda–Burundi válság nyomán érkezett a térségbe, illetve 1995-ben megnyílt a lehetősége, hogy a Dél-afrikai Köztársaságot is segélyezzék (oktatásügy, kormányzati és civil társadalmi feladatokra kapott támogatást a Loméi Konvenciókból 1997-ig kirekesztett ország);

- a *beruházási segély*ből sorrendben szállítmányozásra, kommunikációra, ipar- és bányafejlesztésre, valamint szociális infrastruktúra kiépítésére irányították az ACP-segélyek közel 60%-át Afrikába.

A hagyományos szemlélet és munkamódszer a *gazdasági viszonyokat* emeli a vizsgálatok homlokterébe (a fentiekben adott első megközelítés során is ezzel a módszerrel éltünk). Ez alkalommal azonban nem célunk, hogy statisztikai keresztmetszetet adjunk a gazdasági dimenziókban megvalósuló cserékről és interakciókról. Ehelyett *koncepcionális, irányultsági problémákat tekintünk át.*

Európa érdekeltsége – Afrika várakozása

Afrika egyes elemzők szerint három tényező miatt “örzi” fontosságát Európa tekintetében: *a kereskedelmi érdekek, a történelmi kapcsolatok és a humanitárius megfontolások* miatt.⁷

Véleményük szerint *a konkrét gazdasági érdekeltségen túl, egyre növekvő jelentőségű a történelmi, világpolitikai-biztonsági és*

⁷ v.ö.: Bayart, Jean-François, Afrique spectrale, Europe gribouille in: Le Monde 2003.12.18.; Brown, William, The European Union and Africa – The Restructuring of North-South Relations. London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2002.

humanitárius motiváció a kapcsolatok fenntartásában és viszonylagos fejlesztésében. A nemzetközi környezet változásai az euroafrikai kapcsolatokat alapvetően befolyásolták korábban is. (A bipoláris rendszer idején *Nagy-Britannia tagállammá válása az EK-ban* egyben azt is jelentette, hogy a Brit Nemzetközösség államaihoz fűződő kapcsolatokat is be kell vonni egyfajta közösségi szinten egyeztetett Afrika-politikába. Az *1973/74-es válság* hatott az európai-afrikai nyersanyag- és ásványkincs-kereskedelemre. Az ún. *újbaloldali mozgalmak* az Észak–Dél konfliktusosságot hangsúlyozva felerősítették a *világbéke és biztonság* ügyével kapcsolatos veszélyérzetet.) A *politikai és biztonsági megfontolások* a 90-es évek végétől a paradigmaváltás kulcskérdésévé váltak. Bizonyított, hogy *Afrika kaotikus és végzetesen leromlott gazdasági helyzete, az ismétlődő gazdasági összeomlások, az államokon belüli és afrikaközi viszonyokban bekövetkezett anarchia elvezethet olyan mérvű konfliktualitáshoz* – ideértve az ún. nemzetközi terrorizmus aktivizálódását is –, *amelynek hatására a világkereskedelemben részleges, de jelentősen káros működési zavarok keletkezhetnek, amelyek általános krízishelyzetet is okozhatnak.*

Az EU tagállamainak mindegyike – az új tagállamok is – azzal a feladattal szembesülnek, hogy egyidejűleg oldjanak meg egy történeti, biztonságpolitikai, társadalmi és lélektani kármentő feladatot, valamint egy válságmegelőző, az afrikai országokat a fejlődés pályájára visszatérítő, végső soron – optimális esetben – a szervezett, jól kormányzott és különféle téren fenntartható növekedési és fejlesztési modellteremtő feladatot. Mindezt anélkül, hogy az “afrikai mivolt”, a “multikoloritás”, a sajátos és különös értékelemek tovább ne erodálódjanak a kontinensen.

A kereskedelem terén a régóta folytatott fejlesztési politika (aid by trade) megköveteli, hogy az EU fokozottan törekedjen a gazdasági regionális integrációk illetve a diverzifikálódási program támogatására. A gyakorlatban ez azt feltételezi, hogy *az EU megnyitja piacát, serkenti a partner afrikai országokat a specializációra, a fejlesztésekhez szükséges tudományos, szervezés-elméleti ismereteket átadja, lehetőség szerint növeli az európai beruházásokat, biztosítja a technikai és pénzügyi együttműködés szükséges és elégséges feltételeit.* (Egyes nagy kiterjedésű afrikai államokban a belső piaci, pénzügyi, gazdasági és intézményi egység megteremtése továbbra sem megoldott, így pl. a Kongói Köztársaságban.) A gyakorlatban ez az irányultság csak szelektíven, részlegesen valósul meg, illetve drámai

visszaesésekre is sor kerül. Napjainkban az elképzeléseknek megfelelő gazdasági politika több akadályba ütközik. Az EU-tagállamok jó része nemzeti érdekeire való hivatkozással elzárkózik (elzárkózhat) ettől a stratégiai tervtől. A piac megnyitása kétségtelenül előidézheti az európai munkaerőpiac kedvezőtlen alakulását, különösen a recessziós viszonyok idején. Az EU elképzeléseit más gazdasági centrumokban is elutasítóan fogad(hat)ják (l. a banánpiaci rendtartás körüli vitákat, amelyben az EU meghátrált a GATT, a WTO és az USA nyomására, feladta az afrikai banántermelőknek biztosított kereskedelmi előnyt).⁸ *Az EU globális politikájában az afrikai gazdasági kapcsolatoknak nem elhanyagolható szerepe van, de e téren a világgazdaság erőterében kompromisszumokra kényszerül.* Mindenesetre az az iniciatíva, hogy a fejlesztés “a béke fegyvere”, aligha kerülhet túlzottan háttérbe, miután a posztbipoláris korszak válságproblémái a tőkés világ más szereplőit is fokozott óvatosságra készítetik.

Afrika számára az Európai Unió megkérdőjelezhetetlenül fontos – bár csökkenő szerephez jutó – kereskedelmi partner. *Afrika mérleghiánya nőttön nő, a negatív tendencia tartós.* A 90-es évek második felében az EU külső kereskedelmének csupán 10%-a irányult Afrikába, ezek késztermékek. (Afrikából az importon belül mezőgazdasági termék (1/3), energiahordozó (1/5), nyersanyagok (1/6) és félkész termékek (1/6) érkeznek az Unió tagállamaiba.⁹ E helyütt érdemes visszautalni arra, hogy a kelet-közép-európai piacok megnyitása az EU által korábban nyújtott kereskedelmi könnyítések politikáját szűkítette, ami ismét növelte az afrikai exportörökét egyébként hátrányosan érő kedvezőtlen cserearányok továbbromlását. (Nem említve a világkereskedelemben lejátszódó kereskedelmi–piaci liberalizációs fejlemények negatív hatását. L. ehhez a WTO liberalizálási mutatóit!)

Az EU mindazonáltal 1993 óta deklarálta azt a stratégiai célkitűzést követi elviekben, amely szerint a szegénység leküzdése a gazdasági, szociális és fejlesztési politika szerves részeként kezelhető illetve számolható fel hosszú távon. Előreláthatóan a “25-ök”

⁸ Nkundabagenzi, Félix, L'Union européenne et la prevention des conflicts africains. Groupe de recherche et d'information sur la paix et la sécurité, Bruxelles, 2000; *uő*: Le développement: une arme de paix. Bruxelles, Coedition GRIO–Editions Complexe, 2003., vö. még: *Teszler B. István*, A külső fejlesztési alapok, mint az EU globális politikájának eszközei – az integrációs érettség tükrében. In: *Külügyi Szemle*, 2003./2. 171–192.o.

⁹ *Tenkes Péter*, Európa és Afrika gazdasági kapcsolatai a kilencvenes években (Különös tekintettel az Európai Unióra), in: MTA Világgazdasági Kutató Intézet, *Műhelytanulmányok*, 3. sz. 1997. szept. Budapest

kapacitásai sem lesznek elegendőek a célkitűzés következetes megvalósításához. Valószínűsíthető, hogy egy ilyen felzárkóztatás terheit, annak meghatározó részét az új világrend, a dinamizálódó globalizmus korszakában nem csupán az európai közösségnek kell vállalnia. Hosszabb ideje kialakuló gyakorlat például az élmezőnyi segélyezési–fejlesztési kapcsolatokban, hogy az EU, mint a Nemzetközi Élelmiszer Egyezményhez (FAC) csatlakozott gazdasági szereplő a világméretű koordinációt és segélyezési eljárást helyezi előtérbe.¹⁰

Egy magas szintű nemzetközi koordináció a nemzetközi szervezetekkel az afrikaiak érdekeit nem sérti, ellenkezőleg, pozitív fejleményhez ad alapot, bár kétségtelen, hogy ezáltal az euroafrikai kapcsolatok szorossága gyengülhet.

Az EU továbbra is a globális kontinensközi együttműködés fő bázisának tekinthető, hiszen a legnagyobb multilaterális adományozóként, vezető kereskedelmi partnerként könyvelhető el a világban. S bár az EU segélyezési gyakorlatában 1995 óta csökkenő tendencia tapasztalható, mégis Afrika célországai (pl. Etiópia, Zambia, Mali, Mozambik) kapják aránylagosan a legtöbb támogatást. Ugyanakkor szinte végzettszerű tény, hogy Afrika lemaradása minden juttatott kedvezmény ellenére is folytatódott.¹¹

Az EU érdekeltségi alapon folytatott Afrika-politikájában a biztonságpolitikai jellegű megfontolások vitathatatlanul felértékelődnek. Az EU közös kül- és biztonságpolitikájának kiemelt témája a konfliktuskezelés, s ezek jórésze az afrikai környezetben keletkezik illetve jelenik meg hosszú ideje. *Az afrikai instabilitás az ún. demográfiai-migrációs nyomás, a földrajzi közelség és más kapcsolódási felületeken keresztül viszonylag gyors lefolyású hatásokat kelthetnek az európai térségben.* Nehezíti a politikai dimenzióban való hatékony eljárások foganatosítását, hogy *az afrikai államok, azok hivatalos vezetése a gazdasági fejlődéshez fűződő tetteket szinte kizárólagos elemként kezelik, a politikai kapcsolatépítésben renyhébbek,* s talán nem alaptalan állítás, hogy megbízhatatlanok. Az afrikai hivatalos körök jobbra azt várják az

¹⁰ Surányi Sándor, Források, népesedés a globális gazdaságban. Bp, Aula Kiadó, 2001.

¹¹ Olsen, Gorm Rye, Western Europe's Relations with Africa Since the End of the Cold War. In: *The Journal of Modern African Studies*, vol. 35, n.2, 1997. júl.; *uő*: Europe and Africa in the 1990s: European Policies towards a Poor Continent in an Era of Globalisation. In: *Global Society*, vol. 15, n. 4, 2001. okt.

EU-tól, hogy a tagállamai révén erősítse országaik tekintélyét és pozícióit a nemzetközi társadalomban.

Új kurzus az euroafrikai kapcsolatokban

Az Európai Közösségnek a bipoláris világrendszer megszűnésekor még sikerült politikai befolyásolásával meggyorsítania egyes afrikai államokban a személyi diktatúrák, az oligarchikus viszonyok felszámolását. Az akkori magállamok esetében sem volt egyszerű az ilyen intervenciók határozott végigvitele, hiszen a kormányközi eljárás során csak a tagországok akarategyeztetése révén jöhet létre döntés. Az EU csak a *Maastrichti Szerződés* birtokában vált képessé arra, hogy hatékonyabban működjön a kül- és biztonságpolitika terén, majd ezt követően a legutóbbi esztendőkből az USA-t ért terrortámadást követően erősödött föl az EU–Afrika-kapcsolatok politikai dimenziója, ami lényeges elmozdulás ahhoz a gyakorlathoz képest, amelyben jószerevével Franciaország privilegizálta ezt a terepet (természetesen változó módon más külhatalmak mellett vagy előtt, mint az USA, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Izrael, Belgium, KNK).¹²

Az EU és az afrikai államok politikai kapcsolatai jelenleg a fejlesztési politika, valamint a konfliktusmegelőzés ill. -kezelés témakörében valósulnak meg. Míg korábban a politikától és ideológiától való mentességet deklarálták¹³, addig 1991-ben új alapokra helyezték a további Afrika-politikát Brüsszelben.¹⁴ Ez azt jelentette, hogy a megváltozott nemzetközi viszonyok, a bekövetkezett strukturális változások megnövelték az európai államok lehetőségét és felelősségi körét is. A posztbipoláris átmenet első évtizedében a szuperhatalmak mintegy magára hagyták Afrikát – korábban is csupán szelektív stratégiának vetették alá a fekete kontinenst –, s ez önmagában is Európa aktívabb szerepvállalását követelte meg. Az emberi jogokra és a demokrácia tiszteletben tartására hivatkozva

¹² *Az európai integráció alapszerződése 2.* (A Római, a Maastrichti, az Amszterdami és a Nizzai Szerződések hatályos és összehasonlító szövege.) Szerk. Fazekas Judit. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 2002

¹³ *Kwarteng, Charles O.*, *Africa and the European Challenge; Survival in a Changing World.* Avebury, 1997.

¹⁴ L. az Emberi jogok, demokrácia és fejlesztés c., 10107.sz. EK-határozatot, továbbá a Maastrichti Szerződés 130u cikk, 2. bekezdését.

*kategorikusabb politikai fellépésre nyílt lehetőség, nyíltan megjeleníthetőkké váltak a kapcsolatok politikai feltételei. Ezt a folyamatot Gorm Rye Olsen nyomán a politikai kondicionalitás bevezetésének minősíthetjük.*¹⁵

A politikai dimenzió előtérbe állításával kettős érdeket valósít(ott) meg az Európai Közösség. Egyrészt látványosan megszabadult attól a múltbeli gyakorlattól, amely olyan diktatúrákat, represszív, avított rendszereket tartott és szolgáltat ki, mint az ugandai *Amin*, a közép-afrikai *Bokassa*, vagy a zairei *Mobutu*. Másrészt az expanzió új távlatait, új módozatait nyitották meg a történelmileg hozzájuk "láncolt" Afrika-kontinens országaiban.

*Az európaiak tehát a szovjetizált blokk megszűntével választás elé kerültek, mégpedig az eredeti "nyugati demokratikus értékek" univerzális jellege alapján. Biztosítaniuk kellett az egyes tagállamok hazai közvéleményét ahhoz, hogy a segélyezés és együttműködés terheit vállalhassák a jövőben is, amikor az ún. "kommunista veszély" már megszűnt, valamint azt, hogy az afrikai nepotista rezsimek ne működhessenek tovább. A hidegháborús érvek helyébe a demokrácia terjesztése, az emberi jogok elmélyítési követelménye került. Egyidejűleg a segélyezés mennyiségi, minőségi és szerkezeti átrendezéséhez, adott esetben visszafogásához szükség volt nyílt, új politikai feltételek rögzítésére. Ezzel a fordulattal fény derült a korábbi korszak egyik súlyos demokratikus deficitjére a nemzetközi viszonyok dimenziójában. Az új politika kiemelt céljai tükrözik az új szemléletet: a kormányzati és közigazgatási képességek fejlesztése, az egyetemes emberi jogok tiszteletben tartása, a demokratikus struktúrák fejlesztése (ez utóbbi jegyében a politikai-ideológiai pluralizmust, a többpárti parlamentarizmust jelölték meg).*¹⁶

Az új kurzusban a politikai követelmények be nem tartását a gazdasági konvencióból való kizárás szankciójával kívánták büntetni (l. a Loméi Konvenció újratárgyalását, a szöveg 5. cikkelyében foglaltakat!). A politikai dimenzióban a *Cotonoui Megállapodás*kor újabb előrelépésre került sor. Az a paradoxon állt elő, hogy *az aláírók deklarált szuverén egyenlőségük dacára, mintegy elismerték, hogy a nyugati értékek érvényesüléséhez kapcsolódnak a megállapodásban*

¹⁵ Olsen, Gorm Rye, Europe and the Promotion of Democracy in Post Cold War Africa how serious in Europe and for what reason. In: African Affairs, vol. 97., n. 388., 1998. júl.

¹⁶ Brown, i.m. 116.o.

rögzített vállalások. Ekkor került be a korrupció elleni fellépés kötelezettsége is az ACP országokkal kötött megállapodásba.¹⁷

Más helyzetet teremtettek a világpolitikai változások a konfliktuskezelés terén. Az EU a CFSP fejlesztése közben szembesül azzal, hogy a világpolitikában egységként való aktívabb szerepvállalással egyidejűleg az Uniónak a konfliktusmegelőző műveletekben illetve azok megoldásaiban részt kell vennie¹⁸. Afrikában a ruandai népirtás volt az az esemény, amely az európai közvéleményt arra ösztönözte, hogy az új biztonságpolitikai doktrínát hajlandó legyen befogadni és támogatni.

Napjainkban az EU Afrika-politikájának egyik legfontosabb dimenziója a konfliktusmegelőző tevékenység. A Cotonoui Szerződés 11. cikke rögzíti az együttműködés lehetséges területeit az erőszak korlátozása, megszüntetése érdekében. Az EU reformjával szoros összefüggésben még kettős megközelítés él e tekintetben: a *szupranacionális* (második pilléres közös kül- és biztonságpolitikai) megoldás illetve a *fejlesztési politika keretei közötti kezelésmód* (ez az első pilléres megoldás). A kettő között átmenetet képez az ún. *prevenációs stratégia*, mivel csak szoros együttműködéstől remélhető kielégítő, tartósnak mutakozó eredmény. (Az EU partnerszervezetei e téren az ENSZ, az EBESZ, a Világbank, az OECD, CAD/ADC, s természetesen az AESZ.)

Új irány : a humanitárius jog

Bár az egyes dimenziókban történtek elegendően jeleníthetők meg, külön jelentőséggel bír a *humanitárius joghoz fűződő Afrika-politika*. 1992-ben hívták életre a *European Community Humanitarian Aid Office*-t (ECHO), Európa első szervezett humanitárius tevékenységet folytató intézményét. (Ma a *Fejlődés és Humanitárius Segélynyújtási* tárca vezetése alá rendelten működik.) Az ECHO részlegei az Unión kívül történő természeti katasztrófák és fegyveres konfliktusok áldozatainak megsegítésével foglalkoznak (többnyire *sürgősségi humanitárius, egészségügyi, élelmezési, katasztrófa-elhárítási*

¹⁷ Brown, i.m. 192.o.

¹⁸ La Communication de la Commission au Conseil, SEC (96) 332 final "L'UE et la question des conflits en Afrique: le rétablissement de la paix, la prévention des conflits et au-delà".

tevékenységet végeznek). Deklaráltan nonprofit szervezetekkel együttműködve politikai–ideológiai, vallási vagy felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül folytatja tevékenységét. *Ez az irány is azt a gondolkodást erősíti, hogy az egyes emberek ma már egyénenként, s nem pusztán egy állam állampolgáraként rendelkeznek nemzetközileg biztosított jogokkal.* Az EU Afrika-politikájának egyik új intézményi kísérlete ekként viszonylag függetleníti magát a hagyományos államközi gyakorlattól, s így ha áttételesen is, de ismét csak a maga értékrendje alapján hozza meg döntéseit, jelöli meg a krízisből kivezető utakat és módszereket. Az EU az NGO-kra is támaszkodik, sőt, ezeknek pénzügyi támogatást is biztosít. (Afrika ily módon jutott a 70-es és 80-as években nagy összegekhez.) Európa ezzel a módszerrel tagadhatatlanul civilizációs küldetést, programot hajt végre, hiszen az élet minden területén megjelenik (2002-ben az ECHO közel 560 millió eurót fordított 1300-at meghaladó különféle beruházásokra, köztük afrikai célországokra, mint pl. Mauritánia, Nigéria, vagy az AIDS-szel sújtott régiók országaira).

Az új világrend bevezető szakaszában, az európai egyesülés mai fázisában több ponton kialakulatlanság és megtorpanás tapasztalható az afrikai országokra irányuló politikákban. Az EU új tagállamai nem elhanyagolható konkurenciát jelentenek Fekete-Afrikának, mindenekelőtt a kereskedelem, a befektetések, a külföldi segélyprogramok és a világpolitika vonatkozásában. Ez azonban csak az elméleti sík. A valóságban több tízéves megfigyelés alapján kimondható, hogy a Szaharától délre elterülő afrikai országokba a világ közvetlen külföldi befektetéseinek 1,4%-a jut, azaz a *kelet-közép-európai befektetési hullám nem vont el tőkét Afrikától, mivel a kontinens nem minősül kedvelt befektetési térségnek.* A “konkurensnek” tartott két térség között alig létezik kereskedelmi kapcsolat (a világkereskedelem 0,1%-át éri el, miközben egész Afrika részesedése a világkereskedelem egészéből sem haladja meg a 2–2,5%-ot, Fekete-Afrikáé csupán 1% körül alakul).

A fejlesztési segélyek terén már komoly elszívó hatást gyakoroltak a “keletieknek” juttatott összegek. Az EU számára pénzügyi kényszer volt és maradt, hogy az új tagok felzárkóztatásával egyidejűleg más területeken költségvetési megszorításokkal éljen. (Nem mintha ez a figyelem sokkal több lett volna Afrika irányába a hidegháború alatt, mint jelenleg.)

Az EU Afrika-politikáját nem serkenti, hanem lassítja, hogy a politikai pluralizmus ügye késik, ha az nem megvalósítható,

visszaesésekkel terhes folyamat. *Bár történelmileg, a világpolitikai jövőkép szempontjából szükség lenne egy sikeres Afrika-politikára, Afrika felfejlődése végső soron nem létérdek a mai Európában.* Afrikáról a retorika, az eszmék és elvek szintjén megfelelő állásfoglalásokra sor kerülhet, de a napi politika és döntések gyakorlatában túl sok kényszeres prioritás mutatkozik az EU-n belül (gazdasági gondok, nemzeti önzés, a közös politika, az egyesítés sikerre vitele, a biztonsági kihívások stb.). *Európa továbbra sem fordul el Afrikától, viszont az egyesülés folyamatában újabb európai térségekkel gyarapszik.* Közben pedig – némiképp világpolitikai szereposztás szerint is – új kurzust nyitott külkapcsolataiban Afrika felé.

Intellektuális érintkezések

Fejtegetéseinknek ezen a pontján egy az előbbieknél nem kevésbé fontos kapcsolati formára hívnám fel a figyelmet: a *tudományos–kulturális dimenzióban tapasztalható jellegzetességekre*, mindenekelőtt a közvetlen *Afrika-kutatások* mibenlétére.

A nyugati metropoliszokban történeti motivációk alapján megszakítás nélkül folytak az Afrikára irányuló különféle tudományos kutatások. Ezek között a *politikai Afrika* kérdésköre rendkívüli módon előtérbe került a dekolonizációs–függetlenségi mozgalom következtében. Igen tanulságos eredmények születtek számos kutatási területen. Az elmúlt fél évszázadban a tudomány terén is jellemző volt az unilaterális kapcsolattartás az államok részéről, amit azonban szinte a dekolonizációs paradigmaváltás kezdetétől a magánjellelű intézményi, szervezeti aktivitások egész sora egészített ki. Sajátos és érdemleges jelensége ennek a fél évszázadnak, hogy *a nyugat-európai oktatáspolitikai, főleg a felsőfokú képzésben, kiemelkedő helyet biztosított az afrikanisztikának.* Azt a nyomást és kihívást, amit Afrika múltja, jelene képviselt az egykori gyarmattartók számára, csak ily módon lehetett civilizált módon kezelni. Ennek során megjelentek valamiféle moralizáló és önmegtagadó (önfelmentő) műhelyek, iskolák is. Az idő múlásával az Afrika-szimpatizáns, vagy éppen a militáns afrikai új elit törekvéseivel rokon aktorok mellett illetve velük szemben kialakultak a gyarmati korszak apologetáinak műhelyei is. A hivatalos állami kutatóintézeti projektekkel versenyt futva produkáltak

új és új eredményeket a tudomány magánszektorában. Egyfajta polarizáció jellemzi az euroafrikai tudományos–oktatási szféra legutóbbi történetét, némi mozgásteret hagyva az ún. mentális vagy naív szereplőknek, akik a szép és rút, a jó és rossz viszonyokban fellelhető romantikus elemek rögzítésével foglalkoztak. A romanticizáló attitűd tartós múlttal rendelkezik egész Európában.

A többség azonban eltökélten kutatja az “ébredés”, a “betegség”, a “lecsúszás”, az “eredetiség–tradicionalitás” és modernizáció, az emocionalizmus és racionalitás mélyebben fekvő nyomelemeit, s eközben ideológiát termel mindkét fél – európaiak és afrikaiak – számára.¹⁹

Európa fővárosai és egyetemi központjai adtak szellemi háttérrel az afrikai új baloldal, valamint a progresszista hazafias új generációjának, éppúgy, mint a különféle afrikai rezsimekhez, diktátorokhoz lojális, pragmatikus új adminisztrációs eliteknek. Köztük az első afrikai történeti, filozófus, közgazdász, nyelvész és irodalmár nemzedék kiválóságai tűntek fel, akiknek egy része az ENSZ UNESCO támogatását is megszerezték (l. pl. az első átfogó politikatörténeti sorozatot, amelyet afrikaiak alkottak). Bebizonyosodott azonban, hogy e téren sem optimális megoldás, ha az afrikaiak sorsát, szellemi feltáró munkáját kizárólag afrikaiak végeznék el. *Az euroafrikai tudományos kooperáció történelmi szükségszerűség, minden velejáró vitával és nehézséggel.* A kölcsönös kapcsolat révén több értékálló tudományos mű született.²⁰

Külön vonulatot képeznek az egykori “fehér telepesek” Európába visszatelepült szereplői és leszármazottai is. Az egyik neves és megbízható kutatóbázist éppen ők hozták létre és működtetik Brüsszelben (Institut Africain – CEDAF/Africa Institute – ASDOC). Az intézet által végzett dokumentációs és tudományos feldolgozó munka szintén a nem kormányparti szféra hathatós közreműködésének bizonyítéka Európa részéről.

Az afrikai társadalmak életére irányuló tudományos alap kutatások és alkalmazott tevékenységek alapvető befolyással vannak a kontinens fejlődési viszonyaira. A szellemi termékek viszonylag szabad “áramlása” az európai piacon történelmi horderejű

¹⁹ L. Catherine Coquery-Vidrovitch és köre munkáit a Paris VII. Egyetemen, vagy a Lyon III. Egyetemen működő afrikanista, Bernard Lugan, valamint a brüsszeli kutatóközpont J. Vanderlinden vezette csoportjának munkásságát.

²⁰ A történetírás területén például Elikia M'Bokolo komoly sikert ért el, aki a 70-es évek közepétől sorozatban jelenteti meg műveit. - A Szerző

problémákat állít a gondolkodás előterébe. *A politikai emancipáció körében a hogyan kérdésre alternatív opciók tárultak fel.* Ilyen korszakos ügy az állam- és társadalomszervezés, a kormányzás vonatkozásában a *centralizmus/föderalizmus berendezkedési forma* vizsgálata a helyi sajátosságok függvényében, avagy az ún. *afrikai szocializmus* – másként a Kaunda által jegyzett “humanista szocializmus” –, illetve az afrikai politikai vezetők részéről előnyben részesített “domináns párti”, *egypárti uralom* bevezetésének indokoltsága.²¹

Hasonlóan nagy horderejű *a kontinensre szabott átfogó egyesítési, afrikaközi modellek* vizsgálata. Afrika államait mélyen érinti az a választási lehetőség, ami az egyes országok elkülönülő fejlesztési modelljei és a kontinentális egyesülés stratégiája között mutatkozik meg. Mindkét skémának vannak hagyományai és extrém kísérletei: az előbbire az apartheid adott szélsőséges példát, az utóbbira a negritude és a pánafrikanizmus szellemében fogant szövetségek, integrációk eléggé képlékeny próbálkozásai utalnak.

Az euroafrikai modern szellemi–tudományos és kommunikációs kapcsolatok terméke az afrikaközi koherencia, szolidaritás, kooperáció követelményének életben tartása éppúgy, mint a tribalizmus tartós fenntartása is. Az egyik oldalon az uniók és a térségi közösségek létesítésének célkitűzése, a másik oldalon az atomizáció támogatása, az atavisztikus entitások manipulatív fenntartása gyakorol hatást a történésekre, pl. a Szenegál menti Államok Hivatala, a Közép-afrikai Államok Uniója, a Gazdasági Együttműködés Malgas és Afrikai Szervezete, ún. frankofónia intézményesülése stb.²²

Az euroafrikai szellemi–tudományos érintkezés olykor merész tervek megfogalmazásáig vezetett: így az *Afrikai Egyesült Államok*, vagy az “Euroafrika” terve azokat a változásokat igyekezett - bár illuzórikusan, de mégis valóságos szükségletként - leképezni, amelyek a világkörnyezetben zajlottak le és mennek végbe. Ésszerűnek tűnik, hogy *Afrika népeinek is követniük kell a tőke nemzetköziesítéséből, az univerzalizációból eredő hatásokat, akárcsak az ún. interferencia-*

²¹ L. Benkes Mihály, Szocializmus Afrikában - afrikai szocializmusok. In: Múltunk, 2001. 2-3. sz. 247-275. o.

²² L. a 20. századi egyetemes történet III. kötetének vonatkozó részeit a tanulmány szerzőjének a tollából, in: *20. századi egyetemes történet 1890-1945.* Szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Krausz Tamás, Németh István. 1-3. Kötet. Budapest, Korona Kiadó, 1997

*zónák létrejötte, a piaci liberalizáció, a nyugati modell szuperpozíciója illetve nyomása révén kialakuló változó viszonyokat.**

IRODALOM

- Ankomah, Baffaw*, African Union in danger of being stillborn. In: New African, June 2002, issue 408, p16
- Asante, S. K. B.*, A partnership of unequal partners. In: New African, Jun 2003, issue 415, p14
- Brigaldino, Glenn*, African-European relations at the turning point. In: Africa Today, Jan-Mar 1997, vol. 44, issue 1, p51
- de Figuerido, A.*, AU – EU, the contesting heritage. In: New African, 2002. sept., issue 410, p16, 2p
- Gibb, Richard*, Globalisation and Africa's economic recovery : a case study of the European Union South Africa post-apartheid trading regime. In: Journal of Southern African Studies, vol. 29, N. 4, Dec. 2003
- Kwarteng, C.*, Africa and the European challenge after 1992. In: Intl. Social Science Journal, Aug 93, vol. 45, issue 3, p.405, 8p
- Madakufamba, Munetsi*, African Economic Community is down of new era. In: New York Amsterdam News, Jul 7, 1997, vol. 88, issue 29, p2, 2p
- Morissuf, O. – Folatotchev, I.*, Globalisation and Trade: The Implications for Experts from Marginalised Economies. In: Journal of development Studies, Dec 2000, Vol. 37. Issue 2, p1, 12p

Néhány segédlet a kérdéskörben való tájékozódáshoz

EU-honlap: www.europa.eu.int

Révue Élargissement : <http://www.dree.org/elargissement/>

Bruxinfo : www.bruxinfo.hu

* Ez az előadás a 2004. szeptember 6-i Európai Expanzió Oktatási Program által szervezett "Birodalmak és gyarmatok" c. konferencián hangzott el, megjelent: <http://www.zanex.hu/publikaciok.html>

Folyóiratok:

European Foreign Affairs Review
International Relations
International Peacekeeping
Cahiers Africain

AZ AFRIKAI BIZTONSÁG A 20-21. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Indigenizáció vagy multilaterális biztonságpolitika

1. A biztonság kérdése a dekolonizáció függvényében

Általánosan elterjedt vélemény szerint, kivéve a gyarmatbirodalmakat fenntartó anyaországok érdekelt, “érintett” érdekcsoportjainak körét, a kolonizáció váltotta ki az Európán kívüli térségek társadalmainak alulfejlettségét. Egy ilyen “elkülöníthető” világ létezése eszerint pusztán a gazdag országok szupremációjának következménye illetve terméke. Alapos szociotörténeti, antropológiai és egyéb vizsgálatok azonban nem igazolják e tézis maradéktalan érvényességét. *A történelem során mindig voltak szegény országok. Az ipari forradalom előtt az egész világot idesorolhatjuk. A mai struktúra a 20. század közepére alakult ki.*¹

A kolonizációs folyamat tartósan károsító hatásai kétségtelenül kimutathatók a függésbe vont, alávetett területeken, de ezek a negatívumok többségükben nem izolált cselekmények és programok által valósultak meg. Az európai expanzió univerzális processzusban szervesült módon és modernizációs műveletekkel társulva következett be. (L. az exportkultúrák elterjedését és kiterjesztését, a bányakincsek kiaknázását; a piaci cserekapcsolatokat; a protekcionista, szelektív fejlesztéseket; a gazdasági hatékonyság elsőbbségét a helyi társadalmi igényekkel és szokásokkal, valamint az egyetemes jogokkal szemben; az ipari forradalom globalizáló mechanizmusait.)

A gyarmati kapitalizáció idején, majd a posztkoloniális periódusban is eltérő pozíciók és “eredmények” keletkeztek az államok és társadalmak viszonyaiban. Így az ún. “nyugati ember” a 12. századtól kezdve olyan civilizációt hozott létre, olyan társadalomban élt, amely rendelkezett egy tudományos kultúrával, aminek alkalmazása révén képessé vált arra, hogy a természetet hatékonyabban kiaknázza². Az idők folyamán a politikai, gazdasági,

¹ v.ö. *Pearson-bizottság jelentése*. New York, Világbank, 1969.

² *P. Gouron*, *Terres de Bonne Espérance, Le Monde Tropical*. Plon, Terre Humaine, 1982

társadalmi funkciók változásai, fejlődése, a szociális dinamizmus léte tovább növelték az eredeti előnyt!

Bizonyítottak tűnik, hogy *a nyugati fejlődés alapjai, erőforrásai a második világháború végéig saját bázison is adottak voltak, azonban a hatékonysági-önköltségi számítások szerint az expanzió mellett döntöttek.* Nem mellékes hatás, hogy *az európai expanzió révén a gyarmatok is részesedtek az ipari forradalom hozadékaiból, jöllehet ennek határt szabott a gyarmatosítottak politikai, jogi, gazdasági függősége, kirekesztettsége.* A mélyreható károsító hatások között a legsúlyosabb, hogy *a helyi, "bennszülött" társadalmak megtérítése, civilizációja* nemcsak az anyagi javak elsajátításának nyitott utat, hanem egyúttal *akkulturációs folyamatot indított el, a hagyományos viszonyokat megbontotta, anélkül, hogy reális esélyt teremtett volna az alkalmazott modernizációra.* A metropoliszokat ezért elévülhetetlen politikai felelősség terheli.³

E paradoxális helyzet azt is magába foglalta, hogy *a kolonizáció az adott világrendben bizonyos mérvű pozitív hatással járt a kontinuitás és a politikai stabilizáció terén.* Afrika esetében azonban gyengén strukturált viszonyokkal szembesültek a gyarmatosítás aktorai.

A dekolonizáció pillanatától kezdve viszont már új, sokkoló helyzet állt elő, mindenekelőtt azáltal, hogy hosszabb-rövidebb időre megszűntek a protekcionizusból a gyarmatállamoknak juttatott előnyök, valamint a preferenciális kapcsolatok. (Az idegen uralmat követő formális politikai-jogi függetlenség birtokában újabb degradációs folyamatok indultak meg: az agrártermelés, a vidéki-falusi élet válságba került; megjelent az ún. vad urbanizáció; az emberi jogok tiszteletben tartásának nem valósultak meg az intézményi, politikai, kulturális alapjai; a korrupt, nepotista uralmi rendszerek működése akadályozta a belső kohézió létrejöttét és az interetatikus nemzetközi kapcsolatok konszolidált fejlődését.)⁴ A világ biztonságának összetettsége napjainkban minden korábbi korszakéhoz képest bonyolultabb "képletet" alkot, s egyúttal sokkal több egymásnak ellentmondó elemet és jelenséget tartalmaz.

A 21. század elején a hagyományos biztonsági struktúrák, tényezők és dimenziók új, univerzális hatású jelenségcsoporttal

³ I. L. S. Senghor, Aimé Césaire vonatkozó tanulmányait

⁴ L. a szerző "A dekolonizáció alternatívái" c. forráskiadványának vonatkozó részeit, Budapest, Korona Kiadó, 1999 9-19., 89-119.o.; v.ö.: Keit Krause-Michael C. Williams, Critical security studies concepts and cases. London, UCL Press, 1997

társulnak, a nemzetközivé lényegült terrorizmussal.⁵ Afrika problémái, a kontinens történetének negatívumai és deficitjei a mai globális biztonság tekintetében rendkívüli kihívásokat jelentenek.

Az erőszak internacionalizációja a jelen korszak meghatározó vonása, biztonságpolitikai szempontból a posztbipoláris korszakra való átmenet különös eleme, melynek gyökerei egyfelől a korábbi korszakból erednek. Másfelől a halmozódó elmaradottság különféle motivációs területei önmagukban is reaktív fázisukba jutottak és ennek során láncreakciót eredményeztek. A dekolonizáció által elindított paradigmaváltásra való érettség hiánya miatt Afrikában azonban a globális méretekben kialakuló törésvonalak a legdrasztikusabb formákban jelentkeztek.

Emellett a globális változás az afrikai új államok esetében is több dimenziójú kölcsönös függőségi érintkezési viszonyokkal együtt jelentkezett. A bipoláris korszakban alternatív irányultságok keletkeztek (l. az occidentalizációt, a szocialista opciót, az ún. harmadik utas, az autark-izolacionista utak kísérleteit), s ez visszahatott a nemzetközi társadalom életére, intenzívvé vált az ideológiai harc, a konfrontatív politizáció rövid idő alatt ott is mozgósította az egyes társadalmakat, ahol a szerves fejlődés nem ment végbe, vagy megszakadt, illetve a világtendenciához (mondializmus) képest a leválás ideája vált uralkodóvá.

Ez a “robbanás” a világban biztonságpolitikai vákuumot hozott létre, melynek kezelését a Kelet-Nyugat típusú szembenállás strukturális feltételei között (l. a blokkosodást és konnotációit) a cselekvőképes aktorok késve, s csupán az elhárítás, a célirányos konszolidáció – nem mindig következetes – szándékával kísérelték meg. *A biztonságot, a békét veszélyeztető halmozódó kockázatokra sem a gazdaság, sem a politika területén nem születtek koherens, rendszer-jellegű tervek, az ad hoc-jelleggel indított műveletek magukban hordták a külső szereplők és az érintett államok közti rivalizálást, a konfliktusosság elmélyülésének és kiszélesedésének lehetőségét (l. a segélyezési programokat illetve a gazdasági, pénzügyi, katonai és egyéb formában juttatott támogatásokat).*

A biztonság követelményének érvényesítését nem kis mértékben a szatellizált vagy “kitartott” bábkormányok és diktatúrák fenntartásával, megsegítésével oldották meg a mérvadó hatalmak (a volt gyarmattartó

⁵ Walter Laqueur, *The Age of Terrorism*. London, Weidenfeld and Nicholson, 1987. 203-233.

európai hatalmak, de nem különben a két, deklaráltan antikolonialista szuperhatalom – a SZU és az USA – és szövetségeseik).

A domináns hatalmak a távlatos megelőzés gondolati szintjére csak akkor jutottak, amikor a krízis akutt átfogó stádiumába jutott. Ezt *a súlyos fogyatékossgot mindenekelőtt a “biztonság”, mint célrendszer egykori leszűkített értelmezése magyarázza, minthogy hosszú időn át a katonai, gazdasági erő alkalmazását, a represszáliát és egyéb nyomásgyakorlást tartották leginkább alkalmasnak a biztonsági kockázatok megszüntetésére.* Történt ez annak ellenére, hogy a kritikus helyzetű “harmadik világ” számos válsággócában, válságövezetében a radikális vezetők koncepciójának központi kérdése a - nemcsak a maoista értelemben vett - “kulturális forradalom” volt. Afrikában ez a közelítési mód a széles értelemben vett kulturális fejlődés elsőbbségének elismerését – elismertetését követelte (l. a pánafrikanizmushoz fűzött reményeket, avagy az autenticitás és tradicionalizmus alapjaihoz kötődő kísérleteket Fekete-Afrika több államában), olyan értékrend érvényesítésére utalva, amely a nemzetközi rendet új alapokra helyezi, beleértve az *új gazdasági rend megalkotását, a civilizációs entitások sokféleségének elismertetését; a helyi, regionális, mi több, kontinentális sajátosságok politikai feltételektől mentes támogatását.* A nemzetközi rendszer megújításának igénye, bár több fórumot is “megjárt” (ENSZ, Fejlesztési Világkonferenciák, a fentebb említett szervezetek, két- és többoldalú találkozók és értekezletek, kommunista és munkáspártok értekezletei, Közös Piac, Római Klub stb.), a bipolaritás viszonyai közt nem járt átfogó eredménnyel.

A hidegháború korszakában a válságövezetek, a biztonságpolitikai kockázatok felhalmozó államok és államcsoportok irányába a világ- és kontinensközi befolyással rendelkező hatalmak gyakorlata jelentős eltéréseket mutatott. A *Szovjetunió* egyfelől széleskörű ideológiai és propaganda műveleteket folytatott, amely paradox módon mind a “kis hidegháború”, mind az enyhülés időszakában hitelfedezetet kapott a célba vett volt gyarmati világon kívül is. Konkrét gyakorlati politikájára azonban a szelektív pragmatizmus volt jellemző. (Ezt az eljárást bizonyítja az is, hogy az egymással konfliktusba kerülő felek mindegyikének nyújtott támogatást, olykor egyidejűen is, mint például Afrika Szarvában.)

Az *Amerikai Egyesült Államok* érdeklődése nyilvánvaló egyenlenséget mutat. Miközben tartósan vállalta a délkelet-ázsiai illetve latin-amerikai térségekben való katonai aktivitást, továbbá a

gazdasági nyomásgyakorlást több térségben, lényegében a közelmúltig elhanyagolta az afrikai kontinensen jelentkező kríziseket. Természetesen több konfliktus kapcsán politikai-katonai segítséget is nyújtott (pl. a kongói válság különböző szakaszaiban), mégis ezt a térséget hosszabb ideig mintegy átengedte más hatalmaknak, nyugati szövetségeseinek illetve az ENSZ béketeremtő misszióinak.

A *volt gyarmattartók* közül a második világháború utáni első években *Franciaország, Nagy-Britannia, Hollandia, Belgium* vállalkoztak uralmuk átmentésére, s a gyarmati háborúktól a polgárháborús színezetű forradalmak menetébe való erőszakos beavatkozástól sem riadtak vissza. Az enyhülési politikára való áttérés sem hozott teljes fordulatot, hiszen Franciaország és Nagy-Britannia a dekolonizáció vállalásának szerves részeként továbbra is megengedettnek ítélte az intervenciók politikát. *Afrikában különösen a hivatalos francia külpolitika törekedett hegemon szerepre*, Párizs a többiekénél erősebb katonai, kulturális, politikai és gazdasági pozíciókat épített ki magának.

Az Európai Közösség mint új szereplő kezdettől fogva sajátos feladatot vállalt: részben a gazdasági cserekapcsolatokban, a segélyprogramokban nyújtott szervező, mintegy integrátori szerepkörben (l. az ACP-országok és az EU kapcsolatát), részben a szembenálló két blokk nemzetközi szintű versenyében vállalt intranszigenz, moderáló szerepben (l. a Kelet-Nyugat kapcsolatok menetét, a NATO-politikát, az EBEÉ/EBESZ-folyamatot). A kelet-közép-európai szovjetizált blokk összeomlását követően az EU kényszeresen megújította az Európán kívüli világra irányuló stratégiai magatartását.

Az új EU-külpolitika jegyében egyre fokozottabban követelte, hogy a kapcsolati köréhez tartozó afrikai államokban kezdődjön meg a tekintélyuralmi rezsimek, diktatúrák, atavisztikus, embertelen uralmi formák demokratizálása. A korábbi dekolonizációs gyakorlatot megváltoztatva a szalonképtelenné vált és a biztonság szempontjából kiemelt veszélyforrást jelentő rezsimeket és államokat ismét politikai válaszút elé állították. *A posztbipoláris korszak küszöbén ugyanakkor indokolatlanul megerősödött a nemzetközi társadalom részvétlensége az afrikai problematika iránt, holott a világrend entrópiájának*

elmélyülése nyilvánvalóan napirendre tűzte Afrika integrálásának ügyét.⁶

A mai kor biztonságpolitikai, világpolitikai célrendszere szükségszerűen magába foglalja az ún. *pacifikációs* és *unifikációs* szerepvállalást, a tudatos modernizációs feladatokat, amelyek mindenekelőtt a súlyos belső konfliktusosságok mérséklésére illetve távlati megszüntetésére irányulnak, illetve a valós kooperatív kapcsolatok létrehozatalához szolgáltatnak alapokat.

2. Az afrikai biztonság és az “afrikanizáció” deficitese volta

*Afrika egészében, de főleg Fekete-Afrika régióiban különösen nagy kilengésekkel, szélsőséges cselekményekkel járt együtt a paradigmaváltás: a “fehér uralomból” az afrikai rezsimek gyakorlatába való átmenet. A rendszerváltást az afrikanizáció szereplői többségükben önző módon, tradicionális tekintélyük – úgymond – maradéktalan helyreállítására használták fel, s ezzel az “otthagyt” modernizációs elemeket, eszközrendszert, beruházott eszközöket veszni hagyták. Az atavisztikus erők feltámadása rendkívülien megnehezítette, esetenként akadályozta az új államok gyors és modernista konszolidációját. A csekély számú fiatal, hazafias, pánafrikanista–progresszista elitek legitimitációját ekként nemcsak a nem szűnő külső beavatkozások, hanem a belső hatalmi harc (legelterjedtebb formája a *tribalizmus*) fékezte vagy lehetetlenné tette. Az “afrikanizáció” nem váltotta be a hozzá fűzött várakozást.*

Fekete-Afrika az 1970-es évektől kezdve tragikusan negatív illusztrációul szolgál ahhoz a konstatacióhoz, amely szerint egy állam demokratikus fejlődése és gazdasági növekedése összefüggő rendszert alkot. (Az afrikai állami struktúrák változatlanul képlékenyek; a parazitizmus, korrupció és nepotizmus üli meg az egész földrészt; állandósult a hatalmi, társadalmi instabilitás, s egyidejűleg a diktatorikus-autoriter politikai gyakorlat került túlsúlyba, a kontinens régiói versengő külhatalmak ellenőrzése alá kerültek.)

⁶ L. a szerző “*Fekete-Afrika helyzete a posztbipoláris korszak küszöbén*” c. konferencia-tanulmányát. MTA-Pécs, 2003. márc. 26.

A függetlenségi korszakba lépve az *afrikanizáció az afrikai öntudat visszaszerzését is célul tűzte ki*. Az ún. *autenticitás-elmélet* éppúgy, mint a *pánafrikanizmus* szellemisége az afrikai eredetiség gyors és optimális helyreállítását tételezte, de mindez csupán töredékesen valósulhatott meg, minthogy *a tradicionális kultúra a gyarmati éra után minden pozitív identitáskeresési mozzanat ellenére túlhaladott, fragmentált* (falusi, családi, klánikus szintű), *a fejlesztési, modernizációs követelményekkel konfrontálódó illetve azoknak ellenálló társadalmi viszonyokat teremtett*. E negatív hatáshoz társult az *akkulturáció terhe*, amit az univerzális, globalizációs külső mechanizmusok tovább fokoztak a függetlenségi periódusban.⁷

Más vonatkozásban az *afrikai állampuccsok* története jelzi, hogy *a fekete kontinensre telepített alkotmányos mechanizmusok átvétele nem vezetett szerves átmenethez, a modernizáció afrikai alkalmazásához*. Továbbra is megoldatlan feladat a *főnök-rendszer hagyományos befolyásának megszüntetése, a bennszülött társadalmak "megszabadítása" (liberalizációja)*.

Afrika "leszakadásának" több – önmagában is végzetes – döntő tényezője van. Ezek közül a "nemzetek és államok" problematikája az egyik biztonsági kockázati faktor. A mai Fekete-Afrikában a modernkori kolonializmus során kialakított mesterséges államalakulatokban származási, szociális és kulturális szempontból heterogén összetételű népek csoportosulnak, s részben keverednek is. *A multietnicitás és a nyelvi, helyi, kulturális sokféleség eltérő történeti utakkal is párosul, mégpedig mind a prekoloniális, mind a posztkoloniális korszakban*.

Az államiság tekintetében súlyos terhet jelent, hogy az afrikai új államok nagy részében végletesen *túlsúlyos az állami bürokrácia* (az ilyen államok költségvetéseiben az állami kiadások és a közköltségek közötti arányok kiemelkedően rosszak, s a kedvezőtlen arányok folyamatosan romló tendenciát mutatnak).

A politikai modernizálódás egyik velejárója az afrikai kontinensen a *központosított hatalom kiépítése* kormányzati szinten. A megszerveződő afrikai állam azonban jellemzően a "főnökök" szövetségi rendszerében működött, s ez akadályozta a konszolidált viszonyok megteremtését. Ez a magyarázata annak, hogy az új független afrikai államokban a demokratikus berendezkedés

⁷ V.ö. *Carolin Thomas, Peter Wilkin, Globalization, human security, and the African experience*. Boulder, Colo., Lynne Rienner Publ., 1999.

bevezetésének igénye vagy korparancca több országban szükségszerűen néha több szakaszon keresztül az ún. “népi” és “demokratikus diktatúrák”, a központosított államhatalom kialakításához vezetett. (L. *Sékou Touré, N’Krumah* kísérletét, később *Kaunda* visszatérését az egypártrendszerhez, és a *Senghor*-féle “domináns párt-szisztéma” alkalmazását.) A centralizációs politikával szemben az ún. *föderalizmus* erői azonban folytonos küzdelmet vívtak. Ez utóbbiakat a helyi tradicionális (prekapitalista, prekoloniális) autonómiák vezető elitjei alkották, hogy saját érdekeiket biztosíthassák egy konglomerális szerkezetű államiságban. Az afrikai puccsok, szecessziós mozgalmak, polgárháborúk és interetatikus konfliktusok jelzik azt is, hogy *az afrikai államok nem rendelkeznek szilárd belső alapokkal*. Az oktrojált parlamenti demokrácia nem állt – ma sem áll – összhangban az afrikai társadalmi-kulturális viszonyokkal. Az európai mintájú polgári demokráciákban kialakult osztályérdekű tartalom, illetve a szerves történeti fejlődésében létrejött szociológiai viszonyok idegenek maradtak és ellenállást váltottak ki.

Fekete-Afrikában a nemzetté válás máig nyitott folyamat. A mai napig léteznek és működnek a területi revízióra irányuló mozgalmak illetve az újraszervezési törekvések a kontinensen (l. *Katanga, Biafra, Eritrea* eseteit; a *föderációs illetve integrációs kísérletek* megújuló igényét és szükségességét, s ezek kudarcát, amint ez a *Mali Szövetség* vagy *Szenegambia* létesítésével történt).

Az afrikai “nemzetek” az európai metropoliszok nyelve körül, idegen alkotmányos modellek függvényében és hatására formálódtak. Az idegen nyelv, mint a nemzeti-állami integrációs eszköz dominanciája alól nem, vagy csak vontatottan, a visszarendezés ellenhatása közepette lehetséges elmozdulás, miközben az ún. utolérési kényszer jegyében megkérdőjeleződött a saját nyelvek rekonstrukciója, egy “afrikai nyelvújítási” mozgalom értelme és hasznossága. (Néhány sikeres kivétel: az amharik nyelv Etiópiában, a szomáli nyelv Szomáliában, a suahéli Tanzániában és másutt.)

A jelen és a jövő szempontjából igencsak kétséges bármiféle olyan nemzeti megszilárdulás és fejlődés elérése, melyen a tradicionális értékek és szokások ellenére a modernitás kényszeres hatására új, az egyetemes értékrenddel összhangban lévő értékrend szervesülhet. Az *afrikai új nacionalizmusok* éppen ezt az ellentmondást hordozzák magukban, minthogy túlnyomórészt “felülről” irányított és közvetlenül vagy közvetve “kívülről” is befolyásolt átalakítási, nemzetépítő programok keretében zajlik le a folyamat. Az *afrikai nacionalizmus*

inkább az ellenrasszizmus, az idegenellenesség és a tribalizmus gyűjtőfogalmaként értelmezhető. Ilyen körülmények közt a különérdekű csoportok léptek az egymással szembeni harc útjára, gyakorta elhúzódozó polgárháborúba sodorva országaikat. (L. Elefántcsontpart, Nigéria, Ghana, Csád, Kongó eseteit).⁸

Az afrikai biztonságot alapjaiban sértő másik tényezőcsoport a *pártok és a politizáció kérdése.* Az *afrikai pártosodásnak az esetek többségében nem voltak meg a szerves fejlődési alapjai és szocializációs feltételei.* A pártok javarésze még ma sem éri el a modern párttal szemben megfogalmazható követelményeket. A párt Afrikában, miként a hadsereg is, meglehetősen ambivalens tényezője a társadalmi-nemzeti létnek. Nem véletlen azonban, hogy a hadseregek jutottak legtöbbször hatalmi szerepkörbe a függetlenségi korszak első évtizedeiben. *Napjainkban már a hadsereg szerepe és funkciója is erodálódott, megkérdőjeleződik.* A szakadatlan identitás-válságok időről-időre destabilizálják mindkét erőt, s meg-megújuló módon külső és belső konfliktusokba sodródnak.

A politikai pártok és a hadseregek, mint viszonylag hierarchizált, szervezett aktorok mellett szinte "légüres tér" létezik, ha nem tekintjük a két szervezetet rendszerint kisajátító klánikus, tribalista vezetőket és haszonélvezőit. Ugyanakkor *a politikai pártok és/vagy a hadseregek feladata mégis a mai nacionalizmuson belül kiegyenlíteni a tradicionalizmus és modernizáció közti ellentmondásokból eredő konfliktusokat és túlhajtott cselekményeket* (ezek egészen a genocídiumok ismétlődéséig terjednek). E történelmi kihívással magyarázható, hogy *az egypárt-rendszer* (az egyetlen párt uralom) *működtetése hozott a függetlenségi korszakban több esetben viszonylagos és időleges eredményeket a belső és külső stabilitás és a nemzeti mozgalom, ritkábban a gazdasági fejlesztés terén.*

Az afrikai állampártok az időleges stabilitást azáltal érték el, hogy a lakosság egészét megszervezték és ellenőrizték a születéstől a halálig, s ezáltal mintegy lefojtották, átmenetileg kiiktatták az etnikai összetűzéseket, a tribalizmuson nyugvó erőszakos hatalmi harcokat, továbbá az afrikaközi konfliktusokat. A pártállami rendszerben az

⁸ Az afrikai állam-nemzet problematika kutatásában Magyarországon az ELTE Afrikanisztikai Programja, valamint a Szegedi Tudományegyetem afrikanisztikai műhelye végez folyamatosan tudományos munkát. V.ö.: *Catherine Coquery-Vidrovitch, Henri Moniot, L'Afrique Noire de 1800 à nos jours.* Paris, Presses Univ. de France, 1992. 3e ed. 413-475.; v.ö. még: *Bernard Lugan, Afrique, bilan de la décolonisation.* Paris, Perrin, 1991. 187-267.o.

uralmon lévő pártok (gyakran etnikai alapon kialakult pártok) egyesítették a politikai és a katonai, a “szakszervezeti” szervezettséget, az ún. “civil” kontrollt, azt a látszatot keltve, hogy a homogenizáció révén képesek koherens működő rendszert fenntartani. *A történeti fejlődés során azonban az egypárt-szisztémák Fekete-Afrikában is különféle módon megszakadtak, illetve megbuktak.*

Az afrikai politizációs folyamat bizarr jelenségeként rögzíthető az ún. *neotradicionalizmus platformjára helyezkedő “régi-új” pártok* megjelenése. Ezek olyan modernizált pártok, amelyek a hagyományt állítják hatalmi céljaik és a modernizációs politika igazolásának szolgálatába. Bizonyíthatóan a neotradicionalista pártpolitika is az etnikai kereteket részesíti előnyben, s ezzel az egyes régiókban egy valóságos nacionalizmus élményét terjesztik a különféle karakterű lakossági csoportokban. (Pl. az Oyo Birodalom yorubáit, Kumasi ashantijait, a kikujukat, ibókat, ewéket; a mongokat, akik régi kiérlelt kultúrák képviselői, s akik nyitottabb formációban helyezkednek el az érintett afrikai országokban.)

A biztonságot veszélyeztető régi keletű jelenségcsoport a tribalizmus, amely reneszánszát éli a mai Afrikában. A mai tribalizmus háttérben felfedezhető, hogy az *elkülönülés lehetőségén kívül ily módon erősíthető fel a “törzsi” ihletésű szupertribalizmus.* Egyes etnikumok a (gyarmati) határokat átlépve – “légiesítve”, amint az a prekoloniális időkben is volt – szerveződnek és hoznak létre központosított politikai struktúrákat. (L. Kinshasa-Kongó, Brazzaville-Kongó és Angola határos területein működő *Abako Szövetséget.*) A tribalizmus nem elhanyagolható biztonsági kockázatokat hív életre Afrika “balkanizációja” vonatkozásában. Az erősödő, fel-feltámadó etnikai partikularizmus, a politikai szecesszionizmusok, a szupertribalista intézményesülés a biztonságot alapjaiban megbontó jelenségek (l. Buganda, Kenya, ex-Zaire, Nigéria, Etiópia és más országok esetét).

A mai fekete-afrikai politikai viszonyokban “fétis”-elemként még jelen van az “afrikai szocializmusok” tudata is, ami az irányultsági zavarokra, a helyi viszonyoknak megfelelő rendszerválasztás bizonytalanságára vezethető vissza. A közhiedelemtől eltérően a “szocializmusmodell”, a szocialista opció terjedésének a függetlenségi korszak elején nem egyetlen és elsődleges forrása az ún. kelet-közép-európai szocialista blokk létezése, avagy a marxizmus és leninizmus irodalma. *Ezek a különféle profilú afrikai szocializmusok azokra a kihívásokra adott válaszként születtek meg – szinte mindenütt egy*

vezetőhöz és teoretikushoz kapcsolható módon –, *amelyek a közösségi társadalmi léten a kolonialisták által ejtett lelki sebek orvoslására, a tényleges katasztrofális egészségügyi viszonyok felszámolására, a kultúrák visszaállítására, a tőkés piaci viszonyok okozta hátrányok leküzdésére vállalkoztak, hogy ezzel is bizonyíthassák eredetiségüket.* Az új államok vezetését és tömegeit egyaránt sokkolta, hogy a posztkoloniális partner-kapcsolatok keretében is folytatódnak a diszkriminációs jelenségek⁹ (egyenlőtlen csereviszonyok, a társadalmi-gazdasági szférában eszkalálódó negatív cselekmények, a nyugati befolyás jelenléte stb.). Az afrikai szocializmusokat egyfelől az a vágy hívta életre és tartotta fent, hogy az elmaradott életviszonyok pusztán “főnöki beavatkozások”, másfelől az afrikai kultúrákban még el nem évülő ún. ősi kollektívizmus utánérése útján megjavíthatók. (Ezek kézenfekvő kellékei: a külföldi tőke kiszorítása, a teljeskörű afrikanizáció avagy indigenizáció az élet minden területén.) E törekvés tükrében vitathatatlan, hogy a halmozott elmaradottságtól sújtott afrikai társadalmak vezetői ideológiai szintre emelték a türelmetlenséget.

A szovjet modellnek közvetlenül alárendelt rezsimekben, vagy a maoista kínai befolyást elfogadók esetében ugyancsak hasonló végkimenetet tapasztalunk. *A tudományos szocializmus illetve a szocialista forradalom skémája Afrikában sem bizonyult valós megoldásnak, s csupán annak katonai-hadigazdálkodási jellege tudott ideig-óráig hozzájárulni a szabadságharcos, antikolonialista-antiimperialista stratégia viteléhez* (l. Etiópia, Tanzánia, a frontországok esetét).

A világpolitikában az afrikai államok jogi-politikai függetlenné válása a bipolaritás körülményei között tartós zavarokat idézett elő és nőtt az afrikai államok közti diverzifikáció (l. az ún. fejlődési utak, opciók és stratégiák sokféleségét). *Felerősödtek a konfliktualitást gerjesztő, Afrikára irányuló, Afrika körüli és az afrikaközi küzdelmek. A formális függetlenség birtokában egyes területek gyorsuló dezorganizációjára került sor, az érintett államok belső kohéziója többnyire a szükséges és elégséges szint alá süllyedt vagy megszűnt. Az afrikai államok túlnyomó részében a fenntartható fejlődés irreálissá vált.*

⁹ L. ehhez a szerző “*Szocializmus Afrikában – afrikai szocializmusok*” c. tanulmányát, in: *Múltunk*, 2001. 2-3.sz. 247-275.o., továbbá az *Alternatív dekolonizációk* i.m. vonatkozó részeit c. forráskiadványt.

3. Biztonsági komplexitás és regionális biztonságpolitika a mai Afrikában

Általános megfigyelés, mondhatni tudományos posztulátum a biztonságkutatás terén, hogy *a biztonság szoros kapcsolatban áll a regionális struktúrákkal és a hatalommegosztás mikéntjével*¹⁰. Az egy régióhoz tartozó államok érzékenyebbek a konfliktusokra és ez elméletileg nagyobb késztetést jelent számukra azok kezelésére, megoldására. A regionális biztonság esélye nagyobb ott, ahol az érintett szereplők képesek érdekeik egyeztetésére, illetve ahol létezik egy gazdasági-katonai erővel és viszonylagos szilárdsággal rendelkező állam, amely hegemon szerepet vállalhat/játszhat.¹¹ Érvényesíthető-e ez a tézis az afrikai viszonyokra? A libériai és sierra leonei intervenciók (1993) az ECOMOG égisze alatt példaként említhetők e jelenségre.

Tény, hogy Afrikában is léteznek térségek, amelyek régióként említhetők, s mint ilyenek – nem vizsgálva most, hogy milyen fejlettségi stádiumban vannak egymásközi kapcsolataik -, saját struktúrával bírnak, amely összeköti az államokat és hatással van viselkedésükre, magára a “komplex biztonságra”.

*A strukturális típusok két válfaja azonosítható Fekete-Afrikában az unipoláris-hierarchikus, valamint az anarchikus. Az első esetben egy hegemon hatalom (regionális vezető állam) tartja befolyása alatt az eseményeket, indít egyoldalú (saját) vagy általa szervezett közös akciókat. A második esetben az ilyen eljárást az államokat és más szereplőket elválasztó különbségek, érdekeltségek szinte lehetetlenítik a közösségi (több állam együttes) akcióját.*¹²

A regionalizmus kérdésének fontossága felerősödött a függetlenségi korszak során, minthogy az a kísérlet, amely Afrika egészét kívánta kontinentális mértékben egyesíteni (l. a pánafrikanizmus törekvését az AESZ megalakulása előtt) nem bizonyult megvalósíthatónak. Egy afrikai csúcshatalom (African High Command) létrehozatalának terve kudarcot vallott a folytatódó fragmentáció következtében (a regionális adottságok szerinti

¹⁰ v.ö. ENSZ Charta VIII. fejelet 52. cikkely

¹¹ Barry Buzan, *People, States and Fear*. New York, Harvester Wheatsheaf, 1991

¹² Ernst Haas, “Collective Conflict Management: Evidence for a New World Order”. In: *Thomas G. Weiss*, *Collective security in a changing world*. Boulder, Colo., L. Rienner, 1993 63-117.o.

“elkülönülést” színezték olyan fejlemények, mint az egymással ellenkező irányultságok (francia-barátság, francia-ellenesség; szocialista avagy kapitalista opciók). Az AESZ nem tudott hatékonyá válni, amit a luzofon-afrikai válság alatt bekövetkezett szakadás nyíltan a felszínre hozott a ‘70-es évek közepén. (Az AESZ tagállamok egyrésze az MPLA mellett sorakozott fel, másrésze pedig ezzel szemben egy virtuális “nemzeti egységkormányért” politizált.¹³) Ugyanez a hatástalanság volt megfigyelhető a csádi válság idején is, amikor az AESZ 1981-ben Nigéria vezetése alatt álló béketeremtő és -fenntartó missziót határozott el, de az megbukott az ellenséges felek mögé felsorakozott tagállamok magatartásán.¹⁴

Ezen a negatív mérlegen javított az AESZ élére került tanzániai vezető, *Salim Ahmed Salim*, aki a szervezet központi célkitűzését a konfliktusmegelőzés és békefenntartás feladataihoz való alkalmasság megteremtésében látta. (Így kerülhetett sor arra, hogy Libériában kelet- és dél-afrikai erők avatkozzanak be az ECOMOG támogatására.) Ezzel a szervezet utat nyitott egy afrikaközi békefenntartó erő megszervezésének és működésének. Bár a funkcionális megújulást továbbra is akadályozta a tagországok megosztottsága, ismételten *beigazolódott, hogy Afrika biztonságáért az egyes régiók* (nyugati, déli, központi és keleti részek), *mint biztonsági komplexumok* (ideértve a regionális szervezeteket) minden nehézség ellenére *képesek fellépni az eredményesség esélyével.*

3.1 Biztonság és hatalommegosztás Nyugat-Afrikában

A nyugat-afrikai régió a hierarchikus elrendeződéshez közeli viszonyokat mutat. Két domináló hatalmi szereplő emelkedik ki: az egyik Nigéria, mint helyi hatalom, a másik Franciaország, mint a térség befolyásos külhatalma. E bipoláris hatalommegosztás keretében valósult meg a kontinens legambiciózusabb multilaterális biztonsági intézménye, az ECOMOG, amely a libériai és sierra leonei akcióra

¹³ William J. Foltz, “The Organization of African Unity and the Resolution of Africa’s Conflicts”. In: Francis M. Deng és I. William Zartman (szerk.), Conflict Resolution in Africa. Washington, DC: Brookings, 1991 347-366.; Sam Amoo, “The Role of the OAU: Past, Present and Future”. In: David Smock (szerk.), Making War and Waging Peace: Foreign Intervention in Africa. Washington, DC, United States Institute of Peace, 1993. 239-262.

¹⁴ David R. Smock és Hracj Gregorian, “Introduction”. In: David R. Smock (szerk.), Making War and Waging Peace. i.m. 9.o.

irányult. A régió különös biztonsági szerepét növeli, hogy egyrészt benyúlik az észak-afrikai régióba, másrészt a kontinens központi részébe. Mindkét irányban megkerülhetetlen a francia kapcsolat, miután Franciaország e vidékeken építette ki gyarmatbirodalmát, s a dekolonizáció idején két közösséget hozott létre. (L. Nyugat-Afrikai Államok Közössége, CEAO, jelenleg Nyugat-afrikai Gazdasági és Monetáris Unió, UEMOA), valamint a Közép-afrikai Vám- és Gazdasági Unió, UDEAC integrációkat.)

A hivatalos francia Afrika-politika a kétoldalú gazdasági-kereskedelmi és egyéb megállapodásokon túl jelentős katonai erők tartós állomásoztatásával biztosítja hegemon szerepét, s többoldalúan hierarchizálta a térség viszonyait (l. Guinea 1958-ban történt kiközösítését, s ettől eltérően a frankofon területeken kialakult konfliktusosságok kezelését). A francia hegemonia jegyében több nyugat-afrikai konfliktus kitörését sikerült meggátolni, mérsékelni, miközben ezt sem az algériai, sem a csádi esetben nem sikerült elérni. Franciaországnak szembe kellett néznie a pánafrikanizmus és a pánarabizmus kihívásaival, konkrét kísérleteivel, ezek sorában az 1969-es "líbiai forradalom" fordulatot hozott. A líbiai vezető ambíciózus expanzionista politikája elmozdulást idézett elő a hatalomelosztásban, s ez egyidejűleg az 1970-es évek elejétől magával vonta a Szovjetunió aktivitását. A francia hegemonia erőzőjét multilaterális francia-ellenes akciók váltották ki (líbiai befolyás Csádban, algériai beavatkozás Nyugat-Szaharában, angolai aktivitás Zairében, továbbá a SZU és a szovjetizált blokk egyes államainak műveletei a konfliktusövezetekben).

A francia dominancia korlátait jelzik a hidegháború megszűntével az 1990-es évek ruandai és zairei összeomlás eseményei. Ettől függetlenül Franciaország a posztbipoláris korszakra való átmenet idején tovább folytatta akcióit, hogy a politikai-választási küzdelmekben biztosítsa hagyományos befolyását.¹⁵

A "francia pólus" mellett *Nagy-Britannia* és az *Amerikai Egyesült Államok* játszott szerepet változó eredményességgel (l. a britek felelősségét az 1967-70-es nigériai polgárháborúban, s később, 1990-ben az USA képtelenségét, hogy libériai szövetségesének – *Samuel Doe* diktatúrájának – megfelelő támogatást adjon.

¹⁵ Jelentősebb francia katonai intervenciók: Gabon: 1964; Zaïre: 1978; Csád: 1970, 1978, 1986; Szomália: 1992; Közép-afrikai Közt.: 1979-80, 1992; Ruanda: 1990, 1994 v.ö. *L'Afrique et l'Europe* s. dir. Ph. Lemarchand. Éd. Complexe, 1994. 101-108.o.

Az USA a kereskedelmi kapcsolatok körében lévő afrikai államokon kívül Libéria mellett Egyiptomra, Szomáliára, Kenyára és Zairére összpontosította figyelmét, ezeken a helyeken állomásoztatott vagy vetett be katonai erőket. (Némi megszorítással igazoltnak tűnik, hogy Afrika a hidegháború utolsó évtizedében francia-amerikai ellenőrzés alá került.)

Nigéria 100 milliós népességének, területi kiterjedésének, jelentős olajkincsének, továbbá erős hadseregének köszönhetően vált Franciaország ellenpólusává. (A '60-as években Franciaország a biafrai szecesszionizmust támogatta, azaz Nigéria fegyveres erővel való felosztásához nyújtott segítséget.) Nigéria kiemelkedésével a kétpólusú struktúra még a frankofon államok részéről is elfogadottá vált, jóllehet a teljeskörű regionális integráció útján – ezt az Európai Közösség is helyes iránynak tartotta – nem mentek végig. A felemelkedő nigériai regionális hatalom birtokosai és támogatói szintén veszélyt láttak a frankofon nyugat-afrikaiakkal való egyesülési elképzelésekben.¹⁶

Nigéria a *biztonság* terén azonban kivételesen nagy eredményt mutatott fel az *1981-es Kölcsönös Védelmi Szerződés* (ECOWAS) megteremtésével. A szerződés Franciaországtól és szövetségeseitől kikényszerítette Nigéria regionális hatalmi pozíciójának elismerését. (Az ECOWAS 19. cikkelye alapján lehetővé vált az erő alkalmazása a külföldről tartósan és aktívan támogatott belső konfliktusosságok esetén.)¹⁷

Az 1995-2004 közötti évtized nigériai belpolitikai eseményei tükrében azonban a nigériai hatalmi státushoz is komoly bizonytalansági tényezők tartoznak. (L. a Niger-deltában lejátszódott súlyos zavargásokat és destabilizáló hatásaikat.)¹⁸

Az ellentmondásokkal terhes nigériai pólus és a francia dominancia együttes érvényesülése a biztonsági komplexitás függvényében előreláthatóan hosszabb távon fentmarad a régióban. A francia elitek számára a státusz és a presztízs megőrzése Afrikában a korszakokon átívelő fő célkitűzések egyike volt a múltban és maradt a jelenben is.

A régióban az 1990-től bekövetkezett ún. libériai válság is az afrikai biztonság központi dilemmájára irányította a figyelmet:

¹⁶ *Africa Today* (Editor in Chief: Ralph Uwechue). London, Africa Books, 1996

¹⁷ Julius Emeka Okolo, *Securing West Africa: The ECOWAS Defence Pact*. In: *World Today* (May) 1983. 181.o.

¹⁸ *Financial Times*, 2002. júl. 31.

*indigenizáció és/vagy multilateralizmus.*¹⁹ 1990 augusztusában Nigéria, Togo, Ghana, Gambia és Mali részvételével létrehozták az ECOMOG-ot, mint a végrehajtás szervezetét. A béketervet bemutatták ugyan az ENSZ BT-nek, de nem kívánták sem az ENSZ BT, sem az USA, Franciaország és az Európai Közösség bekapcsolódását. Az ECOWAS szövetségesei maguk akarták megoldani a konfliktust, s csak a béketeremtést követően szándékozták átengedni a terepet az ENSZ ellenőrző misszióknak. E törekvésüket elősegítette, hogy Kuvait megszállása Irak részéről (1990. aug. 2.) elvonta a figyelmet a nyugat-afrikai krízistől. Az ECOMOG küldetése azonban nem a tervnek megfelelően alakult. A libériai polgárháború eszkalációját tehetetlenül nézték, s részesévé váltak Doe hatalma megdöntésének. *Az ECOWAS/ECOMOG-misszió egyelőre megmaradt az indigenizáció keretei között, de a konfliktus az idő múlásával mindinkább összetettebbé vált és eszkalálódott.*

3.2 A dél-afrikai változások biztonságpolitikai hatása

Dél-Afrika a kontinens egyik kisugárzó központja történelmi korszakokon át. *A régió struktúráját a brit imperialista szereplők alakították ki az angol-búr háborúskodás alatt és az azt követő időben.* Ez a struktúra – Ausztrál-Afrika – mélyen benyúlt Lusofon Afrikába (főként Angolába) és Tanganyika területeibe. E régióban 1960-ig, Afrika évéig nem került sor államközi és belső háborúra, mivel az első világháború lezajlását követően a fehérek által uralt struktúra tovább szilárdulhatott. *A rasszista apartheid rezsim berendezkedésével pedig mintegy támaszpontként működött az afrikanizációhoz, indigenizációhoz különféle módon kötődő mozgalmakkal szemben.* A Dél-afrikai Köztársaság szorosra fűzte kapcsolatait Rhodéziával és Portugáliával, hogy az antikolonialista felszabadító mozgalmak nyomását ellensúlyozhassák.

1964 és 1990 között viszont több háború zajlott le, ezek során szerveződött meg a *Frontországok Csoportosulása (GFLS)*, melynek tagjai katonai, ideológiai és morális kihívást intéztek a Dél-afrikai Köztársaság ellen. *A frontországok a fehér szupremácia híveivel szemben rivális szövetségi, biztonsági struktúrát alkottak, amely komoly nemzetközi háttértámogatást kapott.* Az 1980-as évek elejére

¹⁹ Liberia In: *Africa Today* i.m.

már képessé váltak arra, hogy a szövetség körét bővítsék (l. Zimbabwe csatlakozását), s hogy intézményesítsék a régióra irányuló politikájukat. Megalakították a *Dél-afrikai Fejlesztési Koordinációs Konferenciát* (SADC). *A régi struktúra ezáltal kétpólusúvá vált, s következőképpen megnőtt a konfliktualitás szintje, ellentétes előjelű – "forradalmi" és "ellenforradalmi" – erőszakhullám borította el a térség államait.* A szembenálló felek háborúja általános destrukcióhoz vezetett. Az 1980-as évek végére Dél-Afrika már izolálódott, a másik fél pedig elvesztette előbb a Szovjetunió segítségét, később a kubai katonai támogatást (1989-1992).²⁰

1994-ben a hidegháború utáni korszakváltás keretei között összeomlott az apartheid-rezsim, s véget ért a két pólus közti harc. Lehetőség nyílt arra, hogy az erőszak kizárásával – nem várt módon – a régió államai nagyobb eséllyel valósíthassanak meg békés és biztonságos viszonyokat, mivel ez a paradigmaváltás a Dél-afrikai Köztársaságban érvényre juttatta a korábbi időszakban felhalmozott gazdasági, szervezeti, kulturális és intézményi képességeket. *Dél-Afrika modern infrastruktúrális, technikai adottságai, gazdasági és katonai ereje ismét reális feltételeket biztosított a regionális befolyás megújításához.* (Dél-Afrika belépett a SADC-ba is.) *Újra megteremtődtek egy unipoláris és hierarchikus struktúra alapjai, amelyben a hegemon szerep egész Ausztrál-Afrikában az apartheidtől megszabaduló Dél-afrikai Köztársaságra várt.*

Amint korábban is, a Dél-afrikai Köztársaságot a jelenben is e képességek predesztinálják arra, hogy dominanciáját a kontinens más régiói felé is kiterjessze. Befolyása révén stabilizációs hatások keltésével együtt (pl. a gazdasági növekedésre gyakorolt hatással) mérsékelheti a strukturális gyökerű államközi és helyi konfliktusok elmélyülésének lehetőségét. *Dél-Afrika a komplex régió-hatalmi képességek birtokában a béke és biztonság megteremtésének támaszpontja lehetett.* Ez a hegemóniztikus szerep 1997 májusában ért el szembetűnő szintet (l. a zairei diktatúra vezetőjének, Mobutu elnöknek a hatalomból való eltávolításában és az ekkor már az USA által támogatott *Kabila* vezette erők hatalomra segítésében játszott közvetítő szerepet).

Dél-Afrika térnyerését a zimbabwei elnök, *Mugabe* azonban túlzottnak ítélte, s ezért a kibővülő SADC-ban kereste saját

²⁰ *Chester Crocker, High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood.* New York, W.W. Norton, 1992

befolyásának megerősítését. Ezt a stratégiai célt a nyugat-afrikai ECOWAS mintájára a SADC-én belül a biztonsági feladatok előtérbe állításával, az abban való domináló szerep megragadásával kívánta megvalósítani. (A SADC védelmi erői 1998-ban a Kabila-rezsim oldalán léptek fel, s a Zimbabwe által vezetett segélynyújtási intervenció elfogadását a dél-afrikai vezetéstől is kikényszerítette.) Pretoria azonban csakhamar kiegyenlítette a megbomlott erőviszonyokat, amikor Botswanával együtt maga is SADC-intervencióra szánta el magát Lesothóban.

A Zimbabwe és Dél-Afrika közötti rivalizáció a déli régióban előidézte a SADC-on belüli polarizációt, a strukturális viszonyok kétpólusúvá válását, ami az eredeti biztonsági, békefenntartó funkció hatékonyságát és eredményességét jelentősen veszélyeztette. A jövőben a két domináns állam stratégiai megállapodása alapozhatja meg a régió megfelelő biztonságpolitikáját, feltéve, hogy képességeik nem csökkennek, hanem növekednek a feladat ellátásához.

3.3 Biztonsági és strukturális deficitek Közép- és Kelet-Afrikában

E két régióban tartós anarchia tapasztalható. Közép- és Kelet-Afrikában a leggyengébbek a struktúrák, a regionális alapú biztonság megteremtéséhez az államok többségében nincsenek meg, vagy alig léteznek a megfelelő feltételek. Az intenzív konfliktualitás, a “stabil egyensúlytalanság” pályájára kerültek az idetartozó államok.

Közép-Afrikában a Kongói Demokratikus Köztársaság, a gyarmati éra egykori “gazdasági motorja” az 1950-es évek végétől kezdve szakadatlanul a belső és külső (régió- és kontinensközi) válságövezetének bizonyult. Rendkívüli területi kiterjedésénél fogva a szomszédos régiók és államok, államcsoportosulások körében tradicionálisan az instabilitás, a dezintegráció kiváltója, megjelenítője. (Kinshasa-Kongó és a volt Francia Egyenlítői Afrika – jelenleg az UDEAC – krónikus válsággócként időnként a nyugat-afrikai régióval is szövetségi viszonyba került, s ezzel felelőssé váltak a kiterjedt konfliktualitásért.) A kongói krízis elhúzódásáért, megoldhatatlanságáért, illetve a mobutista rémuralom tartósításáért felelős belga, francia, USA, végső soron a nyugati politika a hidegháború végéig “kitolta” a biztonságra veszélyes rezsim támogatását. Franciaország az 1970-es évek végén, amikor angolai területről több ízben komoly katonai akciók indultak a Mobutu-rezsim

ellen, a maga befolyásának kiterjesztésével, s a francia-zairei kapcsolat feltétlen erősítésével lényegében uralta a közép-afrikai cselekményeket.²¹ 1985-ben Zaire, Ruanda és Burundi bevonásával megszervezte a *Közép-afrikai Gazdasági Közösséget* (CEEAC), kialakította a *Közép-afrikai Vám- és Gazdasági Uniót* (UDEAC).

A nyugati politika összehangoltan is, de egyes érdekelt hatalmak külön is az ún. kongói egységet veszélyeztető cselekmények elfojtására összpontosítottak, ám ezt a célt kizárólag a tradicionalista és feltétlenül Nyugat-barát szellemiségű vezetőkkel akarta elérni (l. a lumumbista és más progresszista-demokratikus mozgalmak elfojtását). *A drasztikus intervencionizmusra azért volt szüksége a Nyugatnak, mert Közép-Afrika stratégiai választóvonalat képezett a különféle afrikai nacionalista, progresszista és szocialista irányultságú mozgalmak illetve a frontországok célkitűzései, valamint a Nyugat-barát bázisok között.* Nem véletlen, hogy az 1990-es évek közepétől a közép-afrikai felkelések részben a francia jelenlét és befolyás megszüntetésére irányultak (Ruanda, Zaire: 1997). A francia-barát rezsimek megbuktatása átrendezte a régió belüli viszonyokat, s elmozdulást eredményezett az afrikai regionális struktúrákban is.²² A SADC tagja lett a Kongói Demokratikus Köztársaság is. Ruanda viszont Ugandával szövetségben kelet-afrikai biztonsági struktúra kiépítésébe kezdett, hogy a kongói állam befolyásának gátat vessenek, illetve ellenőrzési pozíciót építsenek ki.

Kelet-Afrikában, ellentétben a közép-afrikai francia dominanciával, a strukturális viszonyok alakulásában Nagy-Britannia játszotta a meghatározó szerepet. A regionális struktúra korszakokon át a Nílus-folyóhoz illetve az India felé vezető út biztosításához fűződő érdekeknek alárendelten alakult. (L. a Szezi-csatorna, a Vörös-tenger, Észak-Szómália ellenőrzését, a kelet-afrikai terjeszkedést, telepes gyarmat kiépítését Kenyában, az Etiópiával kötött kétoldalú egyezséget a stratégiai-geopolitikai előnyök biztosításáért.) A dekolonizáció során azonban megkérdőjeleződött, meggyengült a brit hegemonia. *Afrika Szarva, Kelet-Afrika kikerült a brit fennhatóság alól, és a továbbiakban instabil szubregióként létezett. A nacionalista mozgalmak megbontották a britek idején*

²¹ Adekeye Adebayo, From Congo to Congo: United Nations peacekeeping in Africa. In: *Africa in international politics: external involvement on the continent* (szerk. Ian Taylor és Paul Williams). London, Routledge, 2004 185-211.o.

²² Peter J. Schraeder, France and the Great Game in Africa. In: *Current History* (May) 1997 206-211.o.

létrejött status quo-t. Az átstrukturálódáshoz hozzájárult az Egyiptom hegemon küldetésén keresztül érvényesülő szovjet behatolási törekvés is. E mozgások következményeként multipoláris struktúra keletkezett, amely azonban anarchikus viszonyokkal párosult.

A multipolaritás a két szuperhatalom konfrontatív Afrika-politikájával súlyosbodott. (Felmerültek a szomszéd államok közti háborús veszélyek.) Gyökeres átrendeződéshez vezettek az etiópai forradalom utáni szövetkezések a térségben. Etiópia a SZU-val, Szomália – a szovjetek távozásakor – az USA-val szövetkezett. (L. az Etiópia elleni szomáliai háború elhárításához adott szovjet és kubai segítséget.) A régió jelentős államközi szervezetét (*Kelet-afrikai Közösség*, EAC) a kelet-afrikai centrifugális mozgalmak bomlasztották fel 1977-ben. (L. az *Idi Amin* vezette Uganda agresszív lépéseit az EAC és Tanzánia ellen 1978-1979 folyamán.) *A kelet-afrikai válság 1969 és 1979 között a két szuperhatalom expanziós terveinek kedvezett, s kettejük rivalizációja a régió válságának nemzetközivé válását okozta.*

Az 1980-as években az államközi irredenta, nyílt háborúkat az egyes államokon belüli klán- és polgárháborúk, szélsőséges erőszakosságok és a népirtás cselekményei váltották fel, ami összefüggött a szuperhatalmak korábbi doktrínáinak átértékelésével. (A Szovjetunió visszavonult Afrikából, s hasonlóan az USA is sorsára hagyta a *Sziad Barré* rezsimet Szomáliában, s ezt követően eszkalálódott az erőszak a térségben.) A kiterjedt konfliktualitás megfékezéséhez a régió fragmentált struktúrája nem szolgáltatott alapot. Az anarchia légkörében egyes államokban a konfliktusmegelőzés céljából nemzeti egységkormányok felállításával “próbálkoztak”, ezek a multietnicitásban és vallási sokféleségben rejlő veszélyeket próbálták kiküszöbölni (l. Uganda, Etiópia, Eritrea). Szomáliában azonban nem létezett olyan erő, amely a legcsekélyebb eséllyel vehette volna kézbe a központi hatalmat, részben ennek következtében 1992-ben az USA által vezetett multilaterális (USA, ENSZ, Etiópia, Eritrea, Kenya) intervenció is megbukott. Egy évvel később az UNOSOM II. művelettel sem sikerült kikényszeríteni a békét.²³

²³ A. J. Samatar, Horn of Africa: The Exigencies of Self-Determination, Territorial Integrity and Collective Self-Reliance. In: *Georges Nzongola-Natalaja* (szerk.), Conflict in the Horn of Africa. Atlanta, African Studies Association, 1991, 67-88.o.; *Christopher Clapham*, Africa and the International System. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 239-43.

*A kelet-afrikai megosztottság körülményei közt egy a biztonság minimumát célzó kormányközi szervezet, az IGADD (Intergovernmental Authority on Development and Democracy) volt képes némi eredményt felmutatni a Szomália és Etiópia közötti béke illetve a szudáni belharcok mérséklése vonatkozásában. Csak a Ruandában lezajlott genocídiumot követően (1994) voltak képesek a legaktívabb államok (Uganda, Tanzánia és a francia befolyás alól kikerülő új hazafias vezetésű Ruanda) egymásközi szolidaritást vállalva segítséget adni az arushai nemzetközi háborús bűnöket vizsgáló törvényszéknek. Ugyanezt a közös fellépést 1996-ban megismételték Tanzánia vezetésével, amikor szankciókat léptettek életbe Burundi ellen az ún. *Buyoya-puccs*ot követően. Az 1990-es évek utolsó harmadában több hasonló biztonságerősítő béketeremtő államközi szövetséget hoztak létre a régióban (l. Ruanda és Eritrea szövetség-kísérletét a khartumi iszlamista rezsim ellen, bár ezt a csoportosulást az etióp-eritreai háború 1998-ban megghiúsította).*

Az intervencionizmus, a szövetségek kialakításának módszereivel Kelet-Afrikában nem sikerült a századfordulóig javítani a békekilátásokat, a stabilitás felé mozdítani a régió viszonyait.²⁴ 1989 előtt multilaterális intervenciókra ritkán került sor (1960. ONUC-misszió Kongóban, 1981: AESZ-Nigéria hadművelet Csádban).

A régióelemzések alapján az állapítható meg, hogy egyfelől, ha lassan is, de a nyugati és déli régiókban erősödött az államok akarata és cselekvőképessége a béke kikényszerítésére és megtartására illetve a háborús cselekmények megállapítására. Ettől a közép- és keleti régiók elmaradtak. Afrika egészében az intervenciók ellentmondásos eredménnyel jártak. Az intervenciók nagyrésze rövidtávú stabilitást hozott, de anélkül, hogy megalapozta volna a hosszabb távú konszolidációt és békét. Továbbra is tapasztalható, hogy államok sora túri el az emberi jogok tömeges megsértését. A nehezen elért eredmények időlegességét bizonyították az ugandai, ruandai és zairei, sierra leonei intervenciókat követő megtorló tömeggyilkosságok, az államközi erőszakhullám újraéledése.

²⁴ V.ö. Hughes és May vonatkozó elemzéseivel és statisztikáival, akik megállapították, hogy az intervenciók egyikét sem humanitárius megfontolásból indították, hanem a rezsimek, az államok támogatására 1960 és 1985 között: Arnold Hughes és Roy May, "Armies on Loan: Toward an Explanation of Transnational Intervention among Black African States." In: Simon Baynham (szerk.) *Military Power and Politics in Black Africa*. New York, St. Martin's Press, 177-202.

A régió súlyos, elhúzódó válságai közül legújabbán a *darfúri* (Szudán nyugati tartománya) *konfliktus* jelzi a biztonsági viszonyok komplexitását. A 2003-ban kirobbant krízis Darfúr népességének több mint felét sújtja (kb. 3 és fél millió embert). A polgárháború, melynek gyökerei az 1980-as évekre nyúlnak vissza (nem tekintve a *fúrok* szultánátusának 1916-os annexiója következményeit az angolok szudáni gyarmatához), helyi és regionális szinten a tribalista összetűzéseket, a központi kormány katonai, gazdasági, vallási és politikai represszióját, a gátlástalan kizsákmányolást elegyíti.

A konfliktus különös jellemzője a humán biztonság végzetes veszélyeztetése, már-már a ruandai genocídium megismétlődésének víziójával. A darfúri dráma egyszersmind a térség hatalmai közti geopolitikai, nemzetközi szintű stratégiai rivalizáció folyamatába illeszkedik, ahogyan az az 1990-es évektől kezdve is történt (l. a szudáni kormány szerepvállalásait a csádi, az ugandai, az eritreai válságok idején). Szudán több "törésvonal" találkozási térsége: *az iszlám és az afrikai területek közötti nagy kiterjedésű centrumország*, mezőgazdasági potenciálja illetve olajkincse révén körkörös hatással bír a Vörös-tenger, Afrika Szarva, Észak- és Kelet-Afrika államaira. Ez a státusa, valamint a területén működő nem állami szereplők jelenléte és aktivitása a stabil egyensúlytalanság állapotában tartja.

Darfúr, mint Szudán válsággóca a globális biztonságot tekintve felértékelődő jelenség: öt ún. geopolitikai alrendszer érintkezési "pontjává" lépett elő. Itt "kapcsolódik" össze *Afrika Szarva*, a *közép-afrikai biztonsági övezet*, a *Maghreb* és a *Vörös-tenger*, valamint a *Közel-Kelet*, mint az USA globális, terrorizmus elleni stratégiájának "kísérleti padja". E humanitárius káosz és katasztrófa megszüntetése ekként nemzetközi szintű pacifikációs célzatú aktivitástól függ.

A konfliktuskezelés körülményei paradoxális elemeket fognak át. A radikális iszlamista khartumi vezetés tudatosan mélyítette és eszkalálta a lázadó erőkkel szembeni katonai fellépést. A 2003 és 2005 között megkísérelt tárgyalások idején viszont a lázadó erők fokozták a fegyveres nyomást. Mindkét oldal az erőszak eszkalációjával vélt előnyhöz jutni a tárgyalási fordulók előtt, a nyíltan bevallott vagy rejtve maradt érdekek határozták meg tetteiket. A morális megfontolások, amelyek a nemzetközi társadalomban felerősödtek, a felek közötti közvetlen tárgyalások során másodrendűnek bizonyultak. A katonai erőszak kizárásának lehetőségét továbbra is erősen korlátozzák a térségen belüli államközi ellentétek illetve képlékeny viszonyok (aktuálisan a Csád és Szudán közötti kvázi hadiállapot),

minthogy az államhatáron nem szűnnek a csádi felkelők és a szudáni kormányerők közötti feszültségek; ez utóbbiakat a paramilitáris etnikai milicisták támogatják, akiket az arab törzsi (dzsandzsavid) harcosok soraiból verbuválnak. A csádi kormányzat hadereje ugyanakkor Franciaországtól várhat/kaphat logisztikai és katonai támogatást.

Összefoglalva: a határon átnyúló etnikai cselekmények, a konfliktus internacionalizálódása, a globális biztonsági összefüggések, a humán biztonság hiánya, a fegyverkereskedelem korlátlansága, Khartum radikális arab-barát politikája, az iszlám erőszakos terjesztése, az etnicitás, a halmozott elmaradottság, a geopolitikai hatásmechanizmusok együttesen a béketeremtés esélyeit miniszteriális szintre szorítják.

4. Változások a posztbipoláris korszakra való átmenet idején

4.1 Az ENSZ szerepvállalása

A Kelet-Nyugat szembenállás megszüntetésével az afrikai béketeremtés, békefenntartás történetében változás következett be. 1989-1993-tól az ENSZ fellépése felerősödött a biztonsági, válságkezelési teendőkben. (L. az 1992-es Namíbiában folytatott "töbpcélú" – multipurpose – intervenciót: beavatkozott a harcban álló felek megállításába, ellenőrzésébe, a hatalomátadás procedúrájába. Nem zárult sikerrel az UNAVEM–II. elnevezésű angolai misszió 1992-ben, csak a megismételt UNAVEM–III. művelet 1995-97-ben; eredményes volt az 1993-94 közötti mozambiki ENSZ-ONUMOZ-misszió.)²⁵

Az ENSZ-szerepvállalás egyes elemzők szerint kettős üzenetet hordoz: Egyfelől az USA és az ENSZ szorosabb együttműködésére világít rá, másfelől – Afrika esetében – az USA csökkenő érdekelttségére utal. Ez utóbbi magyarázatát abban jelölik meg, hogy a hidegháború korszakát követően *a multipoláris világban már nem létezik az a többlet motiváció, ami a bipoláris vetélkedésből és szembenállásból fakadt. Az 1993. október 3-i merénylet*

²⁵ *Fen Osler Hampson, Nurturing Peace: Why Peace Settlements Succeed or Fail. Washington, DC, United States Institute for Peace, 1996. 125-127.o.; v.ö.: Africa in International Politics i.m.*

Mogadishuban ellentmondásos reagálásokat váltott ki az amerikai vezetésben: *a multilaterális konfliktuskezelő tervek koncepciója szembekerült az Afrikához fűződő érdekeltségek gyengülő trendjével.* Az UNAMIR²⁶ művelettől megtagadott USA-támogatás 1993 októberében kapcsolatba hozható a Ruandában lezajlott 1994-es genocídiummal, minthogy közvetve bátorítást kaptak a népirtás kitervelői.²⁷ A '90-es évek kezdetétől folytatott ENSZ békekikényszerítő missziók mérlege komoly következményekkel járó kudarcokat is mutat (a *szomáliai válság* menete eklatáns példa erre).²⁸

1991-92 *a béketeremtés kudarca Szomáliában.* Az UNOSOM-I. erői elégtelenek voltak a tűzszünet fenntartásához, a segítségszállítmányok biztosításához. Miközben az USA felajánlását (United Task Force, UNITAF; más néven Operation Restore Hope), az ENSZ-erő alkalmazására való felhatalmazásával jóváhagyták az ENSZ részéről, vita támadt a két erő közötti együttműködés rendjéről. (Az amerikai vezetésű multilaterális hadműveletben 24 ezer tengerészgyalogos és 20 másik országból vezényelt újabb 20 ezer fős erő már sikeresen működött.) 1993-ban az UNITAF nem kielégítő ténykedését *az UNOSOM-II. felállításával próbálták megjavítani, de ennek hatására a szomáliai hadvezérek radikalizálódtak.* Október 3-án bekövetkezett az amerikai katonák elleni brutális támadás, ami kiváltotta, hogy az USA kivonult a misszióból. A következő két évben (1994-95) az ENSZ BT. 1995. márc. 31-i határidővel az UNOSOM-II. befejezése mellett döntött, de *Szomáliában a háborús viszonyok és a megosztottság mégis fennmaradtak.*

A ruandai genocídiumhoz kapcsolódó krízis esetében három alternatíva állt az ENSZ BT előtt: (1) *vállalni a békekikényszerítést* (2) *részlegesen kivonulni*, (3) *teljes kivonulás mellett dönteni.* A BT április 21-i határozata *a részleges kivonulásra mondott igent, minek következtében folytatódott a genocídium.*²⁹

1994. május-június között a kibontakozás jelei mutatkoztak. Felállították az ENSZ *Humanitárius Segély- és Belsőszülött Békekikényszerítő Alakulatot* illetve Franciaország katonai műveletet hajtott végre egy fegyvermentes övezet létesítésére, igyekezték

²⁶ *The United Nations Assistance Mission in Ruanda (UNAMIR)*

²⁷ Hampson, u.o.

²⁸ Samuel M. Makinda, *Seeking Peace from Chaos: Humanitarian Intervention in Somalia.* Boulder, CO, Lynne Rienner, 1993. 63.o.

²⁹ L. ehhez Clinton elnök direktíváját, amely az USA által támogatott békeműveletek feltételeit szigorította: *Presidential Decision Directive, 25.*

szétválasztani az ellenséges feleket (egyben védték a hutu szélsőségeket is). Az intervenció csak rövid időre csökkentette Angola, Uganda és Ruanda fenyegettségét, mivel a Kongói Demokratikus Köztársaságban csakhamar a hirhadt “kongói betegség” újra felütötte a fejét, a közép-afrikai “óriást” ismételten erőszakosságok és káosz lepte el.

*A külhatalmak Afrika-politikáját a posztbipoláris korszak kezdetén már nem pusztán a külpolitika tárgyaként rögzíthetjük, hanem a transznacionális civil társadalom biztonságos újraszervezését célzó globális stratégia döntő elemeként. Az ún. Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) kezdeményezés koncepciója azzal a feltevéssel számolt, hogy Afrika különös fenyegetést jelent a világfolyamatokban. Konkrétan a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmény arra indította az amerikai vezetést, hogy Afrikát következetesebben vonja be a maga reálpolitikai és ún. meliorista stratégiájába. Az USA külügyi vezetése figyelembe veszi, hogy “az iszlám legradikálisabb és leginkább Amerika-ellenes híveinek aktivitása nőtt az egész kontinensen”.*³⁰

A külhatalmak reagálásának jellegzetes vonása, hogy bár nem tekintik megkerülhetőnek az afrikai ügyeket, éppen a terrorizmus elleni fellépéseik meghatározatlan időre gyengíthetik a demokrácia, az emberi jogok, vagyis a hamiltoni és meliorista töltetű politika “bevételének” és érvényesítésének esélyeit illetve szándékát. A francia Afrika-politika dinamikáját viszont a fentiek ellenére a hagyományos “francia-afrikai háló” keretében a tradicionalista vezetők elkötelezettsége továbbra is alátámasztja.³¹ A brit Afrika-politika mérlege, bár vegyes képet mutat, a mai kurzus alapvetően utilitárius szemléleten alapul, azaz a profitszerzésre irányul. Napjainkban Oroszország, a Kínai Népköztársaság, Japán ambíciói ugyancsak egybevágóak a brit magatartással, még ha Japán a “nem nyugati” alapú fejlődés és fejlesztés képzetét is kelti diplomáciai lépéseivel.³²

³⁰ J. J. Hentz, The contending currents in United States involvement in sub-Saharan Africa, in: *Africa in International Politics : External involvement on the continent* (szerk. Ian Taylor és Paul Williams). London, Routledge, 2004, 23-40.o.

³¹ D. Kroslak, France’s policy towards Africa : continuity or change? In: *Africa in International Politics* i.m. 61-82.o.

³² Scarlett Cornelissen, Japan-Africa relations : patterns and prospects. In: *Africa in International Politics* i.m.

4.2 Az euroafrikai kapcsolatok biztonságpolitikai szerepe³³

Az euroafrikai kapcsolatok a hidegháború korszakában és a posztbipoláris átmenet szakaszában is a nemzetközi biztonság meghatározó részét képezték. A világfejlődés menetét történelmi léptékben domináló Európa, annak fejlett ipari centrum-országai a fekete kontinens feletti uralom kiépítésével bonyolult képletet hozott létre.

- *A gyarmati impériumok megszervezése és működtetése nagyban hozzájárult az európai rend időszakos biztosításához, tágabban a világrend stabilitásához* (l. az ún. kapitulációs szerződések gyakorlatát; a kolonizáció ismert alapelvét, amely szerint “a tulajdonos nélküli területek elfoglalása jogos, ill. szabad”). Az afrikai térségek modernkori gyarmatosítása számottevően hozzájárult a gazdasági növekedés alapjainak szélesítéséhez, s a globális méretű strukturális változások egyik – korántsem mellőzhető – aggregátumává vált.

- *Az “európaizáció” kibontakoztatásának egyik pillére, Afrika gazdasági kiaknázása az univerzalizációs folyamat fő vonulataként korszakosan kedvező eredményekhez vezetett.* Természetesen, mint minden világméretű berendezkedési viszony, ez az európai expanzió nyugvó rendszer is magában hordta az emberiség sorskérdését, hogy az “univerzum” avagy a “multiverzum” jelenti-e azt az értéket, amelynek érvényesítésére vállalkozniuk kell a szereplőknek (vezető hatalmaknak és a befolyásuk alatti államoknak, népeknek).

- *Napjainkban az EU és a fekete-afrikai államok közötti két- és többoldalú kapcsolattartás/kapcsolatépítés a hidegháború korszakához képest lényegesen eltérő mozgáskörben működik.* Az új diplomácia minden érdemi együttműködés, segély és támogatás előfeltételül szabta a politikai rendszerváltást, s akaratuknak következetesebben szereztek érvényt a korábbi korszakhoz képest. A korábban már kialakított multilaterális egyezmények (Yaoundéi Egyezmények, Lomé-konvenciók, Élelmiszer-konvenciók) nyomában új partnerségi viszonyt kezdeményeztek a felek (EU – AESZ/AU). Megszületett a *Cotonoui Partnerségi Megállapodás* (2000.), majd a korábbi *Stabex* és *Sysmin* eljárásokat *Regionális Gazdasági Társulási Egyezmény*vel (APER) váltották fel (2002.), illetve folyamatban van az

³³ Roland Dannreuther, *European Union foreign and security policy: towards a neighbourhood strategy*. London, Routledge, 2004

egyoldalú preferenciális vámkedvezmények rendjének felszámolása (2007-től kezdődően).

A megelőző korszakban létesített ún. preferenciális intézmények ilyen politikai nyomásgyakorlást közvetlenül nem tartalmaztak, a politikai követelések többnyire a deklaráció szintjén maradtak. Igaz viszont, hogy ekként nem egyszer újabb destabilizációs folyamatok indultak meg, a többpárti rendszerre való visszatérés felszínre emelte és újraélesztette a lappangó konfliktusokat, illetve intenzifikálta az erőszak alkalmazását. *Az erőszak, az anarchia eszkalációja ismét előtérbe állítja a központosított hatalmi formációk alkalmazását, az egypártosítás bevezetésének kérdését.*

- Az euroafrikai kapcsolatok megújítása mindkét oldalon *lényegi változásokkal* esik egybe: (1) megkezdődött az EU kibővítése és átalakítása, intézményi reformja; (2) Afrikában a leszakadás, a mélyülő nyomor, a teljeskörű instabilitás jelensége vált általánossá.³⁴

- Az 1990-es évek derekától napirendre kerülő paradigmaváltás kényszere a politikai és biztonsági megfontolásokat vitathatatlanul az euro-afrikai kapcsolatépítés homlokterébe emelte. *A 25-ök Európája – tehát az új tagállamok is – azzal a feladattal szembesültek, hogy egyidejűleg oldjanak meg egy történeti, biztonságpolitikai-társadalmi és lélektani kármentő feladatot, valamint egy válságmegelőző, az alulfejlett afrikai országokat a fejlődés pályájára visszatérítő, különös fejlesztési modellteremtő feladatot.* E kettős töltetű stratégiának fontos kulcskérdése, hogy az újraélesztéssel járó elkerülhetetlen “intervenciókat” és sokoldalú műveleteket anélkül kell végrehajtaniuk a feleknek, hogy az “afrikai mivolt”, a “multikoloritás”, a sajátos és különös helyi értékelemek tovább erodálódjanak a fekete kontinensen.

Az EGK megalakulásakor (1957) a tengerentúli területeket formailag ún. *társult státus*ba sorolta ugyan, aminek azonban tényleges tartalma csupán egy funkcionális küszöb rögzítése volt.³⁵ Napjainkban a társult státus merőben más minőséget és funkcionális kapcsolatot jelez. Az afrikai államokhoz való viszonyokat *újabb paradigmaváltás* hivatott új mederbe terelni, *mintegy előírva az államközi kapcsolatok szigorú kölcsönös megfelelési követelményeit.* 1993 óta deklaráltnak létezik egy afrikai fejlesztési stratégiai terv. Afrika jórészének kaotikus és végzetesen leromlott helyzete, *az általános anarchia elvezethet olyan mérvű konfliktualitáshoz (ideértve az ún. nemzetközi*

³⁴ L. a szerző előadását (Régiók Szövetsége–Corvinus Egyetem, 2005. május)

³⁵ I. a Római Szerződést

terrorizmushoz való kapcsolódást is), amelynek hatására a nemzetközi viszonyokban – így a világkereskedelemben – részleges, de jelentősen káros működési zavarok keletkezhetnek, amelyek általános krízishelyzetet is okozhatnak. E felismerés jegyében az EU fokozottan törekszik az afrikai regionális gazdasági integrációk, egyben a diverzifikálódási program támogatására. (A támogatási szféra főbb területei és irányai a következők: az EU piacának megnyitása; a partner afrikai országok specializációra való rávezetése, serkentése; a fejlesztésekhez szükséges tudományos, szakpolitikai, szervezési-logisztikai ismeretek átadása, az európai beruházások lehetőség szerinti növelése, az együttműködés pénzügyi és technikai feltételeinek szükséges és elégséges szintű biztosítása).

Az afrikai gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi válság szanalásának követelménye azonban több régi és újkeletű akadályba ütközik, az EU tagállamok jórésze nemzeti érdekeire való hivatkozással elzárkózhat ettől a stratégiai tervtől. A lisszaboni kurzus teljesíthetősége érdekében maga az EU az egyes nemzetek teljesítménynövelésében látja a célul kitűzött szintektől való elmaradás felszámolását, a program eredményes végrehajtását.

A megújított partnerségi stratégia e gyakorlatban eleve csak szelektíven, részlegesen és időben elhúzódó jelleggel megvalósítható víziót jelent akarva-akaratlanul drámai visszaesésekre kerülhet sor, mint a fejlesztési politika kikerülhetetlen járuléka).

A 25-ök kapacitásai nem növekednek megfelelő ütemben az ambíciózus euroafrikai stratégia következetes megvalósításához, ami nem kedvez az euroafrikai szolidaritásnak. Bár az EU globális politikájában az afrikai gazdasági kapcsolatoknak nem elhanyagolható szerepe van, mégis e téren a világgazdaság erőterében maga is kompromisszumokra kényszerül, s ily módon a fejlesztés “béke fegyverének” alkalmazása időszakosan háttérbe szorulhat.

Következésképpen Európa érdekeltsége (kereskedelmi érdek, történelmi kapcsolatok, humanitárius megfontolások a posztbipoláris világrendben való szerepkeresés) önmagában nem biztosíték egy ilyen történelmi horderejű, világpolitikai szintű offenzíva véghezviteléhez. Afrika modernizálásában hegemon szerepet játszva is, egy ilyen felzárkóztatás terhei, annak nagy része, az új világrend, a dinamizálódó globalizmus korszakában nem csupán az európai közösségnek kötelezettsége. Miközben az EU továbbra is a globális kontinensközi együttműködés és fejlesztés fő bázisaként működhet, a

magasabb szintű nemzetközi koordináció a nemzetközi szervezetekkel és más aktorokkal nem érintheti hátrányosan az afrikaiak érdekeit.

Az afrikai államok, az Afrikai Unió adminisztrációjának várakozásai egyértelműen a folyamatos leszakadás megállításához fűződnek. Ezenfelül, mintegy történelmileg indokolt jogon elvárják az EU-tól, hogy tagállamai révén ne csupán a multilaterális adományozásban, a kereskedelmi partnerség növelésében tartsa fent és erősítse meg tevékenységét, hanem aktívan járuljon hozzá az afrikai államok pozícióinak és tekintélyének növeléséhez a nemzetközi társadalomban.

Az euroafrikai kapcsolatok új kurzusában eddig az európai közösségnek sikerült politikai befolyásával meggyorsítania egyes afrikai államokban a politikai Nyugat által “kitartott”, így az ugandai Amin, a zairei-kongói Mobutu és más diktatórikus rezsimek, a szovjetizált személyi diktatúrák, továbbá az oligarchikus viszonyok felszámolását. Ehhez a döntési képességet a Maastrichti Szerződés teremtette meg, amelynek szellemisége a hatékonyabb kül- és biztonságpolitikai fellépést szorgalmazta, követelve egyfajta demokratizálási újrakezdet kikenyszerítését.

Az Amerikai Egyesült Államokat ért 2001. szeptemberi terrortámadás hatására érzékelhetően felerősödött az Európa–Afrika-kapcsolatok politikai dimenziója. E két motívum lényeges elmozduláshoz vezetett az afrikai biztonság kezelése révén. A tőkés világrend egységesítésének, biztonságossá tételének és dinamizálásának igénye a domináló államok és az általuk életrehívott integrációs és szövetségi rezsimek közti kapcsolatok elmélyítését vonta magával. Amíg a korábbiakban a politikától és ideológiától való viszonylagos mentességet deklarálták az európai közösségben, addig az új kurzus jegyében már bevallottan előtérbe állították a politikai dimenziót.³⁶ Európa, az EU-tagállamok számára nyíltan megjeleníthetőkké váltak a kapcsolatépítés politikai feltételei, megfelelően az emberi jogok és a demokrácia tiszteletben tartása célrendszerének. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy elhatárolódva a retrográd afrikai elitektől, azok szélsőséges túlkapasaitól és a természetessé vált nepotizmus jelenségétől, az expanzió új távlati, új módozatai nyíltak meg a külvilágnak, így az EU-nak is. A hidegháborús érvek és motívumok helyébe deklaráltan a demokrácia

³⁶ L. Maastrichti Szerződés 130u. cikk. 2. bek., v.ö. Emberi jogok, demokrácia és fejlődés c. 10107.sz. EK-hat-tal.

terjesztésének, az emberi jogok elmélyítésének, a biztonságot alapjaiban fenyegető viszonyok korlátozásának, megszüntetésének követelménye került.³⁷

A stratégiai-koncepcionális váltás a *Cotonoui Megállapodásban* öltött testet. Az aláírók szuverén egyenlőségének deklarációja mellett a dokumentum tartalmazza azt a kötelezettségvállalást, hogy az aláírók a nyugati értékek érvényesüléséhez kapcsolódnak, ami a "politikai kondicionalitás" bevezetését jelenti. Az új kurzusban a politikai követelmények be nem tartása esetére a létező gazdasági konvencióból való kizárás szankcióját helyezték kilátásba.³⁸

Az afrikai konfliktuskezelésben az EU fő partnere természetesen az Afrikai Unió (volt AESZ) marad, azonban az euroafrikai együttműködést beárnyékoló jegyek is léteznek: az egyik, hogy az EU nem hagy kétséget afelől, hogy saját érdekei érvényesítésére, értékeinek kiterjesztésére törekszik, s a másik, hogy ismételten felmerült az a nézet, miszerint az afrikai válságokat maguknak az afrikaiaknak kellene megoldaniuk, hogy tartós megoldásra nyíljon esélyük. Ugyanakkor az európaiak 1993 óta felhatalmazással bírnak arra, hogy az AESZ-szel együttműködve megfigyelői missziókat működtessenek, illetve hogy megfelelő konfliktuskezelői mechanizmusokat létesítsenek (l. a ruandai, a burundibeli, etiópai, sierra leonai eseteket). Ezt a folyamatot tovább erősítette a 2000 tavaszán tartott *euroafrikai csúcsertekezlet* Kairóban, ahol akciótervet fogadtak el a tárgykörben, s az EU kötelezte magát, hogy megfelelő anyagi támogatással működőképessé teszi a "korai figyelmeztető rendszert".³⁹

Az EU még ennél is messzebb ment, amikor saját megelőző stratégiát dolgozott ki, amelynek jegyében 2001. óta országokénti *Stratégiai Dokumentációt* készített. Ezek az elemzések az egyes államok politikai életével, a veszélyforrásokkal foglalkoznak. Az EU több síkon figyelteti/figyeli az afrikai országokat, így például finanszírozza a *Conflict Prevention Network*-öt, amely gyakorlati tanácsokat nyújt az uniós intézményeknek. Ezek a lépések elsősorban az EU védelmi dimenziójához adnak hathatós segítséget.

³⁷ Stephen R. Hurt, The European Union's external relations with Africa after the Cold War : aspects of continuity and change. In: *Africa in International Politics* i.m. 155-173.o.

³⁸ l. az újratárgyalt Lomé-konvenció 5. cikkelyét!

³⁹ *Le Monde*, 2000, 5. ávr.

Újabban az ún. *humanitárius intervencióra* is készek az európai védelmi erő felállításának hívei, akik az Európán kívüli beavatkozás szükségességét sem zárják ki az európai béke és biztonsági, védelmi pozíciókkal összefüggésben. (2003-ban került sor egy *uniós katonai műveletre* a Kongói Demokratikus Köztársaságban, amikor francia csapatok vezetésével multilaterális angol, belga, svéd csapatok biztosították *Bunia* városát az ENSZ-misszió megérkezéséig.)

Az afrikai biztonság tekintetében a politikai dimenzió szorosan összekapcsolódik a katonai fellépésekkel, s e tekintetben még nem zárult le az a gyakorlat, hogy az egykori gyarmattartó hatalom egyedül avatkozik be a kialakult válságócokban (l. a sierra leonei, az elefántcsontparti konfliktusokat, ahol unilaterális módon került sor az ún. pacifikációs beavatkozásokra).⁴⁰

Bár történelmileg, a világpolitikai jövőkép szempontjából szükség lenne egy sikeres Afrika-politikára, az Afrika felfejlődése melletti elkötelezettség azonban még napjainkban sem megfellebbezhetetlen létérdek Európában. Afrikáról a retorika, az eszmék és elvek szintjén megfelelő állásfoglalásokra, különféle szintű és volumenű reakciókra továbbra is számítani lehet, de *a napi politika és döntések gyakorlatában sok kényszeres prioritás szabhat határt az euroafrikai politika hatékonyabbá válásának az EU-n belül* (gazdasági gondok, nemzeti önzés, a közös politika, az egyesítés sikerre vitele, a biztonsági kihívások stb.).

*Az euroafrikai kooperációs politika különöségét az adja, hogy az EU – a maga korlátai között – egy történelmi léptékű Afrika-stratégia végigvitelével saját nemzetközi szerepét jelentősen megerősítheti. Afrika számára a mai nemzetközi környezetben a neoliberais ideák és gyakorlati megoldások komoly nehézséget jelentenek az afro-európai kapcsolatok elmélyítésében. A neoliberalizmus kompatibilis a politikai elitek és az EU-tagállamok tőkeerős csoportjainak céljaival, de kisebb mértékben az afrikai államok közép- és felső osztályának érdekeivel.*⁴¹ Ismételten beigazolódott, hogy *az afrikai biztonság elsődleges problémája a jövőben is*

- a belső konfliktusok és azok következményei;
- az államok diszfunkciója, “összeomlása”;
- a krízisek átcsapása szomszédos országokra;

⁴⁰ *Le Monde*, 2003. 28 nov/18 dec

⁴¹ *G. M. Khadiagala*, “Europe in Africa’s Renewal: Beyond Postcolonialism?” In: *J.W. Harberson és D. Rothchild* (szerk.), *Africa in World Politics: The African State System in Flux*. Boulder, Westview Press, 2000. 103.o.

- a régiókon belüli feszítő erők, fenyegetések;
- az afrikaközi, multilaterális alapú együttműködésre való képesség és készség gyenge volta vagy hiánya;
- a konfliktusban álló felek közötti békéltetési kultúra, az alkalmazható struktúrák és technikák nem ismerete vagy elutasítása⁴².

A 21. század küszöbéhez érkeve a nemzetközi kapcsolatok tudományterület művelői (a háború/béke ill. konfliktuskutatások) az afrikai biztonság kapcsán visszatérően felvetik az *indigenizáció* és a *multilateralizmus kihívásainak* kérdését. A jelen történéseiben mindkét biztonsági mechanizmust és struktúrát megtaláljuk, s valószínűsíthető, hogy ezek társított vagy együttes alkalmazására hosszabb távon is szükség lesz. (L. az EU 2006. március 27-én jóváhagyott kongói katonai misszióját, amelynek keretében 1500 európai katona kapott békefenntartói szerepet a Kongói Demokratikus Köztársaságban 2006 júniusában esedékes választások idejére. A misszió törzsét Németország és Franciaország adta (800-1000 fő), míg a többi Lengyelország, Svédország, Belgium, Törökország, Spanyolország, Portugália és Ausztria.)⁴³

Immár megkerülhetetlen, hogy az afrikaiak megnövekedett felelősségét is komoly vizsgálat tárgyává tegyünk.⁴⁴

A megújuló euroafrikai kapcsolatokban, az *afrikai biztonság kérdéskörében* ugyancsak *felértékelődik a tudományos kooperáció*, minden velejárási nehézséggel és vitával. Az afrikai társadalmak életére irányuló tudományos alapú kutatások és alkalmazott programok alapvető befolyással vannak a kontinens jövőbeli fejlődési viszonyaira. Olyan akutt kérdések merülnek fel, mint az állam- és társadalomszervezés, a kormányzás centralista, avagy föderalista formája, az egypárti vagy többpárti rendszerek választása, továbbá a kontinens egészére vonatkozó egyesítési opció, vagy az afrikaközi modellek vizsgálatai. (L. az eddigi legmerészebb víziót az ún. Euroafrika-tervet.)

⁴² v.ö. *Copson, R. W.* Africa's War and Prospects for Peace. London, M. E. Sharpe, 1994.; 1. még: *Zartmann, I. W.*, Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority, Co. Lynne Rienner, 1995

⁴³ www.bruxinfo.hu 2006. március 27. pp.11-12.

⁴⁴ Lásd fentebb! - *UN. 1994 United Nations Peace-keeping*. New York: Department of Public Information document DPI/1301/ Rev.3 – June 1994

Kitekintés

A szubszaharai Afrikában a világ más régióitól eltérően különös jegyei tárulnak fel a biztonsági dinamikának. Az elemzések és magyarázatok jelentős része a posztkoloniális állam problematikáját állítja előtérbe. Szembetűnő azonban, hogy amíg Ázsiában az új államokban és azok kormányzásában az európai típusú államiság és a hozzá kapcsolódó gazdasági formációk – fejlődési módok -, valamint az ún. vesztfáliai nemzetközi kapcsolatok rendszere többnyire meggyökerezett, addig Afrikában ez a processzus nem indult el, megbukott.⁴⁵

Az afrikai államok zöme az eddig eltelt függetlenségi korszakban csupán külsődleges diplomáciai jegyeit mutatta a vesztfáliai típusú állami rendszernek. Az új afrikai államok az ENSZ tagjaivá váltak, lényegében megkapták a folyamatos diplomáciai elismerést, ám a gazdasági, politikai és társadalmi működés terén kudarc jellemezte őket. A gyenge állami, kormányzati teljesítmény a gyorsan és hiányosan lefolytatott dekolonizáció nyomán szorosban kapcsolódik az alacsony szintű hatalmi képességekhez (csekély gazdasági, politikai és katonai források) és a társadalmi kohézió deficitességéhez, az államiság képlékenységéhez. A nem-állami szereplők és entitások széles köre (család, klán, törzsiség avagy etnikai csoportosulás) uralja az egyes államok életét illetve az afrikaközi és külügyi viszonyokat.⁴⁶ A hidegháború utáni afrikai biztonság megteremtéséhez feltételezhetően jobban figyelembe kell venni a nem-állami szereplők motivációit, érdekeit és képességeit.

A politikai afrikanisztika kutatási eredményeinek egyike az a felismerés, hogy az afrikai állam gyengülése, diszfunkciója ad teret a nem-állami belső és külső aktorok növekvő befolyásának. Az előbbiek nagyrésze az atavisztikus struktúrához kötődik, tradicionális gyökerekkel bír, míg az utóbbiak sorában transznacionális/internacionális szereplők avatkoznak be a helyi,

⁴⁵ V. ö. Barry Buzan and Ole Waever, *Regions and powers : the structure of international security*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003 218. és az azt követő oldalak.

⁴⁶ L. William Reno, *Warlord Politics and African States*. Boulder, CO, Lynne Rienner, 1998; Ali Mazrui, *Supra-National Ethnicity, Sub-National Religion and Vice-Versa: The Contradictions of Africa's Primordial Experience*. Stockholm, Paper for the International Symposium on Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era, September 1997, 3.o.

regionális és globális történésekbe (nem ritkán kriminalizált magánszereplők). Ez a tendencia valószerűsíti, hogy az állam tovább gyengül, növekszik az “állam nélküli konfigurációkhoz” való visszatérés realitása. Másként szólva *a prekoloniális korszak vegyes strukturális viszonyainak újbóli megjelenése, amelyek közt egyaránt léteztek viszonylag jól kormányzott zónák és államként nem azonosítható – a vesztfáliai politikai rendszerben nem értelmezhető – területek és entitások.*⁴⁷ A teória szintjén felvetődött az a kérdés, hogy a kolonializmus és a dekolonizáció a történeti fejlődésben mintegy intermezzóként szerepeltethető transzformáció Afrikában.

Az elmúlt fél évszázad afrikai “fejlődésére” a modern, bürokratikus államiság pragmatikus működtetésével ellentétben a perszonalifikált, kleptokratikus, poszt-tradicionális rezsimek vitalitása nyomta rá a bélyegét. A vonatkozó kutatások⁴⁸ azt jelzik, hogy Afrika biztonsági helyzete döntően a posztkoloniális állam csődjével kapcsolódik össze, mintegy felülvizsgálva azt a nézetet, amely önmagában a gazdasági alulfejlettségben és a halmozott elmaradottságban jelöli meg a problémát. Kétségtelen, hogy általában az erős politikai struktúrák és államok megléte fontos feltétele a gazdasági fejlődésnek, még ha nem is elégséges.

Afrika jelenkori története alapot szolgáltat arra, hogy a *függetlenség utáni Afrika egyediségét az “empirikus szuverenitás”* (reális képesség az uralomra és kormányzásra) és a *“jogi szuverenitás”* (más államok általi elismerése az államnak) *közötti különbségtétel révén ragadhatjuk meg.* A “rosszul kormányzottság” és annak okai határozzák meg a bizonytalanság természetét, terjedelmi körét és intenzitását. A politikai-jogi függetlenség elnyerésével paradox helyzet állt elő. *A jogi szuverenitás birtokába jutva az afrikaközi kapcsolatokban a “verseny” kényszere minimálisra csökkent* (lásd a kontinentális egység illetve pán-jellegű berendezkedési viszonyokhoz fűzött reményeket és akciókat). *Így a regionális biztonsági dinamika nem fejlődött ki olyan szinten és meghatározóan, mint másutt.* Az afrikai új államok stagnálása és

⁴⁷ V.ö. David Bach, *Frontiers Versus Boundary-Lines: Changing Patterns of State-Society Interaction in Sub-Saharan Africa*. Paris, Paper presented to Pan-European Conference on the ECPR Standing Group on International Relations, 1995, 16.o.; l. még Jean-François Bayart et al., *The Criminalization of the State in Africa*. London, James Currey, 1999 és Clapham i.m., 269.o.

⁴⁸ L. Roland Oliver és Anthony Atmore, *Africa Since 1800*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994

teljeskörű lebomlása⁴⁹ egyidejűleg átláthatatlanabb, kaotikusabb, a világban legitimálódó trendtől eltérő bonyolult viszonyoknak adott teret. *Az afrikai elmozdulás ettől a domináló rendszertől napirendre tűzte az afrikai állam újraszervezésének gondolatát és célkitűzését. Nyilvánvaló, hogy ez a cél teljeskörű biztonsági műveleteket feltételez a különféle szinteken (államokon belüli, regionális, régióközi és globális szinteken).*

Nem eldöntött probléma, hogy milyen a különféle szintű biztonsági dinamikák kapcsolódása, egymásrahatása. A kiindulás alapja lehet az a megállapítás, hogy *Afrikában általában az ún. helyi szintű biztonsági dinamika dominál.* E tekintetben elemzési és stratégiaalkotási gondot jelent, hogy a konvencionálisan helyinek mondott biztonsági dinamikák (konfliktusok, krízisek) – pl. Angola, Libéria, Szomália, Kongó és más államokban – egyetlen esetben sem marad a hivatalos “nemzeti államhatárokon” belül. *Az afrikai vezetők egykori közös érdeke, hogy fenntartsák a határokat illetve kerüljék a posztkoloniális területi vitákat, napjainkban eltűnőben van.* Az esetek többségében gyakorlatiasabb szándékkal közelítik meg szuverenitásuk megerősítését illetve kiterjesztését, s igen gyakori, hogy *napjainkban a hatalomra kerülés esélyét a sikeres lázadás alapozza meg.* Az afrikai civil konfliktusok illetve az azokra adott béketeremtő és kényszerítő akciók pedig ritkán oldhatóak meg rövidtávú, sürgősségi beavatkozásokkal. *Afrikában az interetatikus biztonsági dinamika több esetben csak a “helyi” dinamikák átcsapása, határokon átívelő interakciók terméke.* A biztonsági interakciót, az áthatásokat inkább az összeomló állam gyengesége, mintsem az erő birtoklása idézi elő.⁵⁰

Az Afrikában rögzíthető regionális biztonsági komplexumok mai eloszlása a hidegháború alatti helyzetképhez képest alig mutat súlyponti változást, mégis a három-pólusos szerkezet (Dél-Afrika, Nyugat-Afrika és Afrika Szarva) területi lefedettségében a dél-afrikai és az Afrika Szarvához tartozó biztonsági dinamikák újabban szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mintegy integrálva a korábban elválasztó zónaként értékelhető közép- és kelet-afrikai szubstruktúrát. A folyamat során megélénkültek a közép-afrikai interregionális interakciók, egyidejűleg megnőtt egy közép-afrikai RSC (Regional security complex) kialakulásának esélye is. A jövőre nézve lényegi

⁴⁹ L. Clapham i.m.; Reno i.m.

⁵⁰ L. a szomszéd államok és nem állami szereplők intervencióit a helyi zavargásokban.

változást jelez, hogy Afrika Szarvában totális jellegűvé vált a biztonsági komplexitás a megelőző korszakhoz képest. Afrika Szarvában is és Közép-Afrikában is megindult az egymáshoz kapcsolódó államközi biztonsági dinamikák “klasszikus” jellegű típusainak kialakulása.⁵¹ Az általános helyzetkép az, hogy minden afrikai ország egy biztonsági interakcióból álló zónához tartozik, vannak a hatalmi központhoz közeli és attól távol eső, részben izolálható vagy lokalizálható területek, ami összeköti őket. Eközben *az afrikai biztonsági interakciók számottevő része még mindig túl alacsony szintű és lokális méretű ahhoz, hogy kifejezett interetatikus RSC-eket alkossanak*. Az elemzések eltérő álláspontokat jeleznek arra vonatkozóan, hogy egy egész Afrikát átfogó RSC létrejöttével középtávon számolnunk kellene.

A Nyugat által a ‘90-es évek elején elindított reform-kurzus kimenetele kétes értékű. Az új kurzus strukturális kiigazítási programokban öltött formát, támogatva és követelve, sőt kényszerítve a demokratizálódási folyamat elindítását Afrikában. A gyakorlatban 1994-ben Afrika 49 kontinentális állama közül 26-ban volt háború vagy erőszakos lázadás, sok államban robbant ki polgárháború (Libéria, Sierra Leone, Szudán, Csád, Angola, Szomália, Ruanda, Burundi, Kongói Demokratikus Köztársaság).⁵² Számtalan konfliktusgeneráló etnikai, vallási és egyéb motivációjú forrás létezik. *A biztonság dinamikája szempontjából felértékelődő elem, hogy az afrikai állam “nem-etatikus” természetű, miként riválisai sem etatikus kötődésűek. A jogi szuverenitás elhomályosítja az afrikai rezsimek valódi jegyeit, a katonai és újkeletű patrimoniális uralmi formákat. A “kormányok” nagy része saját biztonságát védte, valamint az elérhető forrásokat a szűk uralmi elit hasznára aknáztta ki, a formális kormányzati intézmények, a törvényesség figyelmen kívül hagyásával. Ez a gyakorlat természetesen arra is visszavezethető, hogy a képlékeny afrikai államokat ténylegesen a bürokratikus államfejlesztés útján nem igen lehet kormányozni. A gyenge afrikai állam nem úgy működik, mint egy modern értelemben vett állam.*⁵³ *Az afrikai társadalmak tagjai (“civilek”) a patron-kliens kapcsolat jegyében szocializálódtak, s ez a*

⁵¹ L. a vonatkozó grafikai ábrákat! Közli: Barry Buzan, Ole Waever i.m., 8. fejezet 230-231.o.; v.ö.: *L’Afrique et l’Europe, Atlas du XXe siècle*. Éd. Complexe 1994. 107.o. “Polarités et réseaux” c. ábrájával.

⁵² *Strategic Survey*, 1994-95 206-7

⁵³ *David Throup, The Colonial Legacy*. In: *Oliver Furley* (szerk.), *Conflict in Africa*. London, I.B. Tauris, 1995, 237-273.o.

rezsim nem szakadt meg sem a kolonialista, sem a posztkolonialista berendezkedéssel, hanem még felerősödött.

A hidegháború utáni kísérletek a demokrácia előmozdítására Afrikában jórészt azért rekednek meg, mert *a kontinensen hiányzik a "kompromisszumos politikai kultúra"*. Az afrikai államok zöme – még az ígéretesen indulók is – kudarcot vallottak abban, hogy kifejlesszék a "nemzeti közösség", a "nemzeti tudat" érzését az afrikai lakosság tömegeiben. Az afrikai társadalom – maguk a politikai osztályok is – természetesnek fogadják el, hogy a győztesek visszaélnek megszerzett státusukkal, hivatalaikkal, kirekesztik ellenzéküket, sőt üldözik, büntetik őket. (A legismertebb rezsimeket e vonatkozásban a kongói mobutista klán tartotta fent évtizedeken át a Nyugat támogatásával.)

A nyitott kérdések és kísérleti műveletek központi dilemmája viszont – t.i. a biztonság kezelésének multilaterális vagy indigenizációs módja közötti választás – már eldőlni látszik, mégpedig mindkét biztonságpolitikai struktúra együttes illetve vegyes vagy társított alkalmazásának szükségessége alapján. A közelmúlt egyértelmű tanulsága, hogy ezek szétválasztása, avagy az operatív beavatkozások következtetlenségei inkább növelik a kockázatokat, mintsem csökkentenék azokat.

BIBLIOGRÁFIA

- Africa in international politics: external involvement on the continent* szerk. Ian Taylor és Paul Williams. London, Routledge, 2004.
- Africa in World Politics: The African State System in Flux* / szerk. J.W. Harberson és D. Rothchild. Boulder, Westview Press, 2000.
- Africa Today* / szerk. Ralph Uwechue. London, Africa Books, 1996
- African Islands and Enclaves* / szerk. Robin Cohen. London, 1983
- African One-Party States* / szerk. Gwendolen Carter. Ithaca, 1962
- African Socialism* / szerk. William H. Friedland és Carl G. Rosberg. New York, 1964
- L'Afrique et l'Europe* (s. d. Ph. Lemarchand). Éd. Complexe, 1994.
- Amin, S. L'Afrique de l'Ouest bloquée.* Paris, Éd. De Minuit, 1971
- Amin, Samir Delinking : towards a polycentric world.* London, Zed Books, 1990
- Amin, Samir* Ghana, Guinée, Mali. Tiers Monde, 1964
- Apáti Sándor* Angola - múlt, jelen, jövő. Bp., Kossuth K., 1981.
- Arnaut R. L'Afrique du jour et de la nuit.* Paris, Presses de la Cité, 1976
- Az ázsiai termelési mód a történelemben* / szerk. Ecsedy Csaba. Bp., Gondolat, 1982
- Bach, David* Frontiers Versus Boundary-Lines: Changing Patterns of State-Society Interaction in Sub-Saharan Africa. Paris, Paper presented to Pan-European Conference on the ECPR Standing Group on International Relations, 1995, 16.o.
- Baek, L.* Post-war development theories and practice. UNESCO, ISSC., 1993
- Balandier, G.* Afrique ambiguë. Paris, Libr. Plon, 1957;
- Balandier, G.* Political Anthropology. New York, Pantheon Books, 1970
- Bayart Jean-François et al.* The Criminalization of the State in Africa. London, James Currey, 1999
- Benkes Mihály* Afrika. In: *20. századi egyetemes történet* / szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Németh István. Bp., Korona K., 1997
- Benkes Mihály* A dekolonizáció alternatívái. Bp., Korona K., 1999
- Benkes Mihály* Belga Kongó függetlenné válása. A kongói válság kialakulása (kandidátusi értekezés). Bp., ELTE, 1987

- Benkes Mihály* A politikai Afrika néhány problémája in: A Történelemtanári Továbbképzés Kiskönyvtára IV., Bp., ELTE BTK, 1995.
- Benkes Mihály* Belga-Kongó függetlenné válásának története. Bp., MM, Tud. Szoc. Füzetek 81, 1985
- Benkes Mihály* Politikai küzdelmek Brazzaville-Kongóban - A Kongói Munkapárt megalakulása és harca a függetlenség kiteljesítéséért, 1960-1973. In: *Politikai pártok és mozgalmak a fejlődő országokban* II. köt. 45-92.o.
- Benkes Mihály* Szocializmusépítés - fejlődő világ in: Társadalomelmélet - Szocialista fejlődés / szerk.: Benkes Mihály és Illényi Domonkos. Bp., ELTE BTK, 1986
- Benkes Mihály* Szuperhatalmak kora. Bp., Korona, 1999
- Bénot, Yves* Ideologies des indépendences africaines. Paris, F. Maspero, 1969.
- Berman, Eric G. és Katie E. Sams* Peacekeeping in Africa: capabilities and culpabilities. Genf, United Nations Institute for Disarmament Research, 2000
- Brown, William* The European Union and Africa – The Restructuring of North-South Relations. London–New York, I.B. Tauris Publishers, 2002.
- Brutyenc, K. Ny.* Korunk nemzeti felszabadító forradalmi. Bp., Kossuth K., 1975.
- Buzan, Barry* People, States and Fear. New York, Harvester Wheatsheaf, 1991
- Buzan, Barry–Ole Waever* Regions and powers: the structure of international security. Cambridge, Cambridge University Press, 2003
- Cabral, A. P.A.I.G.C. :* Unidade e luta. Lisboa, Textos, 1974,
- The Cambridge History of Africa*, vol. 8, From c. 1940 to c. 1975 / szerk. Michael Crowder. Cambridge, 1984
- Carfantan, I-Y.–C.* *Condamines* Qui a peur du tiers monde? Éd. du Seuil, 1980
- Chamberlain, Muriel Evelyn* The scramble for Africa. London, Longman, 1993, c1974.
- Chazan, Naomi* Politics and society in contemporary Africa. Boulder, Colo., L. Rienner, 1999.
- Chikeka, Charles Ohiri* Britain, France, and the new African states : a study of post independence relationships, 1960-1985. Lewiston, N.Y., Edwin Mellen Press, c1990.
- Chilcote, Ronald H.* Portuguese Africa. Englewood Cliffs, 1967
- Civil militia : Africa's intractable security menace? / szerk. David Francis.* Aldershot, Hants, England, Ashgate, c2005.
- Civil society and the political imagination in Africa : critical perspectives / szerk. John L. and Jean Comaroff.* Chicago, University of Chicago Press, c1999.

- Clapham, Christopher S.* Africa and the international system : the politics of state survival. Cambridge, Cambridge University Press, c1996.
- Collins, Robert O.* Europeans in Africa. New York, Alfred A. Knopf, 1971.
- Colonialism in Africa, 1870-1960 (5 kötet)*, szerk. L. H. Gann és P. Duignan. Cambridge, 1969-75
- Conflict in Africa* / szerk. Oliver Furley. London, I.B. Tauris, 1995
- Conflict in the Horn of Africa* / szerk. Georges Nzongola-Natalaja. Atlanta, African Studies Association, 1991
- Conflict resolution in Africa* / szerk. Francis M. Deng és I. William Zartman. Washington, D.C., Brookings Institution, c1991.
- Copson, R. W.* Africa's War and Prospects for Peace. London, M. E. Sharpe, 1994.
- Coquery-Vidrovitch, C. – H. Moniot* L'Afrique Noire de 1800 à nos jours. Paris, Press. Univ. de France, 1964
- Coquery-Vidrovitch, C.* Afrique noire: permanences et ruptures. Paris, Éd. Payot, 1985.
- Crawford, Y.* Introduction a la politique congolaise. Bruxelles, C.R.I.S.P., 1965
- Crocker, Ch., Fen Osler Hampson és Pamela Aall*, Grasping the nettle: analyzing cases of intractable conflict. Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 2005
- Crocker, Chester* High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighborhood. New York, W.W. Norton, 1992
- Dannreuther, Roland* European Union foreign and security policy: towards a neighbourhood strategy. London, Routledge, 2004
- Davidson, B.* Africa in Modern History. London, 1978
- Davidson, B.* Which Way Africa: The Search for a New Society. Baltimore, Penguin Books, 1967
- Democratization in Africa* / szerk. Larry Diamond and Marc F. Plattner. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press, 1999.
- Documents on modern Africa* / [by] T. Walter Wallbank. Princeton, N.J., Van Nostrand, [1964]
- R. Dumont* L'Afrique noire est mal partie. Paris, Seuil, 1962
- Elections and conflict management in Africa* / szerk. Timothy D. Sisk és Andrew Reynolds. Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 1998.
- Fage, J. D.* A history of Africa. London, Routledge, c1995.
- Fage, J.D.–W. Tordoff* Afrika története. Bp., Osiris, 2004
- Fanon, F.* A föld rabjai. Bp., Gondolat, 1985
- The fate of Africa's democratic experiments : elites and institutions* / szerk. Leonardo A. Villalón és Peter VonDoepp. Bloomington, Indiana University Press, c2005.
- Fejlődő országok - haladó eszmék* / szerk. Kende I. Bp., Kossuth K., 1976

- Fekete lángok: Nyugat- és Közép-Afrika költészete* / vál. és szerk. Hárs Ernő és Keszthelyi Tibor. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986
- France and Britain in Africa: Imperial Rivalry and Colonial Rule* / szerk. P. Gifford és Wm. R. Louis. New Haven, 1971
- Gabas, J.-J. L'aide contre le développement?* Fond. Liberté sans frontières, 1988.
- Ganiage, J.-H. Deschamps-O. Guitard L'Afrique au XXe siècle.* Paris, 1966
- General History of Africa VIII*, UNESCO, Heinemann, 1993
- Gleijeses, Piero* *Conflicting missions : Havana, Washington, and Africa, 1959-1976.* Chapel Hill, University of North Carolina Press, c2002.
- Gouron, P. Terres de Bonne Espérance, Le Monde Tropical.* Plon, Terre Humaine, 1982
- Grimal, H. La décolonisation de 1919 à nos jours.* Paris, Éd. Complexe, 1984
- Guillou, M. Pour un dialogue Nord-Sud: s'associer en liberté.* Paris, Albatros, 1985
- Herding cats: multiparty mediation in a complex world* / szerk. Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, Pamela Aall. Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 1999
- Hodgkin, Th. Nationalism in Colonial Africa.* London, Muller, 1956.
- Honwana, Alcinda Manuel* *Child soldiers in Africa.* Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005.
- Hunton, W. A. Merre tart Afrika?.* Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1958.
- Is violence inevitable in Africa?: theories of conflict and approaches to conflict prevention* / szerk. Ulf Engel, Anna-Maria Gentili és Patrick Chabal. Boston, Brill, 2005.
- J. Nagy László* *A Maghreb országok felszabadulása: 1919-1956.* Szeged, s.n., 1995
- Jalée, P. Le Tiers Monde en chiffres.* Maspero, 1971
- Kenyatta, Jomo Harambee.* London, Oxford University Press, 1964
- Kenyatta, Jomo* *Suffering without bitterness; the founding of the Kenya Nation.* Nairobi, East African Pub. House, 1968
- Krause, Keith-Michael C. Williams* *Critical security studies: concepts and cases.* London, UCL Press, 1997
- Kwarteng, Charles O. Africa and the European Challenge; Survival in a Changing World.* Avebury, 1997.
- Kwarteng, C. Africa and the European challenge after 1992.* In: *Intl. Social Science Journal*, 1993. aug., 45.évf., 3. sz., 405-412
- Laidi, Zaki* *The superpowers and Africa : the constraints of a rivalry, 1960-1990.* Chicago, University of Chicago Press, c1990.
- Laqueur, Walter* *The Age of Terrorism.* London, Weidenfeld and Nicholson, 1987.

- Lavroff, D. G.* Histoire des idées politiques depuis le XIXe siècle. Dalloz, 1993.
- Leduc, G.* Les investissements privés au service du Tiers Monde. Paris, France-Empire, 1970
- Legum, C.* Pan-Africanism: A Short Political Guide. London, 1962
- Liberal democracy and its critics in Africa : political dysfunction and the struggle for social progress / szerk. Tukumbi Lumumba-Kasongo.* New York, Zed Books, 2005.
- Lugan, B.* Afrique, bilan de la décolonisation, Vérités et Légendes. Paris, Perrin, 1991.
- Machel, S.* A lata continua. Porto, Afrontamento, 1974
- Makers of modern Africa : profiles in history.* 3rd ed. / szerk. Uwechue, Ralph. London, Africa Books, 1996.
- Samuel M. Makinda* Seeking Peace from Chaos: Humanitarian Intervention in Somalia. Boulder, CO, Lynne Rienner. 1993.
- Making War and Waging Peace: Foreign Intervention in Africa / szerk. David Smock.* Washington, DC, United States Institute of Peace, 1993.
- Manning, Patrick* Francophone sub-Saharan Africa, 1880-1995. Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1998.
- Marton Imre* Esmék és téveszmék a harmadik világban. Bp., Kossuth K., 1969
- M'Bokolo, Elikia* L'Afrique au XXe siècle. Éd. du Seuil, 1985
- Meillassoux, C.* The anthropology of slavery. London, The Athlone Press, 1991
- Mende, T.* De l'aide à la recolonisation. Paris, Seuil, 1975
- Mendiaux, É.* Moscou, Accra et Congo. Bruxelles, Éd. Ch. Dessart, 1960
- Michailof, S.* La France et l'Afrique. Paris, Karthala, 1993
- The military and politics in Africa : from engagement to democratic and constitutional control / szerk. George Klay Kieh, Jr. és Pita Ogaba Agbese.* Aldershot, Ashgate, 2002.
- Military Power and Politics in Black Africa / szerk. Simon Baynham.* New York, St. Martin's Press, 1986
- Montenay, Y.* Le Socialisme contre le Tiers Monde. Albin Michel, 1983
- Morissuf, O. – Folatotchev, I.* Globalisation and Trade: The Implications for Experts from Marginalised Economies. In: *Journal of Development Studies*, 2000. dec., 37.évf., 2.sz.
- Munro, J. Forbes* Britain in Tropical Africa, 1880-1960: Economic Relations and Impact. London, 1984
- The new regionalism in Africa / szerk. J. Andrew Grant and Fredrik Söderbaum.* Aldershot, Hants, England, Ashgate, c2003.
- Newitt, M.* Portugal in Africa: The Last Hundred Years. London, 1981
- N'Krumah, Kwame* Africa must unite. London–Melbourne–Toronto, Heinemann, 1963

- N'Krumah, Kwame* Class Struggle in Africa. New York, International Publishers, 1970.
- Nkrumah, Kwame* Neokolonializmus, az imperializmus utolsó szakasza. Bp., Kossuth K., 1967
- Nkundabagenzi, Félix* Le développement: une arme de paix. Bruxelles, Coedition GRIO–Editions Complexe, 2003.
- Nkundabagenzi, Félix* L'Union européenne et la prevention des conflits africains. Bruxelles, Groupe de recherche et d'information sur la paix et la sécurité, 2000
- Nyerere, J.* Socialisme, Démocratie et Union Africaine. Paris, Présence Africaine, 1970.
- Nyerere, J.* Uhuru Na Ujamaa/Freedom and Socialism. Oxford University Press, 1970
- Oliver, Roland és Anthony Atmore* Africa Since 1800. Cambridge, Cambridge University Press, 1994
- Olsen, Gorm Rye* Europe and Africa in the 1990s: European Policies towards a Poor Continent in an Era of Globalisation. In: *Global Society*. 15.évf., 4.sz., 2001.okt.
- Olsen, Gorm Rye* Europe and the Promotion of Democracy in Post Cold War Africa How Serious is Europe and For What Reason. In: *African Affairs*, 97.évf., 388.sz., 1998. júl.
- Olsen, Gorm Rye* Western Europe's Relations with Africa Since the End of the Cold War. In: *The Journal of Modern African Studies*, 35.évf., 2.sz., 1997. júl.
- Óstársadalom és ázsiai termelési mód / szerk. Tőkei Ferenc.* Bp., Magvető K., 1976
- Pearson-bizottság jelentése.* New York, Világbank, 1969.
- Politikai mozgalmak és pártok a fejlődő országokban, I-II. köt. / szerk. Steinbach Antal.* Bp., ELTE BTK, 1980
- Quaison-Sackey, Alex* Africa unbound: reflections of an African statesman. New York, Praeger, 1963.
- Rangel, C.* L'Occident et le Tiers-monde, Laffont, 1982
- Reno, William* Warlord Politics and African States. Boulder, CO, Lynne Rienner, 1998
- Roche, J-J.* Le système international contemporain. Montchrestien, E.J.A., 1994.
- Rothchild, Donald S.* Managing ethnic conflict in Africa : pressures and incentives for cooperation. Washington, D.C., Brookings Institution Press, c1997.
- Peter J. Schraeder* France and the Great Game in Africa. In: *Current History* 1997. máj. 206-211.o.
- Searching for peace in Africa: an overview of conflict prevention and management activities / szerk. Monique Mekenkamp, Paul van Tongeren*

- és Hans van de Veen. Utrecht, European Platform for Conflict Prevention and Transformation, 1999.
- Segal, R.* Political Africa. London, 1961
- Segal, Ronald* African profiles. Baltimore, Penguin Books, 1962.
- Touré, A. Sékou* L'Afrique en Marche. N.p. 1967.
- Senghor, L. S.* Nation et Voie Africaine du Socialisme. Paris, Seuil, 1971
- Sigmund, P.E.* The Ideologies of the Developing Nations. Praeger Publ., 1963
- State, conflict, and democracy in Africa* / szerk. Richard Joseph. Boulder, Colo., L. Rienner, 1998.
- Suret-Canale, J.* A négerkereskedelemtől a neokolonializmusig. Bp., Kossuth K., 1983
- Suret-Canale, J.* Afrique noire de la colonisation aux indépendences, 1945-1960. Paris, Éd. Sociales, 1972
- Szentes Tamás* Elmaradottság és fejlesztés. Az elmaradottság leküzdésének kérdései Afrikában. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1972
- A szocialista orientáció. Elmélet és gyakorlat* / szerk. Ágh Attila. Bp., Kossuth K., 1984
- Szöveggyűjtemény a marxizmus és gyarmati kérdés - korunk nemzeti felszabadító forradalmi című kollégiumhoz* / szerk.: Benkes Mihály. Bp., Tankönyvkiadó, 1981
- Tenkes Péter* Európa és Afrika gazdasági kapcsolatai a kilencvenes években (Különös tekintettel az Európai Unióra). In: MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Műhelytanulmányok, 3. sz. 1997. szept. Budapest
- Teszler B. István* A külső fejlesztési alapok, mint az EU globális politikájának eszközei – az integrációs érettség tükrében. In: *Külügyi Szemle*, 2003./2. 171–192.o.
- Thomas, Carolin – Peter Wilkin* Globalization, human security, and the African experience. Boulder, Colo., Lynne Rienner Publ., 1999.
- Thomas, L. V.* Socialisme et l'Afrique. Paris, Livre Africain, 1966
- Thompson, V. B.* Africa and Unity: The Evolution of Pan-Africanism. London, 1969
- Towards a new map of Africa* / szerk. Ben Wisner, Camilla Toulmin és Rutendo Chitiga. London, Earthscan, 2005.
- Udombana, Nsongurua J.* Human rights and contemporary issues in Africa. Ikeja, Malthouse Press, 2003.
- UN. 1994 United Nations Peace-keeping.* New York, Departement of Public Information document DPI/1301/ Rev.3 – June 1994
- Ungar, Sanford J.* Africa : the people and politics of an emerging continent. New York, Simon & Schuster, c1985.
- Valdés Vivó, Raúl* Etiopia, la revolución desconocida. Ciudad Habana, Ed. de Ciencias Sociales, 1977.

Weiss, Thomas G. Collective security in a changing world. Boulder, Colo., L. Rienner, 1993
Wilson, H. S. African decolonisation. London-New York, E. Arnold, 1995
Woddis, J. Új teóriák a forradalomról. Magyarázatok Frantz Fanon, Régis Debray és Herbert Marcuse nézeteiről. Bp., Kossuth K., 1975
Woungly-Massaga La révolution au Congo - contribution a l'étude des problemes politiques d'Afrique Centrale. Paris, Maspero, 1974
Zartmann, I. W. Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority. Lynne Rienner, 1995
Zartman, I. William Ripe for resolution: conflict and intervention in Africa. New York, Oxford University Press, c1989.

Africa Today
African Affairs
African development report
Financial Times
Jeune Afrique
Journal of Development Studies
The Journal of Modern African Studies
Journal of Southern African Studies
La marche de l'Afrique libre Éd. Int. "Paix et Socialisme", Prague, 1978
Marchés tropicaux
Nemzetközi Szemle
New African
Revue juridique et politique
Strategic Survey
Tricontinental

http://www.africaserver.nl/front_uk.htm
<http://www-sul.stanford.edu/depts/ssrg/africa/guide.html>
<http://www.connecting-africa.net/Feedback.aspx>
<http://www.afrika.no/index/index.html>
<http://people.africadatabase.org/opt/enindex.html>
<http://www.warc-croa.org/index.htm>
<http://www.emulateme.com/aboutus.asp>
<http://www.columbia.edu/cu/lweb/indiv/africa/index.html>
http://www.sas.upenn.edu/African_Studies/AS.html
<http://www.lib.msu.edu/limb/a-z/az.html>
<http://www.nai.uu.se/links/linkseng.html>
<http://www.columbia.edu/cu/lweb/indiv/africa/ejournals.html>
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/default.stm>

<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/catalogue/3303330102046/index.shtml>

NÉVMUTATÓ

- Abako Szövetség 70
ACP (Africa, the Caribbean and the Pacific) 36, 47-48, 54, 65
AESZ (Afrikai Egységszervezet) 37, 46, 54, 72-73, 81, 86
Afrika Szarva 79, 82, 95
Afrikai Unió (AU) 86, 89-90
Algéria 5, 30, 74
Amerikai Egyesült Államok 22, 45, 64, 74, 89 l. még USA
Amin, Idi 53, 80
Angola 20, 32, 70, 74, 78, 83, 85, 95-96
APER (Regionális Gazdasági Társulási Egyezmény)
Arusha 25, 81
Ashanti 17, 70
Ausztrál-Afrika 76-77
Ausztria 92
Ázsia 12, 18, 27, 33, 40, 64, 93
Belga-Kongó 13-14, 20, 40
Belgium 52, 65, 92
Biafra 68, 75
Bissau-Guinea 5, 7, 20, 39
Bokassa 53
Botswana 78
Brazzaville 12, 21
Brazzaville-Kongó 5, 7, 20, 32, 70
Brit Nemzetközösség 49 l. még Commonwealth
Brüsszel 14, 31, 52, 57
Buganda 19, 70
Bunia 91
Burkina Faso 5, 39
Burundi 48, 79, 81, 90, 96
Buyoya 81
Cabral, A. 20, 22
CAD/ADC 54
CEAO (Nyugat-Afrikai Államok Közössége) 74
CEEAC (Közép-afrikai Gazdasági Közösség) 79
CFSP (Common Foreign and Security Policy) 54
Chokwe 17
Commonwealth 36 l. még Brit Nemzetközösség
Conflict Prevention Network 90
Cotonou 46, 53-54, 86, 90
Csád 39, 69, 73-74, 81-83, 96
Dahomey 17-18
Dél-Afrika 39, 73, 76-78, 95
Dél-afrikai Köztársaság 48, 76-77
Délkelet-Ázsia 33, 64
Doe, Samuel 74, 76
EAC (Kelet-afrikai Közösség) 80
EBEÉ/EBESZ 65
ECHO (European Community Humanitarian Aid Office) 54-55
ECOMOG (ECOWAS Monitoring Group) 72-73, 76
ECOWAS (Economic Community of West African States) 75-76, 78
Egyenlítői Guinea 39
Egyiptom 75, 80
Elefántcsontpart 19, 24, 27, 38, 40, 48, 69, 91
ENSZ 38, 54, 57, 64-65, 76, 80, 83-84, 91, 93
Eritrea 68, 80-82
Etiópia 5, 7, 20, 39, 43, 48, 51, 68, 70-71, 79-81, 90
Európa 9-10, 12-14, 16-18, 21, 25, 28, 33-34, 37, 40-43, 45, 48-57, 61-62, 64-65, 68, 86-93
Európai Közösség (EK) 46, 52-53, 65, 75-76
Európai Unió (EU) 45, 47, 50
Észak-Afrika 14, 32-33, 74
Fanon, F. 4
Francia Egyenlítői Afrika 78

Francia-Kongó 21
Franciaország 3, 9, 32, 41, 52, 65,
73-76, 78, 83-84, 92
Gabon 39
Gambia 76
GATT (General Agreement on
Tariffs and Trade) 50
Gazdasági Együttműködés Malgas és
Afrikai Szervezete 58
GFLS (Frontországok
Csoportosulása) 76
Ghana 5, 23-25, 38, 69, 76
Guinea 5, 23-24, 74
HIPC (Heavily Indebted Poor
Countries) 85
Hollandia 65
Houphouet-Boigny 24
IGADD (Intergovernmental
Authority on Development and
Democracy) 81
India 79
Institut Africain (CEDAF/ASDOC)
57
Irak 76
Izrael 52
Japán 85
Kabila, L-D. 77-78
Kairó 90
Kamerun 27-28, 48
Katanga 68
Kaunda 58, 68
Kelet-Afrika 78-82, 95
Kelet-Közép-Európa 9, 37, 46, 50,
55, 65, 70
Kenya 25, 28, 39, 70, 75, 79-80
Khartum 81-83
Kína (KNK) 9, 16, 33, 37, 52, 71, 85
Kinshasa-Kongó 31, 70, 78
Kongó 6, 14, 21, 31-32, 40, 65, 69,
78-79, 81, 85, 89, 92, 95-96
Kongói Demokratikus Köztársaság
78-79, 85, 91-92, 96
Kongói királyság 17-18
Kongói Köztársaság 49
Korea 16
Közel-Kelet 14, 82
Közép-Afrika 32, 53, 74, 78-79, 82,
85, 95
Közép-afrikai Államok Uniója 58
Közép-Kelet 33
Közép-szudáni királyságok 17
Közös Piac 64
Kuba 16, 33, 41, 77, 80
Kumasi 70
Kuvait 76
La Baule 42
Latin-Amerika 33, 64
Lengyelország 92
Lesotho 78
Libéria 38-39, 72-76, 95-96
Lisszabon 88
Líbia 74
Lomé 36, 46, 48, 53, 86
Lumumba, P. 14, 31, 79
Lusofon Afrika 13, 76
Maastricht 52, 89
Madagaszkár 5
Mahdi(sta állam) 17
Malajzia 40
Mali 23, 39, 51, 76
Mali Szövetség 68
Marokkó 28
Massemba-Debat 21
Mauritánia 24, 39, 55
Mobutu/mobutista 20, 40, 53, 77-78,
89, 98
Moszkva 3, 5, 40
Mozambik 20, 32, 48, 51, 83
MPLA 73
Mugabe 77
Nagy-Britannia 49, 52, 65, 74, 79
Nasszer(izmus) 29
Németország 92
Ngouabi 20-21
Nicaragua 33
Niger 24, 39, 75
Nigéria 27, 38, 55, 69-70, 73-76, 81
Nílus 79
N'Krumah 20-21, 25, 68
Nyamvezi 17
Nyerere, J. 30-31
Nyugat-Afrika 73-76, 78, 95
Nyugat-Európa 8-9, 26, 56

Nyugat-Szahara 74
OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) 54
ONUC (United Nations Operation in the Congo) 81
Oroszország 9, 31, 85
Oyo Birodalom 70
Párizs 31, 42, 65
Portugália 76, 92
Portugál-Afrika 5
Pretoria 78
Rhodézia 13, 76
Ruanda 39, 48, 54, 74, 79, 81-82, 84-85, 90, 96
SADC (Dél-afrikai Fejlesztési Koordinációs Konferencia) 77-79
Samori 17
Sékou Touré 68
Senghor, L. S. 3, 28, 68
Sierra Leone 72-73, 81, 90-91, 96
Spanyolország 92
Svédország 92
Szahara 35, 55, 74
Szenegambia 68
Szenegál 3, 24, 28, 39, 58
Szocialista Internacionálé 3, 26, 28
Szomália 7, 39, 43, 68, 75, 79-81, 84, 95-96
Szovjet-Oroszország 31
Szovjetunió, SZU 6, 31, 33, 41, 52, 64, 74, 77, 80
Szudán 17, 39, 43, 48, 81-83, 96
Szezei-csatorna 79
Tanganyika 79
Tanzánia 30-31, 68, 71, 73, 80-81
Togo 76
Törökország 92
UDEAC (Közép-afrikai Vám- és Gazdasági Unió) 74, 78-79
UEMOA (Nyugat-afrikai Gazdasági és Monetáris Unió) 74
Uganda 53, 79-82, 85, 89
UNAMIR (United Nations Assistance Mission in Ruanda) 84
UNITAF (Unified Task Force) 84
UNOSOM (United Nations Operation in Somalia) 80, 84
USA 22, 50, 52, 64, 74-78, 80, 82-85
Vietnam 16
Világbank 54
Vörös-tenger 79, 82
Washington 40
WTO (World Trade Organisation) 50
Yao 17
Yaounde 46, 86
Zaire 39-40, 43, 53, 70, 74-75, 77, 79, 81, 89
Zambia 38, 51
Zimbabwe 77-78